

Александар Б. Лаковић
КАД КУЋЕ НИСМО
ЗАКЉУЧАВАЛИ

Уредник
Енес Халиловић

Ликовна опрема
Милојко Милићевић

На насловној страни
Драган Бартула,
из циклуса
Конаци и коначишта

Александар Б. Лаковић
**КАД КУЋЕ НИСМО
ЗАКЉУЧАВАЛИ**

РОМАН-АЛБУМ

Нови Пазар
2017

*Ми смо, добрим делом,
појмови нашег сећања.*
Хорхе Луис Борхес

**СМРТ НИКАДА
НИЈЕ ДУГО ЧЕКАЛА**

(Иво Андрић)

ЧУДНА ПОСЕТА

Знали смо да је врана наша
Да је она то што нисмо понели
Сунчица Денић, "Кад врана дође"

Лето.

Вече.

Спарно је.

Супруга и ја гледамо неку серију на телевизији.

Изненада, у наш стан, на трећем спрату, кроз широм отворен прозор спаваће собе, улетела је врана и наставила лет кроз нешто дужи и ужи ходник, све до дневне собе.

Необично да врана нимало није била уплашена. Летела је полако. Безбрижно.

Упаљено светло и звук телевизора нису јој сметали.

Нас двоје, заваљени у фотељама, нисмо реаговали. Нисмо били уплашени. Изненађени јесмо, али не превише. И затечени. Као да нам је та неочекивана посета, тог тренутка, била нормална и прихватљива, мада није било тако.

Током спорог летења и, чинило ми се, повременог застајкивања у ваздуху, врана је загледала нас двоје. Кривећи, при том, главу ка једном, па ка другом. Упорно нас гледајући, све време.

Погледи су нам се, за тренутак, сусрели.

Имао сам утисак, као да нас није препознала. Што је очекивала, очигледно. Дакле, ниједно од нас двоје није особа коју је

тражила. Као да је промашила стан. Спрат или зграду. Можда, и град. Као да је хтела неког другог да обавести, или упозори, или подсети, на нешто важно, али, ниједно од нас двоје, није била та особа. Макар смо тако мислили, тог часа.

Одлетела је кроз ширум отворен призор. Изнад наших глава. Без журбе. Готово бешумно.

Ни погледом је нисмо испратили.

Невероватно, колико се осећала сигурно.

Како се није уплашила због изненадног упада у туђ и непознат простор, питао сам се, касније.

Жена и ја смо се погледали. Нисмо били у стању да објаснимо ову чудну посету птице, којој се, иначе, нико није радовао, не само због њене црне боје, већ и због значења које су гавранови и вране подразумевали.

Свесно или подсвесно, занемарили смо страх и nelaгоду, што су могли да потеку из пребогатог народног веровања. И из распрострањеног, и још увек живог, а примитивног празноверја.

Једноставно, схватили смо овај неочекивани упад вране као – грешку. Тачније, као једну од бројних грешака и нелогичности у нашем животу, данас и овде, испуњеном апсурдом и хаосом.

Супруга и ја нисмо се, накнадно, сложили око тога какве су боје биле очи нашег чудног посетиоца. Мени се привиђало, да је то била нека комбинација сиво-црне и дискретне црвенкасте боје по ободима. Моја супруга је то порицала. Помињала је неку жућкасто-тамну нијансу. Можда сам ја очи нашег мистичног посетиоца помешао са неком, већ, доживљеном или виђеном сликом или фотографијом гаврана.

Наставили смо, спокојни, да гледамо тв серију.

Као да се ништа није десило.

Заборавили смо је. Временом.

Међутим, три-четири месеца касније, умрла ми је мајка.

Месец дана потом, и отац. Изненадивши нас све.

Сетио сам се оне чудне посете...

Родитеље смо сахранили у гробљанском крајњем реду, уз шпалир неког листопадног дрвећа висине до четири-пет метара, са неким чудним лоптастим зеленкастим плодовима, који нису јестиви.

Кад сам, после сахране, одлазио на гробље, увек сам примећивао врану која је, обично, мирно, незаинтересовано чак, стајала на грани дрвета уз гробове мојих родитеља. Није је узнемиравало моје присуство. Ни моје кретње при паљењу свећа. Остајала је ту и после мог одласка.

Често сам, без застајкивања, колима пролазио поред гробља и видео да је она увек ту. На дрвету, поред гробова мојих родитеља.

И увек је била сама.

Никад другу птицу нисам видео на том дрвету.

Ни у крошњама оближњег дрвећа.

Мислио сам, да је то само случајност.

Уочи пола године од мајчине смрти, поставили смо надгробну плочу. Инсистирао сам, да плоча буде што тамнија. Жалост је увек црна. Као и птица која је најављује.

Док су мајстори радили бетонски опсег, затим постављали тешке мермерне плоче и сам споменик, чему смо брат и ја, обично, присуствовали, врана је увек била ту. И то, сама. Стрпљива. И даље незаинтересована за наше присуство. Нисмо је ометали у њеном несумњивом миру.

Али, после полугодишњег помена и освештавања споменика, никада више нисам видео ону врону на дрвету поред гробнице мојих родитеља.

Зашто?

Је ли врана само испунила свој задатак и отишла даље да објављује смрт другим људима? Какав је ред одувек био.

Или се, можда, вратила у своје јато, тамо на Косову, где се моја мајка и родила. Осим тога, за Косово сам, годинама, мислио, да је постојбина врана и гавранова. И народна књижевност додатно ме убеђивала у то. Мада су ме Зилахи и Едгар Алан По поколебали, доцније.

Да није врана, некуд одлутала, у неку легенду, у чему, иначе, обилујемо?

Или се и њен живот, можда, оконччао?

Или је страдала на неки другачији начин?

Од неке болести, којих је све више и у птичјем роду?

Или, пак, од руке дечака који су је погодили меткићем из ваздушне пушке, јер су у кући слушали приче, да грак вране и гаврана, као и звук сове, одувек доносе несреће.

Као што сам и ја, као дечак, то исто мислио и радио. Наивно верујући, да ће, са уништењем тих зловесница, нестати и сама смрт.

ОТАЦ

Од оног јутра кад је мајка умрла, а то је било тачно тридесет шест година од ђедове смрти, а шездесет седам од стричеве погибије, отац је почео чудно да се понаша.

Он је већ био знатно склеротичан и забораван, повремено, и збуњен, готово смушен, али, ова промена у његовом понашању, била је нешто ново. И плашила нас.

Стално се окретао за собом. Мало-мало па се полако окрене и погледа позади и изнад своје главе. Понекад би махнуо руком као да неког одвраћа од нечег или га тера од себе. Такву је и гримасу на лицу правио, некако строг.

Знао сам, да је њему најтеже. Више од шездесет година, провели су њих двоје заједно. За то време, нису се раздвајали, изузев када су баш морали. Мајка га је увек следила. Кад год је могла, помагала му је. Увек је била уз њега. И кад смо правили кућу у Аранђеловцу, она је све време била са оцем на градилишту. На ватри, између три већа камена, спремала је ручак мајсторима и радницима. И физички радила, како би њега одменила. Тако су били навикли. Ни он, никакав посао око куће или у кући не би започео без њеног присуства.

У последњих неколико година, када је оца све више обузимала старачка деменција, због чега је повремено доносио неке погрешне

одлуке, на које смо брат и ја негодовали и молили га да то даље не чини или да се предомисли у вези са нечим ("што је било, било је, али немој опет" – молили смо га), знала је да подвикне на нас. И да нас изгрди, иако је и она знала, да смо били у праву и имали најбоље намере. Није дала ни да се добронамерно нашалимо на његов рачун. Све више су били упућени једно на друго.

Веровао сам, да ће га то нерасположење проћи. Међутим, у последње време, гужва га је посебно узнемиравала, реметила његов свакодневни ритам живота, што је даље погоршавало његову болест. А те ноћи, доста је њих пожелело да нам изјави саучешће.

Али, и сутрадан, после сахране, видело се, да се не осећа добро. Стално се освртао. Неког је упорно, од нечег, одвраћао и терао од себе. Никада то раније није радио.

Није много времена посветио ни рођацима које није видео више од десет година. Само би се поздравио и захвалио што су дошли. И ништа више, што је чудило све нас, нарочито, поменте рођаке, који су навикли на његово другачије понашање.

Правдао сам га, тугом за мајком, и његовом болешћу, тачније, старошћу.

После одласка гостију, питао сам га, има ли неких посебних проблема. И зашто се стално осврће?

Снебивао се. Одлагао да одговори, и на крају ми је, да нас неко не чује, готово шапатом, рекао:

– Она је стално ту, некако иза мене. Хоће да ме поведе са собом. Видећеш, тако ће и да буде. Сигуран сам у то. Само не знам, када ће то бити.

Одвраћао сам га од таквих помисли. Подсетио сам га на то, да је он релативно доброг здравља и да је далеко од смрти. И

на то – да је он, непосредно, пре смрти мајке, упорно, уз осмех, понављао, да он неће да умре скоро – "ко хоће нека умире, ја још нећу". Подсетио сам га и на то, како се мајка пожртвовано понашала према њему. Убеђивао сам га, да је то немогуће, јер за живота, ништа му се никад ружно није десило од ње. Увек му је здушно помагала.

– Знам, знам. Све је тако како кажеш.

После мале паузе наставио је:

– Али, она тамо не може без мене. А ни ја овде, без ње.

Ћутао је за тренутак и тихо, кроз браду, прословио:

– Она то зна. А зна, да и ја то знам.

Остао сам без речи. Нисам очекивао овакве његове прозорљиве промисли. Разумне, колико год нам изгледале невероватне. И неочекиване од склеротичног старца.

Продужио је своју причу, гледајући у мене, а на уснама му је лебдео осмех:

– Само ја знам с ким сам живео толике године. Волео бих да и вас двојица тако проживите с вашим женама.

Видео сам, пред собом, старца испуњеног тугом и безнађем. На тренутак, неочекивано мудрог и прибраног. Више забринутог, мање уплашеног. Без имало жала за прошлим.

Иначе, до тада, оца никада нисам видео тако неодлучног и уплашеног.

Он је припадао оној врсти људи који су, кад је оправдани разлог за страх и панику био врло близу, готово неизбежан, муњевито чинили неопходне и прагматичне потезе да се опасност избегне или ублажи што више. У тим ситуацијама, није часио ни трена. Његова одлучност, брзина размишљања и рационалност, ширили

су спокој. И накнадно смо увек могли закључити, да је учинио баш оно што се морало учинити. Да другачије није ни могло. И увек смо били изненађени његовим промишљеним реакцијама.

Он се никада није уплашио. Ни када му је дете, са две године живота, ненадно умрло. Ни када је баба трагично прекинула себи живот. Ни кад му је старији брат погинуо у партизанима, на самом крају рата, средином новембра 1944. године, на Копанику, у селу Јелакце. Ни у другим бројним искушењима. Све до дана смрти његове жене.

Тек сада се нешто десило у њему.

Променило га. Потпуно.

Можда и зато, што против њене болести никако није умео да се бори. Био је немоћан. Пасиван посматрач. Повремено сам уочавао да, вољно или невољно, све чешће бежи у прошлост и своју жену доживљава као младу, здраву и лепу. Није прихватао њене године и болест. Није се никако могао помирити с тим. Ни са њеним тегобама, које су се, из дана у дан, повећавале.

Није ми нимало било пријатно што сам видео оца у наручју нелагоде, у крилу страха.

Посебно су ме ова његова предвиђања узнемиравала, због неке наднаравне склоности, коју је он наследио од свог ђеда.

Пред сваки испит нас двојице, пред сваки, за породицу, важнији догађај, он је обично сањао и памтио сан који је ујутру знао детаљно да протумачи и да непогрешиво предвиди шта ће се десити. Једног дана, већ је започео јул, из Пећи за Приштину, са девојком, отишао сам на испит. У питању је била Патифизиологија. До тада, али ни после тога, нас двоје нисмо пали ни на једном испиту. Било на практичном, усменом или писменом.

Тада се десило нешто између. Професор је био задовољан нашим знањем, али нас је пропитивао и нешто што није било по програму (реч је о неким иновацијама из плућних обољења), па нас је замолио, да нам не би умањио оцену, да дођемо за две-три недеље да завршимо започето. Пристали смо на такав предлог. Није нам се кварио просек оцена.

По повратку кући, истог дана, ни отац, ни мајка нису ме сусрели питањем како сам прошао на испиту, што су обично чинили. Изненађен, запитао сам, о чему се ради. Да се није десило нешто важније од мог испита. Отац ми је одговорио: „Не питамо те, јер знам, да нисте ни положили, а нисте ни пали. Је ли тако?“. Зачуђен, упркос знању за његове предвиђајуће снове, тражио сам објашњење. Откуд он то зна?

Мајка ме је загрлила и тихо рекла да ју је, чим сам јутрос изашао из куће, позвао и казао да данас обоје нећемо ни положити, а ни пасти на испиту.

– Знаш ти њега. Сањао, је каже, тако. Али, ето, остварило се...

И није му било први пут, да унапред зна шта ће се десити.

Никад ми се није десило нешто непријатно, а да он то у својим сновима није, већ, наслутио. Ујутру би ме звао да ме упозори или да се и сам забринут увери и укључи у решавање мојих опасности.

У најави могућих проблема, уживао сам у безбрижности, ако ме отац рано ујутру не позове. Био сам некако безбедан тог дана, шта год се дешавало. А ишло се и у рат. И на друге важније испите.

Понекад би ме звао, да ми каже да је сањао нешто лоше брату. После разговора са братом, испоставило би се, да му се, заиста, нешто ружно и десило, било са здрављем, било на послу или другде.

Иако га је деменција све више обузимала, још увек, правилно је читао своје снове. Додуше, све ређе снове.

Брат и ја, забринути и заплашени, све смо чинили да тај осећај страха, и предосећај скорог његовог одласка за женом некако умањимо, у нади да ће све то временом нестати. Уздали смо се и у његову заборавност, која је, из дана дан, све више напредовала.

Међутим, он је, све што му се скоро дешавало, потискивао у заборав, али се смрт његове жене није могла избрисати.

Повремено, није знао, да ли је јутрос доручковао, али где год био, и у било које доба дана или ноћи, био је свестан њене смрти.

Никад му се није причинило да је жива и да је још ту, што се могло очекивати. Јер и ја, још увек, после неколико година, приближавајући се родитељском дому, погледам, да ли ме мајка и отац чекају на тераси.

Ипак, после неког времена, учинило нам се, да се мање освртао за собом. Али, освртао се и даље.

Неко време, брат и ја нисмо га питали за тај његов предосећај да ће га мајка повести са собом. Мислили смо, да ћемо, на тај начин, проредити те појаве његовог потајног страха. Мада то, можда, и није био страх од смрти. Можда, само страх од растанка с нама двојицом. А да ми то нисмо ни могли да претпоставимо.

Пошто игнорисање није помогло, све чешће смо га запиткивали о томе, али, ни то није било од користи.

Преостало нам је, да верујемо у време, "које лечи све". Чак и кад је на измаку.

Тако је и било. Отац се све ређе освртао. Ни руком више није одмахивао. Ни оне строге и љутите гримасе на његовом лицу није више било.

Био сам убеђен, да ће после четрдесетодневног помена мајци, коначно престати и очево освртање. Наиме, подсећао сам га, да по нашем паганском сујеверју, душа умрлих може да обитава до тог дана, негде у кући, невидљива, најчешће поред огњишта, ређе на прагу, изнад прозора и у огледалу. А након тога, коначно се пресељава на други свет.

Постајао је некако ведрији. Није више био онако потиштен и окренут себи, што нас је чинило задовољнијим. (Само нам је он био остао. Мислили смо, да се отац коначно ослободио страха.) Ипак, нисмо могли све да предвидимо... Тачније, није нам отац рекао све. Није могао, или није хтео. Ко би то знао.

Четрдесетодневни помен обележили смо неколико дана раније, у суботу, седамнаестог децембра, јер нам је наредног понедељка била слава – свети Никола, коју је требало обележити, бар. По наговору пријатеља, јер не ваља да слава падне у дане жалости, тачније, два-три дана пре четрдесетог дана од мајчине смрти, односно, двадесетдругог или трећег децембра. И наш свештеник није имао ништа против, мада су свештеници све више заговарали да се то чини, тачно на четрдесети дан или тачно пола године или годину од дана упокојења. И отац се сложио с таквим предлогом. Он се, додуше, у таквом стању склерозе, слагао са сваким нашим предлогом.

И пре тог дана, а и на сам тај дан, измењао сам, шапатом, с оцем, неколико речи о његовом убеђењу да ће за мајком и он. Некако расположенији и смиренији, рекао ми је да се не плашим и да је све у реду. И није се више освртао последња два-три дана.

Чак ме је подсетио на то, како је она већ нашла свој мир.

– Не бој се. Мајка ти је на сигурном – шапнуо ми је.

Пријатно ми је било чути таква његова размишљања.

Када смо испратили госте, дуго смо, сви скупа, причали.

Отац је био лепо расположен. Чак се и шалио, што није чинио од смрти наше мајке.

По нашем породичном распореду дежурства, тог викенда требало је ја да будем поред оца. Међутим, комшиница која нам је активно помагала у чувању оца и одржавању куће, предложила је да она, то вече, остане са њим.

Чудно да је и отац, који је, иначе, волео да ја будем поред њега, прихватио њен предлог и инсистирао да ја одем својој кући.

Нисам могао да се одупрем. А био сам и спокојан. Убеђен да неће бити проблема и непријатних изненађења. Макар, за неко време.

Отишли смо и брат и ја.

Брат у Београд, ја у Крагујевац.

Нисмо ни стигли својим кућама, кад су нам јавили да је отац умро.

Устао да наложи камин.

И пао.

Придигли су га.

За тренутак му је било боље.

И само је рекао:

– Готово је.

И отишао за својом женом, да тамо не буде сама.

Баш на дан славе сахранили смо оца.

Осећао сам се превареним од њега.

По први пут.

Уместо туге, завладала је празнина у мени.

И расте ли расте.

ВРЕМЕ

При деоби породичне заоставштине, на инсистирање брата, мени је припао и очев сат. Скупоцен. Сат који је отац ретко носио, јер њему сат никада није ни требао. Он је, сваког тренутка, тачно знао колико је сати. И минута.

Чак и ноћу, док је спавао.

У кући будилник никада нисмо навијали да звони.

Отац би се увек пробудио кад је требало и обавештавао нас колико је сати, а да пре тога није ни погледао у будилник или сат.

Никада није погрешно.

Отац је упорно поправљао свој цепни сат, још из студентских дана. Држао га је окаченог изнад полице, поред његовог кревета.

Брат је волео да ја носим очев сат, који му је он и поклонно – да замени овај прастари, цепни – поводом неког јубилеја. Заборавио сам, за рођендан, или за одлазак у пензију. Није важно, уосталом.

Тако је и било.

Почео сам да носим очев сат.

Међутим, сат је повремено престајао да ради.

Купио сам квалитетну батерију за њега.

Али, и даље исто. Сам стане. Не ради пола сата, сат, ретко дуже, па настави тачно да ради дан-два. Па опет стане. И тако редом.

Али, ако га не носим на руци, него га оставим кући, сат ради беспрекорно.

Купим и другу батерију.

Ипак, сат и даље, повремено и краткотрајно, престане да ради, па настави.

Однео сам га часовничару да би установио квар и поправио ми драгу успомену.

Објаснио сам, да сат престаје да ради само кад га носим. У противном, тачно показује време.

После неколико дана, дошао сам да узмем сат.

Часовничару је било непријатно.

Рекао ми је, да сат ради, без грешке.

Проверавао је све. Очистио сатни механизам и заменио батерију.

Ставио сам сат на руку и пошао кући.

Сат је стао, пре него сам стигао до куће.

Одмах сам се вратио до часовничара и показао му сат, који је, пре него сам ушао у радњу, наставио да ради.

Часовничар је установио, да заостаје неких двадесетак минута. Таман толико је требало од његове радње до моје куће, и назад.

Осетио сам потребу, да му кажем, да нисам дирао сат, јер је часовничар био врло неповерљив. И сумњичав.

Ипак, прихватио је, да га још једном погледа. Можда му је нешто промакло.

Замолнио сам га, да га и он носи дан-два на руци, како би се уверио у моју причу.

Овог пута, оставио сам му број мог мобилног телефона да ми јави када да дођем по сат.

Позвао ме је после десетак дана.

Надао сам се, да је коначно пронашао разлог изненадног заустављања очевог сата.

Пажљиво и стрпљиво, саопштио ми је да сат ради беспрекорно.

Прво га је поново прегледао. Проверио батерију. Пронашао врсту батерије коју произвођач препоручује.

Затим је, на руци, три дана носио сат и сат се ниједном није зауставио.

Следећа три дана, за викенд, носио га је и његов помоћник. Није га скидао с руке, ни кад је баскет са другарима играо.

Био сам постићен.

Нисам ништа могао да кажем у своју одбрану. Нико ми не би ни веровао.

Био сам и незадовољан, претпостављајући, да очев сат, ипак, није поправљен.

Ни до куће нисам дошао, а сат се, опет, зауставио.

Нисам могао да се вратим часовничару. Сигурно је већ, мислио, да сам полудео.

Нисам имао куд.

Није имало сврхе, да променим часовничара.

Замолнио сам брата, да он носи очев сат, макар недељу дана, како бисмо се уверили да ли ће се и код њега поновити повремене престанак рада сата.

И код њега, на руци, радио је без грешке.

Више га не носим.

Ево га, од тада, ради на мом радном столу.

Али, кад год да погледам, помислим на оца.

СВЕЋЕ МОЈЕ МАЈКЕ

Мајка је знала заплакати кад год би чула за нечију смрт. Нарочито, ако је смрт била трагична или превремена. Прекоредна, говорила је она.

Знала је заплакати, и због смрти човека или жене које није познавала.

У новинама је редовно читала умрлице. Од прве до последње. Сваку реч у њима. Закључно са ожалопћенима, што је увећавало поводе за сузе. Те мајка или отац, или обоје, сахрањују своје дете, те остала бројна деца иза умрлога, те умрли на фотографији у читуљи изгледа некако несрећно, некако измучено и тако даље. За мртве је увек имала неко чудно разумевање и сажаљење. Као да је препознавала бол умрлога и његове породице.

Мајка је, иначе, била најмлађа у породици. А било их је дванаесторо деце пре ње. Све их је надживела. Неки су погинули за време рата, док је она још била дете. Остале је испратила као већ удата жена. Неки су отишли врло млади. Чак су тешко боловала и умирала и деца њених сестара или браће. И деца њихове деце.

Требало је само видети, колико је свећа палила моја мајка за мртве, у цркви, на Задушнице, или на неки други важан датум или када би сањала неког од мртвих, мада је она о томе ћутала.

Често ми је знала рећи да, колико је лепо одрастати у бројној породици, окружен љубављу, подршком и пажњом, осећајем сигурности, смехом и игром, толико је било жалосно и болно сахрањивати најближе. Једно по једно. Из године у годину.

Треба замислити све смрти њених сестара и браће – дванаесторо њих. Па још њихове деце. И деце њихове деце. Па несналажења њихових породица после одласка домаћина породице.

Смрт је била судбина моје мајке.

Она се још трипут порађала са трагичним исходом. Прва два порођаја била су превремена, и оба детета рођена су мртва, а трећи пут дете је рођено живо, али здравствено угрожено, и умрло је за два-три дана. Ниједно од њих троје, није ни видела. Ни подојила.

Заиста, смрт је била живот моје мајке.

Свака је смрт била све тежа.

Неколико година није скидала црнину. Таман прође година од смрти брата, а оно умре јој сестра. Или обратно.

Још увек млада жена, а стално у црном. Деца још увек мала, а она стално у црнини. Не ваља, говорили су многи. Црну мараму једино је скидала са главе при подоју нашег млађег брата, јер је он, у тим тренуцима, неутешно и сав уплашен, плакао.

А моја мајка, стално је била у короти. Чак и кад се то није видело.

Управо због смрти сина. Трећег, најмлађег. Мог млађег брата.

Умро је са две године живота.

А није морало тако да буде, мислила је она.

Студирајући медицину, неколико година касније, препознавао сам потешкоће које је мајка учавала у понашању мог млађег брата и које је упорно понављала дечјем лекару. Искусном.

Мајка је брата, у више наврата, трчећи, носила у наручју у Болницу, жалећи се да је приметила гушење код сина, отежано дисање, готово борбу за ваздух, затим принудно застајкивање при ходу, и да су му, повремено, усне бивале некако чудно модре. Увек су је лекари враћали, не верујући јој. И убеђујући је, да је дете потпуно здраво. Брат је, иначе, био напредно дете. Виши и тежи од својих вршњака. Последњи пут, кад га је однела, примили су их у Болницу заједно и наводно покушали све што знају и могу. Али, млађи брат умро је истог дана. Мајка је мислила, да се то није морало десити, само да јој је неко од лекара поверовао и да ју је озбиљно схватио.

Кад нешто мора – мора, али, кад не мора... То тек изазива бол. Бол из најскривенијег кутка у души.

Мајка то никада није прихватила.

Никада јој нисам причао како сам, касније сазнао да се братовљева смрт могла избећи. Или, бар, покушати да се избегне. Знао сам, да би јој, од тога, само било још теже.

Заправо, ми о брату у кући никада нисмо причали. Нисмо га ни помињали. Евентуално, када би неко од рођака, несмотрено, поменуо његову смрт.

Мада смо знали, да мајка, свако вече, плачући, разговара са нашим малим братом. Исповедају се и поверавају једно другом. До касно у ноћ. Некад, до зоре. Никад јој нисмо рекли, да често чујемо њене болне и сузама загрцнуте дијалоге с најмлађим сином. Једино нисмо знали, да ли је наш брат и даље мали, каквог га ми укућани памтимо, или је у мајчиним разговорима растао, онако како је требало да одраста, да је остао жив. Никоме није падало на памет да је то пита.

Сви смо се, заиста, трудили да мајци не отежавамо бол. Тешко је поднела смрт трећег сина. Сви смо знали да је њој најтеже. Ни

оцу није било нимало лако, али мајци... Она, једина, никако није могла да се удаљи од смрти сина. Ми, остали, некако смо успевали да потиснемо тај бол, само мајка није могла. Никако и никада.

Свака смрт њене сестре или брата, само је још више продубљивала жал за сином.

Касније је остала и без суза.

Због сваконоћног плача, или због неке системске болести, како су говорили њени лекари.

Повремено сам био уверен, да је и та системска болест, непознатог порекла, у ствари, последица патње, бола и плача, а не обратно.

Жалост за мојим братом обележавала је живот свих нас, иако је нисмо помињали. Брат и ја, кад бисмо хтели некога да уверимо у истинитост наших прича или давања обећања, заклињали смо се у мртвог брата. Никад нисмо преварили у тим ситуацијама. То смо чинили само на улици. Не и у кући, јер нам је отац то бранио. Само, да мајку не повређујемо.

Повремено сам размишљао о томе да, можда, непомињањем млађег брата, мајци отежавамо патњу, ако помисли, да смо га заборавили. Али, није тако. Знала је она, да је брат увек био међу нама. У нашим прећутаним и недопричаним причама. У нашим прекинутим шапатима, у којима леже истина и најдубље емоције.

А мајка, према нама двојици, у страху да нам нешто од њене љубави и добротe не закине, због њене опседнутости смрћу нашег млађег брата, испољавала је све више бриге и разумевања. Увек нас је правдала. И подржавала. Чак и онда, када смо мислили, да нико не може наћи речи оправдања за наше глупости. Отац је увек узимао у обзир њену попустљивост према нама, што је значило, и одсуство заслужене казне.

Свега неколико недеља после братовљеве смрти, отац је донео телевизор. И укључио га, противно тадашњим обичајима.

Хтео је да укине, или да макар ублажи, жалост. Посебно бол наше мајке.

Ћед је био у недоумици. Обичај је обичај. До тада је строго био поштован. Али, жалост није добра, поготово, ако предуго траје. Знао је он то добро, после искуства са вечитом коротом своје жене, која се завршила како не треба.

И ћед се, на крају, помирио с куповином телевизора, који може одагнати тугу, уздахе и плач из породице.

Или их, макар, умањити.

Нажалост, и ћед је знао, шта значи смрт сина.

Када смо, неколико година касније, правили породичну гробницу, мајка није дозволила да се кости нашег млађег брата пренесу у ту гробницу. Сложила се, да и његово име упишу на надгробној плочи. Педесетак метара је раздаљине од братовљеве спомен плоче изнад његовог гробног места до наше породичне гробнице на пећком гробљу.

Отац и мајка умрли су и сахрањени у Аранђеловцу.

Брат и ја, ни данас не знамо да ли да оно, преостало од детета од две године, пренесемо и похранимо између родитеља, где му је и место, или не.

Памтим, да мајка није дозвољавала да се дирају мошти нашег умрлог брата. Стално је говорила, да је против тога да се дира и помера његов прах.

Неколико година пре смрти оца и мајке, купили смо гробна места за њих двоје. Одлазили су и да виде своју будућу *кућу*, али мајка никад није поменула да би хтела, да брата пренесемо у њихову

гробницу. Могли смо то да урадимо и пре њихове смрти. Нисам је ни питао, додуше. Навикао, да брата пред њом не помињем.

Ни у сан да дође, па да ми каже, шта да чинимо.

Још увек је чекам, свако вече. Али, у сну је нема.

Не бисмо, да јој не испунимо жељу, али ни брат нам се не оставља, тамо далеко, на туђој територији.

Преостаје нам, да брата, још једном, крајпуташки допишемо на надгробној плочи, или...

Последњу годину-две, мајка је често упадала у конфузна стања, кад није препознавала чланове породице, што је знало трајати и по две-три недеље. Често ме је, тада, ословљавала именима њених братанаца или сестрића, а никад именом мог млађег брата. Често је и мртве помињала, разговарала са њима. Једино њега никада није поменула. Једино са њим није разговарала на јави.

Непомињање имена мог млађег брата, као да је неки наш породични мистични завет.

Нико да га помене, а нико да га заборави!

И даље, на улици, у гужви, послушкујем, да ли ће неко изговорити његово име. А кад га чујем, брзо се окренем. И чекам, хоће ли се неко одазвати.

Али, нико се не одазива.

*

Јутрос сам, у подруму наше породичне куће, тражећи неке заборављене успомене, пронашао двадесетак свећа. Вероватно, преосталих од моје мајке.

Све велике.

Воштане.

И само једна, мала!

НАОЧАРЕ

Неочекивано, за две непуне године, изгубио сам неколико пари наочара, при одласку на гробље да обиђем родитеље.

Само сам ја губио наочаре.

Нико други од мојих – ни брат, ни снајка, ни моја жена, нису губили наочаре. Једино ја.

Иако их на гробљу, уопште, нисам користио. Никада их нисам вадио из џепа. Додуше, није ни било потребе.

Када сам изгубио прве наочаре на гробљу, помислио сам, да је то пука случајност.

Кад сам и друге, убрзо, изгубио, мало сам се замислио, и решио да убудуће сигурније сместим наочаре, које сам, иначе, стално носио у џепу од кошуље или сакоа. И нисам их губио, на другим местима.

Међутим, накнадно сам почео да размишљам, да то, можда, није некако тајанствено подсећање на то, да су нас родитељи били жељни. Да нас се нису нагледали. Да се нису напричали са нама двојицом, посебно. Да су остали ускраћени за дружење с нама. Ипак, присећајући се времена које смо брат и ја проводили код родитеља од када су почели да оболевају, верујем да нису напустили овај свет са осећањем да им нисмо посветили довољ-

но пажње. Долазили смо кад год смо могли. Брат из Београда, а ја из Крагујевца. А опет, никада није довољно бити са својом децом. И, под условом, да смо сви заједно живели у истој кући, родитељи би и даље жељни своје деце, одлазили на онај свет.

Иначе, наочаре на послу носим свакодневно. Не могу без њих. Кратковид сам, због година. И никад их, на послу, нисам заборавио.

Трећи губитак наочара већ ме забринуо. Али ме и приморао на размишљање.

Питао сам се, коме требају моје наочаре? Јефтине, купљене у некој од кинеских или царинских трговина. Плус 2,5.

Преиспитивао сам себе, да ли смо родитељима ставили њихове наочаре у сандуке, што је, заправо, обичај код нас.

Уверили су ме, да смо их ставили.

И да их нисмо ставили, а ставили смо их, зар није довољно већ три пара наочара које сам изгубио на гробљу?

Ни четврте наочаре, не знам како сам изгубио. Али, знам, да је то било на гробљу.

Том приликом, сетио сам се једног чувеног песника. Тачније, његове досетљиве изреке кад су му лечећи лекари, саопштили да му се приближила смрт. Песник Песоа је, тог трена, љубазно замолио лекаре и медицинско особље да му дају наочаре. Објаснио је, и зашто.

– Па, да бих видео смрт кад дође – шеретски је образложио Песоа.

– До сад је нисам видео. Доста знам о њој, доста сам читао и писао о њој, али се још нисам упознао са том госпођицом.

Сведоци кажу да је Песоа то, врло озбиљног лица, изговорио и наставио:

– Не би требало да пропустим такву ретку прилику. Другу, вероватно, нећу имати.

Дакле, наочаре су нам неопходне, и за сусрет са смрћу. Али, и за наставак живота, после смрти. Претпостављам.

Можда су њима тамо, још потребније, него нама овамо.

Зато сам пете наочаре добровољно оставио тик уз надгробну плочу.

При следећој посети гробова родитеља, наочаре су и даље биле тамо где сам их оставио.

Био сам изненађен.

Међутим, после неколико месеци, у време једних од Задушница, наочаре више нису биле тамо, где сам их оставио.

Још сам једне наочаре оставио.

За сваки случај.

ОДЛАЗАК СЕЋАЊА

Постоји једна појава, која битно и снажно утиче на сваког појединца. Изузетно снажно. И обележава његов даљи живот. А некако је неправедно скрајнута. И неуочљива, на први поглед. Препуштена само члановима најуже породице.

О њој се избегава гласно и јавно причати.

Своди се, тачније, поједностављује се, на потпуно нормалан, природан и очекивани догађај. Биолошки. Што она и јесте, у суштини. Али је и много више од тога. Много више од корисних и насупних сведока наших трајања, којих се, после извесног времена, присиљени неумитношћу, за тренутак одричемо, односно, невољно их потискујемо у заборав и у тишину.

Таква појава јесте смрт родитеља.

Нарочито смрт родитеља у дубокој старости, као што је то случај са смрћу мојих родитеља. У размаку, од само тридесет пет дана.

И мајка и отац, на дан смрти, имали су више од осамдесет година. Отац пет, а мајка једну. Њихов одлазак, значио је, за мене, велики губитак. Штавише, одлазак и дела мене.

Не могу тврдити, да је бол једини атрибут смрти родитеља. Мислим, да је реч о извесној празнини, која се, како протиче

време, све више шири. И која дуго опседа човека. Неочекивано се помоли и, на тренутак, опет повуче. Реч је и о упорној тескоби у грудима. О nelaгоди која никако да престане.

Стално се питам, могу ли гласно и искрено жалити своје родитеље, када сам окружен људима, који су остали без родитеља врло млади. Када су, у мојој околини, особе које су се већ растале од својих супруга, сестара и браће. Неки, чак, и од своје деце. Под врло трагичним околностима. Можда их могу повредити.

Преостају ми, само тишина и ноћ, за разговор с родитељима.

Свакако да сам захваљан, што су ми родитељи живели тако дуго. Што нису намучили, ни себе, ни нас. То никад не могу заборавити и пренебрегнути. Али, од тога, тескоба и празнина, што их осећам, нису ништа мање. Сваком човеку, који се тако осећа, било би много лакше, кад би то осећање саопштио особи која би га потпуно разумела, уместо што ћути, па се чак и стиди што су му родитељи доживели дубоку старост. Као да је кривац за нешто, где уопште нема кривца.

Штавише, у том повлачењу и скривању своје nelaгоде пред другима, који су доживели већу трагедију, повремено затичем себе као неког илегалца или крадљивца затеченог у извршењу прекршаја. Ретке су особе којима могу говорити о својим осећањима после родитељске смрти. Обично су то људи којима су родитељи умрли у осмој или деветој деценији живота. Само дијалогом са њима не врећам туђа осећања. Само дијалогом са њима, можда, могу ублажити празнину, тескобу и nelaгоду, које не престају.

И не тражим, да престану.

Штавише.

Нека их. Нека трају.

Тако ме стално подсећају на родитеље.

А у њиховом друштву увек ми је било пријатно.

*

Свако, кога су родитељи напустили, временом постаје свестан неких нових животних правила.

На пример, остао је без својих саветника и пазитеља. И исповедника. Остао је без особа којима се морао редовно јављати телефоном. И кад стигне тамо куда је отпутовао. И када се врати с путовања. И кад је прехлађен. И кад их, за викенд, није обишао.

Неко може и да ми неверује, али то сазнање, да, једноставно, више немам разлога да се некоме јавим, брзо се преобрати у осећање празнине.

Чак, и у стање сопствене сувишности.

У подсећање, да сам заборавио нешто важно да урадим.

*

Све се мења. Па и родитељска кућа убрзо постаје кућа хладноће. Кућа језе. Кућа без крова и оцака. Занемела кућа. Кућа без врата и прозора. Кућа коју избегавам да посетим. Увек изналазим неко оправдање за то. А, колико до јуче, хрлио сам тој истој кући. Родитељској кући. Кући љубави и бриге. Кући разумевања. Кући пажње и нежности, којих се, ни у петој или шестој деценији живота, нисмо лишавали.

Промене су заиста муњевите.

И неповратне.

Нажалост.

Не знам, можемо ли се навићи на њих.

*

Одлазак родитеља јесте и одлазак прошлости. Одлазак сећања. Нестанак поузданог подсетника.

Наиме, док су нам родитељи живи, не морамо се уопште трудити да све запамтимо из свог и њиховог живота. Они су увек ту, попут правих информатора. Уз то – непогрешивих.

За све што сам заборавио или се нисам трудио да запамтим, могао сам добити опсежне и прецизне податке. На пример, колико сам година имао када се десило то и то. Па, како су се звали они дечаци који су преко лета боравили у нашем комшилuku. Па, да ли нека наша далека рођака има децу, како се зову и где данас живе. Затим, шта се тачно десило, кад сам био тамо и тамо. Или када се десило то и то, ко је све био присутан. Нарочито питања, ко је и како и када умро. Ко је на чијој свадби био стари сват или ђевер. Зашто онај није дошао на сахрану некеме.

Било чега да сам се подсетио и хтео било шта да проверим, могао сам то да дознам само из једног разговора.

У таквим ситуацијама, не само да сам добијао тражени одговор, него сам убрзо сазнавао и сијасет детаља и догађаја, које сам, у међувремену, заборавио, али којих сам се, након тога, сетио.

Увек је одговор био комплексан. Свеж и живописан. Богат детаљима. Од којих сам, због њихове упечатљивости и аутентичности, често, остајао без даха. Поготово, због детаља, које пре нисам ни приметити. Иако сам био непосредан сведок догађаја.

Свега тога, нема, када родитељи умру.

Умру и сећања.

*

Још нешто се дешава кад родитељи умру.
Остаје појединац, без свог највећег пријатеља.

И када је добар. И кад није добар.

И кад је крив. И када је у праву.

И кад је срећан. И кад је несрећан.

То за њих, никад није било важно.

Они се никада нису застидели своје деце, као што се деца стиде рећи да им је тешко пао одлазак родитеља.

Колико год очекиван.

Природан.

У њиховој старости.

Одувек је смрт била смрт.

**РАТНИК НЕ ЗНА ДА ЛИ ЋЕ
ОСВОЈИТИ ГРАД НА КОЈИ ЈУРИША**

(Хорхе Луис Борхес)

БОЛЕСТ

Будим се.

Лежим на уском и тврдом лежају.

Беспомоћан.

Полако покрећем прсте на шакама и једва савијам и испружам стопала. Добро је. Нисам одузет. Али, нисам у стању да се придигнем.

Све је чудно бело уоколо.

Не знам, где сам.

Никог око мене.

Присећам се, као у неком мутном сну, да сам, недељу дана, почетком јула, остао у кући, са ћедом. Родитељи и брат отишли су у Подгорицу, да нешто заврше у кући коју смо тамо градили. Оставили су ћеда и мене. Да један другом помогнемо. Да један другог чувамо. Мој задатак био је набавка хране, а ћедов, да чува кућу. Ћеду је било близу осамдесет година, а мени тек осамнаест.

Покушавам да се приберем. Покрећем главу лево и десно, упркос слабости, тупим боловима и вртоглавици.

Уочавам, да је лежај постављен на средини собе, која је сва у бело окречена.

Лево од мене је прозор. Затворен. Са спуштеним белим ролетнама.

На супротном зиду, у ћошку – врата. Бела. Између врата и мене, сточић са две столице. На сточићу, ни папира, ни пиксле, ни било чега што би ми помогло да одгонетнем где се налазим.

На зиду испред мене, већи крст. Дрвен, са бројаницама преко њега. Висине око осамдесет центиметара. Ручно рађен. Рекао бих, поклон од срца, пре свега. Највреднији поклон, дакле. Осим крста, на зиду не постоји никакав други предмет.

Изнад мене, само сијалица. И то млечна.

Опет тонем у сан, и присећања: пре два-три дана приметио сам неке чворове на врату, безболне, који су се невероватно брзо умножавали, готово да су се, из сата у сат, сливали низ врат. Уз то, стално сам се презнојавао и осећао да имам повишену температуру, мада је било спарно лето. То сам тумачио пропратном реакцијом на неку инфекцију грла. Занемаривао сам слабост и малаксалост. Ћед ме, узалуд, наговарао да мало одморим, да се примирим, да не излазим из куће. Помињао је и одлазак лекару.

У стварност, ако је то стварност, враћа ме неки неразговорни шапат испред и испод лежаја. Испред и испод мојих ногу. Узалуд се трудим да разумем тај уједначен шапат, који не престаје. Обузимају ме страх и неизвесност. И даље не могу да откријем где сам. Откуд допире овај неуморни шапат? Забрињава ме.

Не могу дуго одржати будно стање. Као кроз густу маглу, до мене допире слика са локалне утакмице између две улице, на којој сам изгубио свест. Другови из улице тек су тада приметили увећане лимфне жлезде на мом врату. Памтим њихов страх и забринутост. Прекинули су утакмицу, што се, иначе, врло ретко дешавало. И помогли су ми да дођем кући.

Кад сам се повратио из полусна, питао сам се, како то да нико не покуца на врата. Ни грешком. Нико да се појави. Нико да нешто упита. А онај чудан шапат не престаје. Почиње да ме плаши.

Исто вече, моји родитељи вратили су се из Подгорице. Вероватно их је ћед позвао. Одбио сам да одмах идемо у Хитну помоћ. Сву ноћ, пио сам, неке неукусне чајеве и сокове. И горке таблете.

Затворен прозор онемогућавао ми је да одредим доба дана. Можда сам у Дому здравља, где ме је мајка довела на преглед?

Сећам се докторовог лица. Познавао сам га, од раније. Не као пацијент. Чуо сам, да је мајку питао, има ли у нашој породици, или у комшилуку, туберкулозних болесника. Мајка је знала само то, да сам као члан локалног књижевног клуба, често одлазио да читам стихове у одељењу за туберкулозу и плућне болести Болнице у Пећи. Уз буђење у лабораторији, то је последње чега се сећам. Одласка до радиолошке службе за преглед плућа, где ме одвела мајка, не сећам се. Можда, неког детаља, али нисам сигуран. Доцније сам сазнао, да је лекар радиолог рекао да се не ради о туберкулози.

Беспомоћан, опет покушавам да учиним неки покрет. Да се одигнем од неудобног лежаја. Макар главу да усправим. Од мојих успорених и немоћних покушаја, зашкрипао је лежај.

Шапат је ненадано престао. Претворио се у тајанствен шум.

И напokon – испред мене се, одједном, појавила часна сестра. Сва у белом. Бледа. Дугих прстију. Пришла ми је, ставила длан на моје чело, и саопштила ми, да се молила Господу за моје здравље, јер су ми резултати крви били лоши. Застрашујући, чак. Леукоцити, знао сам тада, да су то бела крвна зрнца задужена за одбрану организма, били су увећани пет-шест пута, што ми ништа посебно није значило.

Добро је.

Сад знам: у лабораторији сам Дома здравља.

Жив сам, помислих.

Часне сестре су, иначе, биле замонашене медицинске сестре, докторице, лаборанткиње и болничарке које су здушно помагале у пећкој Болници. Распоређиване су на најодговорније и најтеже послове, као и на најризичнија одељења. На Грудном и Инфективном одељењу биле су у већини. Неке од њих, и живеле су у болници. И начелница одељења за туберкулозу била је часна сестра. Готово у свим болницама метохијских градова било је часних сестара. Попут Кронинове „ноћне сестре“. Несебично и пожртвовано лечиле су и молиле се за здравље свих својих болесника. Независно од нације и веросповести.

Наредних десетак дана лежао сам код куће. Свако јутро и вече, патронажне сестре давале су ми ињекције.

Опорављао сам се, али не како су моји очекивали. Наиме, бивао сам све јачи. Наножио сам се. Имао сам добар апетит, мада сам невољно јео недовољно печене изнутрице, по савету лекара. Био сам свестан. Спала је температура. Спавао сам добро, чак и превише. Али, било је проблема са памћењем, због чега су моји укућани забринуте вртели главом. Често и са сузама у очима.

Првих пет дана мог опоравка, уопште се не сећам. Последње што сам добро упамтио било је лице доктора, док се лица часне сестре-лаборанткиње нисам најбоље сећао. Лабораторијских зидова, одлично се сећам. Свега, пре тога, добро сам се сећао. Само тих пет дана, као да је неко, чим заспим, неуморно брисао из мог памћења.

Наиме, током дана, уморног, често ме је савладавао сан. Знао сам, у три-четири наврата, да читам исте новине. И да комента-

ришем исту вест по неколико пута, а да нисам знао, да сам то већ прочитао и нетом коментарисао на потпуно исти начин. Гледао сам на телевизији фудбалску утакмицу наше репрезентације на Светском првенству у Немачкој, а после првог краћег сна тога више нисам био свестан.

Уопште не памтим, ко ме је посећивао од другова и родбине. Не памтим, ни да ме девојка обилазила. Све то, накнадно сам сазнао.

За мене, тада, постојала је само садашњост.

По речима укућана, отац је доводио лекаре у које је имао поверења. Сви су, кажу, сумњичаво вртели главом, али су се надали, да ће све бити у реду. Уздали су се у моју младост и већ започети опоравак.

После тих пет дана, почео сам да памтим догађаје између мојих краткотрајних дневних заспивања. Свима је лакнуло. Једино је мени било тешко објаснити, шта се све, у међувремену, збивало. Просто, нисам веровао. Како то, да сам навијао за "плаве", а да се не сећам ниједног детаља те утакмице? Мислио сам, да нису хтели да ме пробуде да гледам утакмицу.

Било како било, то су ми били први, али не и последњи дани у животу, које нисам упамтио.

После десет дана, отишао сам на контролу код лекара. Пешице. У пратњи мајке. Лекар је био задовољан мојим стањем и изгледом. Питао сам га, како се зове ова моја мистична болест и хоће ли се поновити? Одговор је био утешан, али и прилично неодређен.

Нико тада није знао, како се зове моја болест. Неколико година доцније, студирајући медицину, препознао сам болест коју сам

раније прележао. Звала се – инфективна мононуклеоза. Тада је била реткост. Данас, већ није.

Хтео сам да одем и до часне сестре, да јој се захвалим за ону молитву, да се увери у њен успех, али ми је лекар рекао да тренутно никог нема у лабораторији. Био је неки католички верски празник.

Касније ми је било непријатно да је посетим, јер јој нисам добро ни лик запамтио. Ни име јој нисам знао. Како да је тражим? Замишљао сам како се својој спаситељици обраћам и питам је, где је лаборанткиња-часна сестра коју тражим. Стидео сам се због тога.

Међутим, ње сам се повремено сећао. Време није утицало на то. Прво сам је звао "мати", а касније сам је ословљавао са "мати Тереза".

Доцније сам закључио, или умислио, да ме „мати“ повремено посећује. Наиме, од тада, једном годишње, евентуално на две-три године, деценијама сам, током само једног дана, добијао врло високу температуру са грозницом, дрхтавицом и јаком главобољом, због чега сам, немоћан, бивао принуђен да одлежим читав тај дан. Уз чајеве и сокове. Понекад, и са таблетама за обарање температуре. А већ наредног дана, будио сам се наспаван, потпуно свеж и одморан, као да претходног дана нисам ни био болестан.

Има већ десетак година, како више не доживљавам те изненадне једнодневне скокове температуре.

И почео сам да палим свеће "мати Терези". За покој душе.

Почео сам и да оболевам од озбиљнијих болести, него што је била она моја "безимена", за коју ни лекар, који ме лечио од ње, није знао ни како се тачно зове, ни какав ће бити њен даљи ток.

Негде у мом сећању, остала је "мати Тереза".

Годинама већ, мислим и верујем, како ме она гледа. Из гужве на пијаци, са последњег седишта неког аутобуса, или са неког планинског крпа, док се освежавам у води јадранској. Упорно је тражим, окрећем се, загледам. И чекам је.

Помози ми. Помени је – молио сам.

Јер, много је, у прошлости безименог и безимених.

СНОВИ

Пет-шест година после одласка из завичаја, почео сам да сањам необичан сан. Сан који се настављао. На недељу-две.

И то ненајављено и непредвидљиво.

Никако нисам могао да откријем разлог због чега сам и када сањао тај сан.

Прво бих у сну одсањао све оно што сам већ сањао, потпуно идентично, како сам први пут сањао, да би се, у краћем наставку, сањано само допунило. И тако редом. Кадгод бих га сањао.

Ујутру, док сам се сећао сна, чинило ми се да је трајао кратко. Ни минут-два.

У почетку, нисам ни био свестан, да је то исти сан који се наставља.

Први, од таквих снова, јесте сан о мом путовању из завичаја ка Београду. Неки су ме цивили, вероватно полицајци, зауставили негде на територији Косова и сместили ме у неки мотел. И данас се сећам просторије у којој сам боравио. Чини ми се да бих и сада могао тачно да је нацртам. Као и полицајце. Сваког од њих, могао бих да препознам.

Разлог за моје задржавања, наводно, јесте нестанак неког човека. Везан за мене, али нико није знао како. Нико није знао, ни

ко је тај човек. Нико није знао ни како је нестао. Само знају, да једног човека, једноставно, нема.

Нико није имао објашњење.

Нисам оптужен за његов нестанак, али сам, љубазним молбама, онемогућен да наставим пут. Инсистирају да сачекам, да се стрпим још који дан. И стално ми загледају у личну карту, вртећи забринуту главом. По неколико пута у току дана. И то само мени, док моје сапутнике нико не легитимише.

Тај сан, сањао сам, сигурно, неколико година.

Без неког драматичног завршетка.

Само сам престао да га сањам.

И никад га више нисам сањао.

У другом сну, такође у наставцима, спуштао сам се, усред лета, низ неку литицу. Потпуно окомиту. Изузетно високу. Са бројним мањим пећинама. Нисам успео да видим, шта је на дну амбиса. Претпостављао сам да је море. Чинило ми се, да га чујем и осећам. Пећине, поред којих сам се спуштао и у које сам, на тренутак, улазио, биле су налик на оне у Руговској клисури, недалеко од Пећи, које је још мој отац, после рата, претраживао и палио. Док сам се пажљиво, корак по корак, спуштао поред пећина, морао сам једном руком да мајицу вучем надоле, јер сам на себи једино мајицу, кратких рукава, и имао. Не знам тачно, које боје.

И сада ми је непријатно, док причам о том сну и мојој оскудној гардероби.

И овај сан, често сам сањао. И он је био без неког логичног завршетка. А онда је изненада нестао и никада се више није вратио.

Неколико година, сањао сам оба ова сна, али, не исте ноћи. Све док се први сан није ненадано окончао узалудним тражењем

тог изгубљеника. И све чешћим проверавањем мојих личних докумената.

Ни сада не знам, да ли је тај појединац пронађен. Или сам, можда, ја био тај изгубљени појединац?

Последња особа која је прегледала моју личну карту наликовала је мојој замишљеној представи, у смирају рата, страдалог ми стрица, коју сам, с времена на време, допуњавао гледајући његову фотографију на зиду ђедове куће у селу. Поред ње, била је и Партизанска споменица за учеснике рата од 1941. године.

Годинама, после тога, нисам сањао ниједан сан који се понављао и настављао.

Трећи сан сам, сигурно, прве две године, а можда и дуже, сањао сам, а да нисам знао да га сањам.

Само док спавам, знао сам, да га сањам, а ујутру, никако га нисам био свестан. Дуго га нисам могао и знао запамтити.

Трећи сан, почео сам да памтим тек после смрти родитеља.

Наиме, у том се сну будим на надгробној плочи у порти манастира Дечана. Пуним плућима удишем свеж ваздух манастирског дворишта. Мир и тишину нарушава цвркулт птица. Ту је и опијајући мирис траве.

(Ово самовољно ноћење у манастирској порти било је, у мом завичају, равно некој иницијацији одрастања младића у људе. И често се, збивала.)

Убрзо сам чуо гласове.

Био је то монах Константин. Коста, од миља.

Поздрављамо се погледима.

Покушавам, али никако не могу да устанем. Ни руке, ни ноге, не могу да померим.

Као да ме неко, током ноћи, везао за камену плочу.

Међутим, нико не уочава, да не могу да устанем.

Сви се чуде, што не устајем.

Напрежем се из све снаге, али узалуд.

Ни макац.

У међувремену, установио сам, да нисам запамтио сан који сам у току ноћи сањао.

Можда зато не могу да устанем.

Пристиже и игуман.

Остали се тихо удаљавају од мене.

Схватам: само игуман зна, да не могу да устанем. Да ме нека необјашњива сила приковала за камену громаду.

Смешећи се, рекао ми је:

– Ако ниси упамтио ноћашњи сан, испричај ми један од оних снова које често сањаш у наставцима. Зато ниси запамтио сан од синоћ. Довољно је и то, буди сигуран, сине – охрабрио ме игуман.

Чим сам, изненађен, почео игуману да препричавам онај мој први сан, придигао сам се.

Да ли је то значило, и да сам се пронашао?

Макар у сну.

МАРКОВА ПЕЋИНА

(или: о иницијацијама)

Пећ. Необичан град.

Спој многих цивилизација – од римског (насеље Дарданија) и византијског периода (Манастир Дечани и Пећка Патријаршија), па до турске петовековне владавине (Бајракли џамија из петнаестог века). Ту су и рушевине старијег манастира Богородице Хвостанске, седишта Хвостанске епархије, једне од укупно девет, које је на самом почетку тринаестог века установио свети Сава, по добијању аутокефалности српске цркве.

Пећ се налази у самом крилу сурових Проклетија, које пресеца чудесна Руговска клисура, дуж које сликовито вијугају река Бистрица и пут ка Црној Гори. А испред Пећи, пружа се плодна метохијска котлина.

Издашно наводњавана Белим Дримом и бројним Бистрицама (пећком, дечанском и призренском).

Безброј пута, у подне, седео сам у башти неког од кафића, у кошуљи или мајици кратких рукава, и гледао у снег на врховима Проклетија.

Има неколико легенди о томе како је град Пећ добио име.

Занимљива је она претпоставка, која заговара да се насеље, смештено на самом изласку из Руговске клисуре, сликовито звало Ждрело, а што значи, да је то претеча потоње Пећи.

Нажалост, археолошких испитивања никад није било и није проверена легенда која је увелико ушла у литературу. Чак, и у историјску.

Ја, ипак, верујем у оно предање, које говори да је мој завичајни град своје име добио по бројним пећинама.

*

У Руговској клисури, има више стотина пећина.

Већина их је од неколико квадратних метара, са нешто ужим улазом. Ређе су оне пространије.

Неке су, одмах изнад таласа Бистрице, а друге, пак, испод самих врхова вертикалних стена. Високих и преко педесет метара.

Налазе се са обе стране пута.

Као ликови у огледалу, који се траже.

У неким од пећина у Руговској клисури живели су монаси-подвижници-испосници, који су се, углавном, у потпуној осами, молили Господу. Ретки од њих, у самоћи и добровољној изолацији, посветили су се и науци. Али, бројни визионари-монаси обитавали су управо у испосницама, далеко од света.

Један од хиландарских игумана, Јефрем, иначе и српски патријарх у два наврата, пре и после видовданског Боја на Косову, у тишини и миру, подвизавао се и духовно уздизао у испосничким пећинама изнад Манастира Дечана и изнад Пећке Патријаршије, сведоче поуздани црквени списи.

Улази неких од пећина у Руговској клисури били су каменом зазидани, што је указивало на монашки живот у њима.

Отац ми је то потврдио, мада је о томе невољно говорио.

Наиме, после рата, отац је, као млади скојевац, извршавао бројне задатке у Пећи и околини.

Присећао се да су неко време у Пећи кружиле гласине како се појавила нека непозната болест међу децом, која највероватније потиче из тих пећина. Наводно, од запаћених животиња (глодара и птица), као извора опасног и заразног оболења.

Да би се то спречило, мој отац и његови другови добили су задатак да добро дезинфикују, а после, и запаље све што се налази у пећинама, до којих могу dospети уз помоћ мердевина и ужади. Они су то, с огромним напором, учинили.

Међутим, у пећинама нису затекли никога. Нарочито не животиње. Ни њихове брлоге. У већини пећина биле су књиге, свеске, записи на пожутелим листовима. У неким пећинама, све затечено било је уредно сложено. У импровизованим дрвеним полицама.

Понегде се могло препознати и огњиште.

Нажалост, у страху од претеће болести, нико од младих скојеваца није ни додирнуо књиге, ни прочитао њихове наслове, ни завирio у њих, већ су их одмах, неком течном дезинфиковали и накнадно палили. Изазивајући праве пожаре.

И нико никад није сазнао, какве су драгоцености изгореле у таквим испосницама.

А књиге су одувек добро гореле. Поседовале су неку магијску ватру у себи, не само док су се читале.

У то смо се уверили током ратова које смо и сами доживели.

*

Пећина има свуда у околини града.

Најпосећенија је она из које извире река Бели Дрим.

И остале речице и потоци, укључујући и Бистрицу, извиру из пукотина и проширења у стенама.

Иначе, посета извору Белог Дрима, познатијем као Глава Белог Дрима, била је у програму редовних једнодневних екскурзија свих пећких средњих школа.

Најнепосећенија је била Карамаз пећина.

И најмистичнија.

Богата легендама. Посебно, мрачним.

Један од улаза у њу био је тачно испод пута ка Руговској клисури. Али, за већину од нас, несавладив. Закован дебелим даскама у неколико нивоа. Уз три велика катанца.

Поготово, за нас децу, је то остала неиспуњена жеља.

Додуше, ни од старијих нисмо чули приче о посети Карамаз пећини. Или зато, што нико у њу није ушао, или што је, брже-боље, побегао из ње.

Међутим, пећина до које се могло доћи, носила је име по Марку Краљевићу.

Звали смо је Маркова пећина.

Имала је елипсasti отвор, више од десет метара широк.

Отвор је био на десетак метара изнад земље. (Док сам био мањи, чинило ми се, да је виши, а касније ми је изгледао нешто нижи).

До отвора се требало попети уз потпуно вертикално постављену стену. Чак се завршни део стене, надносио мало напоље.

Маркова пећина била је значајна и због тога што је пењање до улаза у њу означавало и својеврсну иницијацију. Прелаз од детета ка младићу.

Свако из моје улице, којој смо у то време припадали и телом и духом, морао је то да уради.

Свако је морао доказати своју зрелост и своје одрастање.

Додуше, неко пре, неко касније.

По томе смо се и делили – на оне који су се успели до Маркове пећине и оне друге...

Свако од нас, плашио се тог чина.

А истовремено, и једва прижељкивао тај дан.

Старији су говорили – Маркова пећина мора да се савлада. Најбоље из првог покушаја. Зато не треба журити, а не треба ни каснити.

Обично смо, због стида да не успемо, то чинили, при првом покушају, у друштву најбољих другова. И то, најчешће, рано ујутру, суботом или недељом.

А кад се први пут попнеш, онда то можеш да поновиш кад год хоћеш и колико год пута хоћеш.

Као од шале.

И да сићеш и да се попнеш.

И ја сам се први пут успео рано ујутру, у пратњи своја два најбоља друга.

Стена је била врло глатка, јер се свакодневно неко пео уз њу.

Постојало је много избочина и усека у стени за које се пењач могао прихватити и на које се могао, и шаком и стопалом, поуздано ослонити или закачити. И растојања између њих су таква, да их и дечак може савладати. Без већих напора.

Наиме, не постоји страх да ћеш пасти.

Постоји само страх да се нећеш успети до пећине.

Полако. Захват шаке за хватом. Па корак по корак.

Увис.

И тако редом.

До врха стене.

До коначног уласка у Маркову пећину. Као у неко обећано царство које се мора заслужити својом посетом.

Као и у животу, баш када помислиш да је све готово, обично уследи неко непријатно изненађење.

Заправо, кад сам, тог јутра, већ помолио главу изнад стене и сав озарен, победнички, изблиза, по први пут, погледао у мрак пећине, одједном сам, из њене утробе, зачуо тако необичан звук, да сам био, принуђен, да се за корак спустим, не испуштајући избочења и удубљења у стени, приљубљен уз њу.

О чему се радило?

Сетио сам се, да у пећини, преко ноћи, бораве голубови. Моје их је присуство уплашило, и они су листом излетели. Мени се чинило, тик изнад моје главе.

Перје и паперје испунило је и Маркову пећину и простор испред ње.

И моју косу.

Умирен, коначно сам се испео и прошетао Марковом пећином.

Шепурио се пред друговима.

Пећина је била дугачка више до петнаест метара. Висине пет метара. Можда и више. У дубини пећине, висина се смањивала јер се под пећине подизао за метар-два, до њеног краја.

Силазак из пећине низ окомиту стену, требало је да буде много тежи и опаснији. Тако је изгледало. Међутим, није. Зато што, при повратку, више нема страха од савладавања Маркове пећине.

Осим тога, сада си већ младић.

Наравно, пењање у Маркову пећину морало је да се понови пред осталим вршњацима из улице, што је било врло лако.

*

У околини мог града, постојало је још једно место за иницијацију. Овог пута, за стасавање младића у одраслог човека.

Био је то Манастир Дечани.

За старије од двадесет година. Горња граница није била одређена.

Доказивање се обично остваривало у летњим месецима. У ноћима без кише.

Наиме, при крају дана, пре него се затворе капије, требао је младић да се сакрије негде у манастирској порти. И ноћ је требало да проведе лежећи, односно спавајући на некој од надгробних камених плоча око манастира.

Младић је то морао да учини сам. Искључиво сам.

Уколико би се десило, да се два момка притаје у манастирској порти да би ноћ провели на некој од гробних плоча – то се не би важило. Зато, није ни било таквих покушаја.

Монах, који би ујутру затекао младића да лежи на надгробној плочи неког од монаха или ктитора манастира, одмах је обавештавао игумана Макарија, који је, након литургије, са ненаданим гостом одлазио у своју келију дуго разговарајући са њим. Игумана је највише интересовало, шта је младић сањао. И тумачио му снове, уколико их се храбри младић сећао.

Нико не зна, колико је снова игуман чуо од храбрих пећких момака.

Ту иницијацију нисам имао времена да остварим.

Рано сам отишао из завичаја.

Бојим се, да овај вид иницијације неће опстати.

Тренутно нема ко то да изведе.

Игумана и монаха, има.

И надгробних плоча има. Међу њима, још једна, изнад благоупокојеног Макарија.

Али младих људи, православаца, у околини манастира Дечани – нема. Нема их ни у Пећи, ни у Ђаковици.

Нема ни снова изнад погребених дечанских монаха, игумана и ктитора.

Хоће ли, Макарије, под земљом, чути још неки сан?

Или ће нам се, кроз снове младића, обратити још једном?

Верујемо, да хоће.

Или ће, можда, Макарије, лагумима испод лица земље, стићи и до неке од пећина-испосница. Којих има и уз дечанску Бистрицу узводно у рејону Белаја. Где су се бројни дечански монаси-испосници својевољно посвећивали молитвама. Још од доба светог Саве који их је походио. По коме и носе име.

Један песник рече: у тим се пећинама више молило, него дисало.

И у праву је.

Као што је то и свети Сава чинио у карејској молчалници на светогорском монашком полуострву. И у испосницама у околини будућег манастира Дечани.

Разлога за молебане, за наш национ, увек има.

Као што и монаха пустињака има.

Као што сведоче и бивше испоснице изнад Пећке Патријаршије и манастира Дечани.

Очито, да је свети Сава добро знао која је то тадашња иницијација важила за српски раштркани национ.

И да ју је он успешно савладао. За читав свој род.

Док је ми данас, изгубљени и малодушни, отуђени и одбачени, уцењени и поткупљени, не умемо пронаћи.

И не можемо је препознати.

**ПРОШЛОСТ ЈЕ НАЈВЕРНИЈИ
ЧОВЕКОВ ПРАТИЛАЦ**

(Иван Раос)

ЂЕД

Прве књиге које сам, као гимназијалац, куповао по сопственом избору, углавном је финансирао мој ђед. Кад год сам уочио књигу која ми се учинила потребном, ђед је решавао проблем. Иначе, он је обично, читаво пре подне проводио у локалном клубу пензионера, где се картао у ситне паре – играо је рауб. Ту сам га увек могао наћи и узети од њега новац или личну карту са последњим чеком од пензије. Никад нећу заборавити – ђед ми је, на кредит, купио Сабрана дела Бранка Миљковића, у четири тома. Бело издање нишке Просвете. Како сам тада био срећан! Како сам тада волео Бранкову поезију. Још сам се, у то време, и поезији Милоша Црњанског, Васка Попе, Мака Диздара и Драгана Колунџије, толико дивио. Али, Бранковој, увек на неки другачији начин.

Ђед ми је купио и радио са грамофоном. Он ме ујутру будио са јутарњим вестима, а ја му навече нисам давао да заспи, тражећи и слушајући радио Луксембург и друге европске радио-станице које су емитовале модерну музику. Али, нико се није жалио.

Због обавеза које је имао мој отац, као и због тога што је био просветни инспектор – па му је било неугодно, није ишао на моје родитељске састанке. Већ стара учитељица Грозда, мислила

је да ми је Ђед – отац, све док мој отац није дошао у обавезни обилазак наше школе. Наравно, посетио је и моје одељење и највише пропитивао мене, наводно, као да се уопште не познајемо, што је мени било необично и смешно. А учитељица, кад је коначно сазнала ко ми је отац, била је изненађена, чак и уплашена, додуше, без икаквог разлога.

Ђед се радовао мојим првим објављеним песмама у омладинским новинама и гласилима. Нарочито га је чинило поносним навођење, испод или изнад песме, мог имена, презимена и средњег слова (и тада сам се потписивао, као и сада). Само се ретким пријатељима хвалио мојим песмама, нарочито оним објављеним у листовима из Београда, Титограда, Сарајева, Горњег Милановца, Ниша, Крушевца, Приштине. Заправо, Ђед је то помињао само оним људима за које је био убеђен, да су поштовали писану реч. И да су знали шта бављење поезијом значи.

Прве хонораре за објављене стихове добијао сам од Ђеда. Били су симболични, као и данас, али је мени то много значило.

Ипак, нужно је поменути, да ми је Ђед давао и извесне савете, изражавајући и мало незадовољство због мог песничког стила. Нисам могао да га убедим у иновације савременог стваралачког поступка. Нису то могли да учине ни лапидарни и похвални коментари Србе Игњатовића који је вредновао моје стихове објављене у "Омладинским новинама". Ђед је, наиме, уживао у десетерцима. Знао их је неколико хиљада напамет. "Горски вијенац" цео. Није му годило ни то што су ми песме, већином, биле кратке, обично десет до петнаест кратких стихова, са мало игривих речи, какве су и данас. Коментарисао је и разумљивост стихова. Али, све то није могло утицати на Ђеда да одустане од куповине књига савре-

мене поезије. Дуго смо и успешно сарађивали. Сигуран сам, на обострану корист. Ђед је, једноставно, волео што купујем и читам књиге, иако то тада нисам могао објаснити. Следили су комплети Миодрага Павловића, па књиге Мајаковског, Пушкина...

Ђедова љубав била је историја, пре свега. Знао је све важне чињенице везане за Први и Други светски рат, нарочито за историју Црне Горе. О многим дилемама или сензацијама из историје, које су се помињале под велом мистерије последњих деценија, Ђед ми је насамо и натенане сликовито објашњавао. На пример, Титово порекло по бројним теоријама за које је чуо. Па, о пасјим гробљима по Црној Гори почетком рата (необјашњива убиства виђених и невиних људи за које се само претпостављало да ће бити против комунизма), па како је погинуо Иво Лола Рибар, како је цртана карта Југославије после рата, о страдању Луке Вукмановића, Темповог брата, зашто Хрватска нема покрајине као Србија. Нарочито, о познатим личностима из околине Пећи. Шапатом ми је објашњавао да су наше метохијско село Добруш, у коју смо досељени двадесетих година двадесетог века из Црне Горе, још од априла 1941. године нападали локални балисти (трипут је село спаљивано, а двапут обнављане куће од блата и прућа. Међутим, последње уништење села било је у касну јесен и, због мраза, није се могло дрвеће облепити блатом – Ђед је сматрао да је то био почетак новог рата). За Дедијера је тврдио, да све измишља. Ђед је већ био мртав када су почеле те приче срамежљиво да излазе на видело. Било ми је драго због Ђедовог знања историје и њених рукаваца, али и жао, што нисам испунио давнашњу жељу да на магнетофонској траци снимим све Ђедове приче. Каква би то књига била.

Ћед ми је, и на самрти, на необичан начин, испричао још једну причу, коју нисам имао потребе да снимим, јер је никада нисам заборавио. У клубу пензионера Ћед је, те године, "зарадио" грип. Дошао сам из Приштине, где сам студирао, за викенд – да га видим. Већ се опорављао. Придигао се. Заједно смо ручали. Вратио сам се задовољан. Међутим, отац ме је, неколико дана након тога (управо, 13. новембра), рано ујутру, позвао телефоном и рекао да је Ћеду, у међувремену, позлило и да пожурим кући¹. Док сам улазио у кућу, уочио сам, да су већ почеле припреме за сахрану. Отац је већ отишао да купи ковчег. Мајка ме сусрела и, љубећи ме, кроз сузе, рекла, да Ћед од синоћ једва дише, без свести је, непокретан, само што није умро. И доктори су рекли, да је готово. Међутим, кад сам му ја пришао, ухватио га за руку, позвао га и подсетио на дато обећање – да ће сачекати, да ја будем његов лекар. Само је подигао обрве. Није могао да отвори очи, иако се трудио, чинило ми се, тог часа. Обрве је држао подигнуте неких тридесетак секунди, пре него их је, коначно, спустио. Након тога је умро. Као да ми је, осим извншења због неодржаног обећања, поручио, да није могао да умре, док ја не дођем. Да ме је сачекао жив. Тако сам се растао од свог Ћеда, кога смо сви, од милоште, звали – Чича.

Сутрадан смо га сахранили. Била је субота, чини ми се. Истог дана, побегао сам у Приштину. У осами студентске собе, премотавао сам, у глави, неснимљену Ћедову магнетофонску траку. И обећавао себи, да ниједан детаљ нећу заборавити. Иако сам знао, да то није могуће. Човек је, у налетима емоција, склон

¹ Зато сам, следећих неколико година, мрзео телефон. Пожелео сам, да га никада више не узем у руке.

олако датим обећањима, које никад неће испунити. За која, и у тренутку обећања, зна, да их неће остварити.

Присећао сам се, да је заједничко Ћеду и мени, постојање неиспуњених жеља. Већих или мањих. Али, жеље су жеље. Да није њих, чему би се, иначе, радовали и за чим би туговали, или се макар вајкали, што их нисмо испунили.

Ћед је одувек волео књиге. Увек је читао. Углавном, историјске књиге. Завршио је у родној Сеопштици (Братоножићи) четири разреда основне школе. С одличним успехом. Био је најбољи ученик у школи, како ми је причао. А он је увек говорио истину. Имало је у њему оног горштакког карактера који је ценито истину, иако га је живот (читај – године) благо припитомљавао.

Његов отац, Мијајло, познатији као Љаљо, није имао средстава да га школује, мада је, иако неписмен, предвиђао, шта ће, колико сутра, значити школовани људи и каква ће им бити будућност. Тачније, њему је много сметало, што је био неписмен. Мој праћед, био је изузетно висок и јак човек. Неустрашив. У свакој од битака, предводио је све ратнике из ближе и даље околине. Настављао јуриш, иако рањен. Запамћено је, да је, једном приликом, рањен, ставио дуван на рану, на слепоочницу, и рекао да није време за превијање, него за јуриш. И кренуо у јуриш на Турке. Непотребно је рећи, колико је био поштован од својих сабораца, рођака и комшија. Он је поседовао неку неписану, врховну саветодавну улогу. Мирио завађене. Помагао. Удавао и женио. Нико му није приговорио. Поседовао је и моћ да призива животиње. На пример, змије. Волео је, и волеле су га, све домаће животиње. Крави, која је, при тељењу, много рикала и плашила сељаке да се неће добро завршити тељење, довољно

је било да јој мој праћед приђе и нешто шапне на уво, и крава би се смирила и брзо и лако отелила.

И на самрти је праћед потврдио своју наднаравну моћ. Наиме, по речима мог оца, који је тада био дете, праћед је, на свом умор-часу, устао из кревета и погледом тражио неког старијег, неког одраслог, да оде на одређено место и штапом удари по глави црног бика, да он не би умро. Бар не тај дан.

Док је живео у Црној Гори, припадао је такозваним Клуба-шима, који су били против Краља Николе, које је иначе красила образованост. Због чега је, а не због сиротиње, и прихватио да се пресели у метохијско мочварно село Добруша, близу Пећи. Неколико пута у Црној Гори краткотрајно је лишаван слободе, као политички противник Краља Николе. Никада није био „шибан по туру“ (обично, двадесет пет) иако је на то осуђиван. Једном приликом, када му је забрањено да ће бити тучен, успео је да каже Краљу Николи, да је боље да га убије, него да га осрамоти „шибањем“. На краљево питање – зашто? мој праћед му је одговорио, да ће, у супротном, Краља убити човек који је шибан и који је осрамоћен.

По сведочењу мог ђеда, на моје велико изненађење, и он је упознао Краља Николу.

Додуше, трагичним поводом. Најстарији брат мог ђеда, тада још увек малолетан, Насто, пошао је на Цетиње неким послем. За дан се ишло до Цетиња, Котора или Подгорице и враћало у Сеоштицу. Обично се радило о куповини кукуруза или нечег другог за кућне потребе, тачније за преживљавање у суровим планинама. Док је Насто, по обављеном задатку, шетајући Цетињем, пролазио поред неког војног објекта, препознао је једног

од стражара. Био је то неки Гилић (заборавио сам му име), од Наста три-четири године старији комшија из Братоножића, редовни војник, који је замолио Наста да га замени на стражарском месту десетак минута, како би обавио неки посао. Насто га је послушао. Окачио Гилићеву пушку о раме и стражарио. Међутим, није прошло ни два-три минута, а један од војних команданата (неки официр Словенац) обилазио је стражу. Кад је наишао на Наста, питао га, зачуђен, откуда он овде, а овај му је одговорио баш како је и било. Официр га је љубазно замолио да он настави својим послем, други ће војник заменити Гилића, док се врати из куповине, а да он одложи пушку преузету од Гилића, што је Насто и прихватио.

Међутим, вест да је официр, наводно, одузео пушку Насту Љаљовом, брзо је прострујила Цетињем, и Насто је за њу врло брзо чуо. А одузимање оружја тада је било равно кукавичлуку и губитку части, мада овакво враћање Гилићеве пушке никако није имало такво значење. Млад, а поштен, наиван, а достојанствен младић, Насто је помислио да се обрукао, иако није. Да је осрамотио оца Љаља, иако није. Да је понизио читаву породицу, иако није. Младост-лудост решење је нашла у самоубиству. Насто се мртав вратио кући.

Краљ Никола оправдано се плашио крвне освете. Поменутог официра, Словенца, одмах је упутио у Србију, из безбедносних разлога. Поручио је и свом дугогодишњем политичком противнику, Љаљу, да га посети на Цетињу, како би га одвратио од освете. Љаљо је са собом повео свог дванаестогодишњег сина, мог ђеда, знајући, шта ће се дешавати на Двору. Током разговора, Краљ Никола понудио је мом праћеду да одабере неку услугу –

да му је испуни, због свега што се десило. Оваква смрт честитог младића, била је, занста, велика трагедија и жалост, иако је овде реч о неспоразуму. Праћед је прихватио краљеву понуду и одговорио, да једино што иште од њега јесте да му ишколује сина, јер је паметан и одликаш. Краљ је одмах то обећао, лакнуло му је, и рекао да га, почетком школске године, посете ради уписа "на малу матуру" о трошку државе.

Ђед је био пресрећан. Радовао се наставку школовања, док је праћед сумњичаво вртео главом. Никада није веровао Краљу. Мада је, можда, тада и прижељкивао да га Краљ, једном, пријатно изненади и одржи реч.

Ујесен, мој праћед и ђед, опет су у аудијенцији код Краља. Примљени су љубазно, без чекања. Краљ је позвао министра или доминистра финансија и наредио му, да "малог" упише у школу о трошку државе, да га смести у интернат и обезбеди му све друго што је потребно за школу. Међутим, (до)министар Пламенац, колико ми се чини, правдао се да пара нема, да он не види како се то може решити. По ђедовим речима, наводно је дошло и до преширке између Краља и (до)министра Пламенца, али (до)министар није нимало попуштао. Можда је то била унапред договорена представа, само за њих двојицу. Имали су привилегију ђед и праћед да Краља Николу гледају у улози глумца, чега се он, додуше, често прихватао. И не само на Двору. Праћед, неизненађен, није изустиио ниједну. Испоставило се, да то није ни морао. У једном часу, наводно, љут, Краљ се окренуо ка мом ђеду и рекао Пламенцу, да му је много жао и да не прихвата, да се овако паметан дечко, дечко овако бистрог ока, не упише у школу. Ђед је искористио прилику и обратио се Краљу речима:

"Ваше височанство, мени је још жалије. Не што ја нећу наставити школовање, већ што се Ваша реч пориче. И то, на Вашем Двору. До данас сам вјеровао да се Краљева реч никад не пориче".

То је и био крај разговора.

Све је, свакоме, било јасно.

Реч је реч. Мера свега – увек ми је ђед говорио.

Ђеду јесте било жао, што није завршио малу матуру. Одувек је волео да чита, више него да обавља тежачке послове.

Међутим, никада нисам докучио, колико му је било драго због онога што је рекао свом Краљу.

Понекад ми се чинило, да је ђедова увреда Краља, у односу на неиспуњену жељу, ипак претегла на теразијама значења речи, било да су изговорене или написане.

Учини ми се, неретко, да је тај сусрет мога ђеда са Краљем Николом и био својеврсна школа, коју је он, зачас, изучио. За само један дан. Школу "речи" до које је мој ђед, читавог свог живота, држао.

Памтим. Понављам.

"Реч је реч.

Усуд свега.

И опстанка.

И памћења".

БАБА

Сви смо је звали баба.

Само – баба.

И ми, њени унуци. И њена деца. И зетови и снајке. И рођаци, кумови и комшије. И пријатељи.

Сви се слажу у једном – наша баба је наша рана.

И то наша пр(а)ва жива рана, која већ предуго траје.

Наш непробол.

Наша тескоба у грудима, која се све више појачава.

Баба је наша грижа савести, од које не можемо узмаћи. Чак, и не покушавамо. Напротив.

Она је остала наш тужан осмех.

Наша ћутња. Наша тајна, која боли и пече.

Наиме, баба је одувек била неуморна. Увек на ногама. Сваког часа устајала је да нас послужи, да нас упушка, да нам помогне.

И у пољу је била вредна.

Вреднија од њега, признавао је ђед.

Као да се никад није одмарала, а увек је била одморна.

Све је чинила с вољом. Насмејана. Блага.

Ретко је причала, ако изузнем успаванке и песме које је нама, њеним унуцима, тихо певушила.

А све је слушала. Свачији глас или молбу је чула. И брзо, лаким и тихим скоком, све испуњавала.

Не само нама њеним најближим, већ и другима.

Све је разумела.

Сваког је могла посаветовати. И мало и велико. И писмено и неписмено. И богато и сирото.

Ништа јој није било тешко.

Нико од нас, није је могао одменити или предухитрити у неком кућанском послу.

Све нас је штедела. Већину обавеза обављала је у тишини и самоћи. Бешумно, да никог не пробуди или не узнемири.

Увек нас је дочекивала на прагу куће, руку раширених у загрљај, са искреним осмехом. Са сјајем у очима. Срећна што нас види, тихо говорећи: "Благо мени, благо баби..."

Била је прескромна. Без икаквог захтева. А о туђим жељама и прохтевима стално је бринула.

Сви смо је много волели. И док је била с нама. А касније, кад нас је напустила – још више.

Ми, изузев ђеда и оца, због њеног и даље срдачног опхођења према нама, у почетку, нисмо примећивали никакве промене код бабе.

Ђед ми је, доцније, говорио, како је на бабу много утицала смрт сина првенца. На самом крају рата. Након четири године ратовања. Након четири године несанице, страхова и суза. Када је, велики део Србије, већ био ослобођен, он је погинуо.

Откад је чула за смрт сина, стално је туговала. И осмех јој је све више бивао уморан и немоћан. Без сјаја у очима.

Рођење првих унука, чинило се ђеду, унело је мало живости и радости у њен живот. Очекивао је, да ће се вратити у пређашње стање. Надао се. Изгледало је тако. Али ...

Уследила је удаја њеног најмлађег детета. На северо-западу Србије. Уз Дрину, надомак Саве.

Био је то још један велики губитак за њу.

Превелик.

Знала је, да ће јој кћерка наставити да живи далеко од ње. Предалеко.

Знала је, да ће умрети жељна своје миљенице.

Ћед то није очекивао.

Није му изгледало оправдано, да, због кћеркине удаје, поново упадне у патњу. У безвољност и апатију. Која се поново уселила у њу и никада је више није напустила.

Преостала њена деца живела су у околини. Срећна и задовољна. Породице су се умножавале. Обилазиле су је редовно, чак и пречесто. То је и ћеду давало наду, да ће се поново отргнути од тих лоших и злих мисли.

Ћед је претпостављао, да је, сигурно, било још појава и збивања који су на бабу деловали, а да их он, тада, није могао уочити. Ни касније, никад их није могао препознати.

А можда и нису постојали. Можда ни кћеркина удаја није толико утицала, колико нешто унутра, у самој баби.

Баба се, наиме, никада није жалила ни на шта.

Зато ћед није могао да докучи и предвиди, шта је све могло да мучи бабу.

О томе је стално размишљао. Безброј пута, сећао се тог периода, не би ли, накнадно, открио нешто што је могло утицати на бабу.

Признавао је он, да није био толико осетљив као баба.

Он је почео да мења све своје навике, да би баба што мање патила.

Све би дао за њено здравље.

Почео је, и на време да долази кући са посла, како би умањео њену болну самоћу, јер је он, раније, у време црвених слова у календару, знао да дође кући касно. Са звездама, говорила је баба.

И ми смо, све чешће, сваког викенда, одлазили на село, баби и ћеду, али ни то није много помогло.

Никако нисмо успевали да код бабе поново разгоримо ватру живота.

Бабина је туга, временом, прелазила у страх од самоће. У страх од даљих губитака. И у страх од немаштине.

Тај ју је страх све више обузимао.

Отац и ћед водили су бабу лекару. Неуропсихијатру. Пила је разне таблете. Без икаквог ефекта.

Бабин осмех бивао је све сетнији. Нама све даљи.

Ћед је ишао с бабом у бању, не би ли се поправило њено стање.

Ни бања није променила бабин страх од самоће, губитака и немаштине.

Доцније, баба је остајала и по неколико недеља у болници.

Редовно смо је посећивали и очекивали знаке побољшања на њеном лицу и у њеном погледу.

Узалуд.

Враћала се из болнице, некако мања и још мирнија. Незаинтересована и све безвољнија.

Ни на њене љубимце, пса и мачку, више није обраћала пажњу. Ћед је преузео бригу о њима, што му и није било тешко.

Није више било ни оне њене лакоће, брзине и неуморности.

Њена вредноћа није потпуно ишчезла, али није више било оне радости на њеном лицу. Ни кад смо јој долазили на село.

И даље нас је дочекивала на прагу, али није више било осмеха на који смо навикли.

Није било ни оног њеног тихог: "Благо мени, благо баби..."

Баба је бивала све одсутнија.

Све мање је чула наша обраћања.

Трудила се, да нас и даље угошћава специјалитетима које је само за нас спремала.

Међутим, ни њени хлебчићи, само за нас децу још увек готовљени, нису више имали укус као раније.

Крили смо то од бабе.

Не знам, да ли је и она то приметила.

Можда и јесте.

Била је немоћна. Потпуно.

Као и њен уморан осмех.

Ђед ми је говорио да је повремено знала понављати неке скраћене реченице. Неке је и запамтио. Неке су га њене речи дуго прогањале. И док је баба била са њим. А и касније.

Баба је знала често да каже испрекидано, са паузама, уз дубоке и тешке уздахе:

– Бојим се, све ћу вас обрукати... Како год да урадим... А то најмање желим...

Ђед је, временом, стицао утисак, да су се све изговорене речи утехе и бодрења одбијале од бабе. Као да их уопште није чула.

Ни упорне и смирене ђедове приче нису помагале.

Све што је ђед мислио да може изазвати радост код човека и да је прави разлог за живот, понављао је баби често и полако. Настојећи да је, како год зна, отме из загрљаја патње.

Причао јој је о нама, њеним унуцима. Здравим и живахним. О нашим бистрим очима и паметним главицама.

Подсећао је на забринуту јој децу. Срећно удату и ожењену.

Чак ју је, својом причом, враћао у завичај и младост. У њихову љубав, погледима изречену, на почетку. Кроз осмех јој обнављао сећање како је његов отац довео другу младу за њега. Ђед је то одлучно одбио, због љубави према њој. Први пут, а мислим и последњи, није послушао оца. Побегло је од куће. Вратио се, после неколико месеци, тек кад му је отац испросио њу – девојку коју је волео.

Ђед се заиста трудио, али све је било узалуд.

Почео је и он да се осећа немоћно и празно. И његова празнина расла је из дана у дан, мада се још увек надао да се све може променити.

Међутим, баба се све више затварала у себе.

Ретко је ко од нас могао допрети до ње.

Једино мој отац. И мој старији брат.

Нико други.

Касније, ни ђед.

То су били, причао ми је ђед, једини тренуци кад се на бабином лицу могла назрети она њена прастара благост. Замало, па и осмех. Ретко, и неке искре у очима. Или му се све то, у надањима, привиђало.

Зато су отац и брат и најчешће одлазили код бабе и ђеда. Кад год је оцу дозвољавао посао.

И ђеда да одмене, мада је брат још увек био дете. Тек нешто више од десет година. И да подстакну његово уверење, да ће се баба опоравити.

Али и тада је баба, кроз сузе и шапат, понављала своју бојазан, да ће нас обрукати, што никако не жели.

Ћед ју је тешио, покушавао да је избави из летаргије. И отац и брат, здружено су је бодрили.

Нажалост, све што је заличило на неко побољшање, било је само привремено.

Никад то није потрајало неколико дана.

Баба се све дубље враћала у себе, у своју празнину. Нека виша сила ју је све више удаљавала од нас. Полако, али сигурно.

Ћед се стално, до краја свог живота, питао, каква је то сила? Каква је та болест која човека примора да живи против себе. Да се одрекне живота своје деце. И живота деце своје деце.

Дуго се питао, каква је то болест и каква је то моћ, да чигру, каква је била наша баба, преко ноћи, претвори у биљку?

Бабина се болест и даље погоршавала. Из дана у дан.

И баба је, полако, и физички пропадала. Врло је мало јела. Повраћала је, чим би нешто појела. И лекове је повремено одбијала.

Била је све уморнија и одсутнија.

Иако смо сви скупа били ту. Уз њу.

У неко време бабине болести, лекар је упозорио оца и ћеду да се код бабе испољавају знаци који могу да говоре о могућим суицидним идејама. И да морамо бити обазриви.

Одбили су лекареву понуду, да бабу прими у болницу на даље лечење, у које ни сам лекар није веровао.

Све су ћед и отац, учинили, да из куће уклоне сва средства којима се претња самоубиства, може извршити. Иако, нико од нас, није веровао да је то могуће.

Баба никад није била сама.

Тог лета, ћед или отац, стално су били уз њу.

Смењивали се у чувању бабе.

За време тог летњег распуста, брат и ја, са мајком, били смо у селу, чему сам се и даље радовао.

До тог дана.

Иако је било лето, брат и ја боравили смо у кући. Ретко смо излазили из куће. Ваљда је таква атмосфера утицала и на нас. И кад би нас истерали напоље, нисмо се удаљавали од куће, што смо обично чинили.

Упркос бабиној, све већој физичкој исцрпљености, која је умањивала могућност њеног покушаја самоубиства, отац и ћед и даље су водили рачуна о њој. Нису је остављали саму, ни за тренутак.

Тог дана, кад смо сви били у ћедовој кући, нико не зна како, поред бабе смо остали само брат и ја, деца још увек, од које се много тога крило. Можда је то било минут-два, сви се слажу.

Довољно за раскид са животом.

После тог дана, више нисам одлазио у ћедову кућу на селу.

Мачка и пас, бабини љубимци, нестали су тог дана. Никада се нису вратили.

Ћед је убрзо прешао да живи са нама у граду.

Кућу и имање, продао је првом купцу који се распитивао.

За онолико колико је имао пара.

Више нисам ни имао куда да идем.

Једино су ме, за време парастоса, водили на сеоско гробље, које је имало ружно име – Вучарево, и од којег сам се много плашио. И као дете. И касније.

Зато, ваљда, ни данас не идем често у родитељску кућу у Аранђеловцу, где су ми и мајка и отац умрли.

И кад свратим, после обиласка родитеља на гробљу, морам да признам, није ми нимало пријатно.

Осећам мучнину. И тескобу.

Свих се смрти у породици сетим.

И стрица. И бабе. И ђеда. И брата. И родитеља.

У исти мах, и хтео бих да будем у родитељској кући, али и не могу да останем у њој.

Нешто ми не да.

Не знам, шта.

Али, не да.

Ипак, слабо упамћен лик бабе, у последње време, повремено ми се приказује. Са њеном црном марамом, обично. И ритуалном игром њених руку у брашну. Понекад је и сањам. Али тада, у бабином лику, препознајем неку од пацијенткиња које тренутно лечим и које су, по правилу, у критичном стању. Пацијенткиња која би позајмила свој лик мојој баби у сну, обавезно брзо умире.

Никако је не могу спасити.

Потпуно сам немоћан.

Плашим се да сањам моју бабу која, и другима, доноси смрт.

Не само себи.

РОЂАК

Често је код нас долазио један наш чудан рођак.

Ђед га је звао кратко – рођак. Никако другачије.

Ђед је, неколико година, био старији од рођака. Заједно су порасли у родној Сеопштици. Од тада је, између њих, нека необична везаност, која је чудила све који су их познавали.

Рођак је много волео ђеда. А ђед је њега, рекло би се, на први поглед, подносио. Прихватао је (можда је прецизније рећи – годило му је) његово друштво, правдајући се речима: "Шта ћеш, рођаци смо, а рођак не можеш да бираш". Мада смо сви били сведоци ђедове искрене бриге и симпатије за рођака. И неког, не увек објашњивог, разумевања.

Ђед се према рођаку опходио као старији брат.

У то време, о рођаку ђед никад није ништа ружно рекао пред нама. Али њему, кад је мислио да га нико не чује, знао је свашта да каже. Грдио га и свакавим именима називао. Правио се увређеним, како би уразумио рођака. Што је било узалуд. Знали смо то и ми, и рођак, и ђед.

Рођак се, ни тада, није љутио на ђеда.

Све је ђедове, знао је, добронамерне грдње и поуке подносио уз осмех, који се није могао зауставити.

– Ајде, бога ти – одговарао је рођак. Ти ћеш сигурно у рај, а мени би тамо било много досадно. Тамо су сви поштени. Нема коцке, нема трговине, нема алкохола. Шта ја тамо да тражим? За мене је пакао – кроз замишљени осмех говорио је рођак себи у браду, готово замишљајући будући свет порока, којима је он био наклоњен.

– Жао ми је, што и тамо нећемо бити заједно, али шта ћеш – вајкао се рођак.

– Морам се једном растати. Ред је, да и ја мало уживам. Заслужио сам. Макар на оном свету – уз грохотан смех, рођак је завршавао свој монолог.

Увек је био расположен.

Насмејан и причљив.

Делио је комплименте и лепо се понашао према женама.

Никад није прошао поред брата и мене, а да нам, да нико не види, није тутнуо у руке бомбону. Понекад, и неки страни метални новчић, уз шаљиви и двосмислени коментар, праћен намигивањем:

– Чувајте ово добро. Вредно је то. Требаће вам, једног дана. Из силних вас неприлика може извући. Не дајте га никоме. Ни оцу, ни мајци. Ни под батинама, не казујте, где сте га сакрили.

И нас двојица, волели смо га, не само што нас је увек даривао, увесељавао и уз палу поздрављао, него због ђеда највише, јер је било очигледно да је и ђеду необично драг, иако га је ђед стално грдио и стално, тобоже, љут на њега.

Брату и мени, био је посебно интересантан, јер је био необичан. Таквог човека нисмо до тада срели.

Ђед ми је, много година касније, својом причом, проширивао мој доживљај необичног рођака, који је умро рано, пре своје навршене шездесете године.

Знао је ђед, шалећи се, рећи да је рођака требало уништити док је за то било време – док је био мали. Зато, после, од њега није било спаса. Био је неуништив. Неуништивији, што је бивао одраслији.

Ђед је ту причу темељио на чињеници, да је рођак из близаначке трудноће. Други близанац је мртворођен, са врло малом тежином, а рођак је био напредно дете.

За овакав крај близаначке трудноће ђед је, смешкајући се, кривио рођака. Наводно, убио је и свог рођеног брата. Такав је то био несрећник, говорио је ђед.

Затим, ђед је причао како је рођаковом оцу, још у Црној Гори, поносном на свог наследника, носећи га на врату, на једном сеоском вапшару, нека циганка-врачара рекла, да, од тог малог неће доживети ништа лепо.

Циганка му је још прорекла, да ће његов наследник, иако је, имао тек две-три године, можда неку више, да буде курвар, пијаница, коцкар, преварант. Рођаков отац умало није убио Циганку, мада му је прорекла све оно што се касније и остваривало.

Рођакови родитељи нису ни могли имати неке велике подршке и помоћи од свог сина, јер су рано умрли, од маларије или сушице. Обоје. Док су крчили мочварну земљу, добијену у Метохији, после пресељења из Црне Горе. Рођак им и није могао помоћи. И он је, старији момак, био тешко болестан, али је некако преживео.

Као да се рођак, читавог живота, трудио, да испуни сваку Циганкину реч.

Из ђедових сам прича сазнао, како је рођак био нека чудна комбинација од неколико личности. Добрих и лоших. И никада ниси могао предвидети које ће лице из њега проговорити. Ако

је то лик преваранта и трговца – настрадао си, казивао је ђед. Ништа не може да ти помогне. Што му је, приликом убеђивања, саговорник бивао мањи, он се све више горопадио. Као кобац. А ако ли се појави лик поштеног пријатеља – рачунај, да си спасен од било какве невоље. Ни свој, ни туђ живот не би жалио, у тим тренуцима, само да пријатеља извуче из неприлике.

Разлоге за овакво рођаково понашање ђед је проналазио у његовом одрастању, после смрти родитеља – био је, још увек слаб и недовољно излечен, немоћан, Ни опоравак му није био бољи. У немаштини и беди. Од немила до недрага. Од бабе, преко тетке до стрица, и обратно. Свуда недовољно пожељан. Често вишак. Док се није оснажио и могао да обавља тежачка посла.

Иначе, обично се младић, у таквој сиротињи, дубоко повуче у себе, добровољно се самоизгна, одрекне се свих својих снова, задовољава се малим, посвети се физичком раду, на пример, тежачком, плашећи се да и то, мало, не изгуби или не дође у сукоб са средином или законом. Рођак није био такав. Није ни могао, да буде такав. Он се надао успеху. И остварењу својих снова. Упорно се трудио, да што даље побегне од сиротиње. Макар и на тренутак. На сваки је начин то чинио. Али, на срећу, сачувао је некакав свој, необичан морални принцип, који смо сви ми тешко разумели.

Ђед ми је причао, да рођаку никад није фалила храброст.

Био је и врло паметан и сналажљив. Нарочито, у контакту с непознатим људима. На све их је могао наговорити, што је одговарало његовом основном занимању – трговини, тачније, препродаји.

Ретко си га могао видети у пољу, или на њиви, по чему је и лично на мог ђеда.

Од бројних рођакових договора, ђед ми је, са посебном пажњом, и са смехом, уз одмахивање руком, говорио о рођаковом такозваном јунаштву током рата.

Једном једином, али завидно опричаном. И допричаваном, с времена на време.

Наиме, било је то, непосредно, након капитулације Италије.

Током једног од бројних путовања ради трговине (Ђед је говорио – преваре, а и – крађе), при повратку из Црне Горе, рођак је, као и обично, јашући на коњу, налетео на чету италијанских војника. Уплашио се он њих, али и они њега. Заправо, италијански војници су хтели да се предају партизанима, али су се плашили евентуалне освете. Посебно су од Немаца, до јуче својих савезника, зазирали. А рођак је, тргујући са италијанским војним интендантима, током рата, научио и италијански језик. Брзо је схватио, о чему је реч. Обећао Италијанима живот и достојанствену предају. Они су му се предали. Близу сто, до зуба наоружаних ратника, предали су се обичном ратном профитеру, који је био задовољан заробљавањем италијанске чете, јер ће тако, претпоставио је, под партизанском пратњом, безбедно унети у Пећ све оно што је канио прошверцовати из Црне Горе.

Рођак је, преко мог стрица, предао своје заробљенике партизанима који су ценили њихову предају. Неки, млађи и наклоњени левичарским идејама, остали су да ратују заједно с партизанима, а други су, временом, пребачени у Италију. Углавном, временшни и породични људи.

После рата, рођак је наглас причао о свом јуначком подвигу. Уз ватру и гусле, на поселима. Није се хвалио само бројем заробљеника, који су, у међувремену, достигли број до већег батаљона,

него и силним заплењеним наоружањем. Било је ту, и топова. И другог артиљеријског наоружања. И чега све не. Број им се није знао, мада се и мењао. Од приче до приче.

Не би се ни град Пећ са околином, тако лако ослободио, да није било тог рођаковог заплењеног наоружања, хвалио се он.

Тек, рођака су, одмах после рата поставили за руководиоца мање групе милицајаца и неких службеника у селу. Чинове је сам себи пришио. Обично су га, по његовим речима, ванредно, за јуначка дела, унапређивали команданти који нису преживели рат. Мада, сви су знали, да рођак није активно учествовао ни у једној ратној јединици. Све време рата, само је трговао. И варао, колико је стигао и могао.

И где – чуда невиђена!

Рођак је, сваког дана, водио своју малу војно-цивилну формацију да му обрађује земљу, а он је трговао и даље. Још успешније. Посла је било много више, због оскудице после рата. А био је заштитен чиновима и функцијом.

Ђед га је залуд опомињао:

– Рођаче, ти милицајци треба да чувају село и околину, да јуре лопове, да гасе пожаре, а не да окопавају и наводњавају твој кукуруз. Не ваља ти то нимало. Нећеш тако дуго, несрећнице – био је забринут ђед.

Али, рођак се није много на то обазирао и из хлада је ђеду одговарао:

– Нек траје, колико траје. Важно је да ми прија.

Наравно, рођака су брзо сменили са једине функције у животу. Успут, и чиновне су му одузели. Забрањили су му, да их користи. Нису га, сва срећа, затворили.

– Рођак, ко рођак – причао је ђед, уз осмех.

Кад год је ђед казивао о рођаку, знао се загонетно смешкати. Некакво га је задовољство испуњавало.

Једино се није смејао, кад је причао о једном догађају из 1941. године, када су добро наоружани и знатно бројнији балисти из околних албанских села, у три наврата нападали на наше и још неколико српских села у околини. У одбрани села, учествовао је и рођак. Био је вешт и са пушком и са кубуром. А храброст му никада није мањкала.

Али, ђедова прича сеже неколико година раније. У време, пре рата.

Наиме, ђед је, седећи у дворишту, испред куће, са својим оцем, једне летње ноћи, чуо неко нејасно и испрекидано запомагање. Из правца куће једне удовице с малом децом.

Ђед и прађед, одјурили су.

Имали су шта и видети.

Богатији домаћин из села покушао је да напаствује убогу и немоћну удовицу. Чим их је спазио, дао се у бег.

Ђед је опалио један метак повише њега, како би га упозорио. И уразумио.

Иако ђед и прађед ни реч нису проговорили о томе, ујутру је цело село знало до детаља шта се дешавало. Знало се, и ко је напасник.

Подсећали су се сељани, да је и раније то радио.

Обично, добро пијан.

Он, богат, злостављао је сиротињу, уцењујући слабе и немоћне.

Сазнало се и о његовим мутним шверцерским пословима. И другим гадостима.

Од тада, тај осрамоћени напасник мрзео је мог ћеда. Чак му је и дискретно претио, преко неких комшија, на шта се ћед није много базирао.

Али, рођак јесте.

Током првог напада балиста на наше село, рођак је био међу онима који су војнички организовали распоред људи за одбрану. Били су ту и мој стриц и ћед с пушкама. Једном приликом, рођак је одредио, да он и тај насилник остану заједно да бране одступницу осталима, јер су обојица имали добро оружје, а били су и добри стрелци.

Са положаја се вратио само рођак. Насилник је погинуо. Касније су сви видели, да је убијен метком у груди. Сви су оптужили балисте.

Рођак је, како је само он знао, све беспрекорно и до детаља испричао, како се то десило. Чак је и хвалио убијенога за видну храброст. Малтене, жртвовао се за остале сељане. Није хтео да се повуче, иако су балистима већ били на домет ручних бомби. Чак се, украшавао је рођак своју причу, на самом умор-часу, и искрено покајао, за све ружно што је другима за живота урадио.

Међутим, ћед је сумњао, да је то рођак учинио, како би га сачувао за сва времена. Додуше, никада му, ни касније, није признао да је то урадио, али ћед је био уверен у рођакову заштиту.

Ћед је, после размишљања поводом овог догађаја, био убеђен, да би и насилник искористио евентуалну прилику, и на исти начин, пуцао у ћеда. Можда, и у леђа.

Знао је то и рођак.

И предахитрио га.

Ово је изузетак у животу нашег рођака.

Обично је био склон преварама, па и крађама.

Знао је рођак, после ручка са ћедом, при одласку, да му украде кокошку, скривајући је испод капута. На бабине приговоре, ћед је правдао његов поступак говорећи: "Требаће им кокошка. Боље је што је узео нашу. Други би га пријавили милицији..." Једино, кад је украо петла, ћед се љутио, јер нема ко ујутру да га пробуди.

Ћед се много наљутио на рођака, када га је затекао у трговини са синовцем. Наиме, овај незрео и непромишљен синовац, отац двоје деце, тежак са мало земље и шуме, решио да постане хармоникаш и да зарађује паре свирајући и певајући, уместо да мучи земљу и да земља мучи њега. Договор је био, да му рођак набави хармонику, а синовац ће је платити кравом. Једином коју је имао. Ћед је, седећи у кући, чуо неку писку и вриску, као и рику стоке. Упутио се тамо, као и увек носећи сако огрнут преко рамена и са косијером у рукама, прекрштеним позади. Видео је нестваран приказ. Рођак на ужету, за собом вуче краву, која риче, као да је воде на клање. А иза њих, иде синовчева жена и неутешно плаче. Једно дете држи у наручју, а друго, које је тек проходило, вуче за собом. Плачу и уплашена деца. А жена, не суши образе, јер зна, да ујутру неће имати чиме да нахрани старије дете. Ћед их је зауставио. Узео уже од рођака, грдећи га и питајући, од чега ће се ова деца прехранити. Ћед је вратио краву у шталу рођаковог синовца, и све се смирило. Није више било ни рике ни плача. Једино је синовац био заузет покушајем, да, наводно, одсвира неку мелодију. Ћед је рекао: „Какав музикант, таква и хармоника, сва прилика!“ У повратку, ћед је, након дужег ценкања, рођаку платио хармонику, знајући да је преварен, јер је био уверен, да је хармоника, бог зна каква. Можда и украдена. Синовац никад

није постао хармоникаш. Није био ни много бољи тежак. Срећа његова – имао је вредну жену.

Посебна је била прича кад се ђед пресељавао код нас. Рођак му је помагао, али је пола ствари носио у камион, а пола скривао иза куће, да би, после, то некоме продао. Ђед је то видео, али му ни реч није рекао. Али, није прошло ни недељу дана од ђедевог доласка у Пећ, кад, ето ти рођака. С оним истим камионом, којим је ђеда преселио, пуним дрва за огрев. За читаву зиму.

Такав је био наш рођак.

Непредвидив.

И добар и зао.

Ниси се на њега могао наљутити. И ако се наљутиш, било је то само краткотрајно.

Ђед се једино стварно наљутио на рођака, зато што је претпостављао, да је овај украо ударничку значку мог оца са радне акције Шамац–Сарајево. И носио је поносно на реверу од капута. А да није ни знао, где је Шамац.

Ђед га је прекоревао, а рођак, по обичају, није признавао. Ни за живу главу.

Подсећао га ђед и на то колико је његовог сина коштала та ударничка значка, на коју је био много поносан. Додуше, врло кратко.

Оца, при повратку кући са радне акције, преполовљеног и препланулог, ни рођена мајка није препознала. Помислила је, да неко циганче проси. Тек кад је чула глас свог сина, препознала га је. И исплакала, се као да је чула да је погинуо.

Ни отац се никада није наљутио на рођака на неко дуже време. Ни због његове ударничке значке.

И отац је, на некакав необичан начин, волео рођака. Искрено.

Рођак је имао неколико кћерки и два сина. Кћерке су биле лепе и рано се удале. Побегле од немаштине и неизвесности. Старијег сина рођак је већ увео у тежачке послове, као будућег домаћина његовог сеоског газдинства. Млађи син био је лош ђак. Понављач. Иначе, добар и миран момак. Сушта супротност свог оца.

Мој отац, по тадашњем планском петогодишњем распореду, службовао је као наставник, у неком селу близу Приштине и прво је рођаковом сину понудио, да пође с нама како би завршио основну школу. Касније је, то исто, рекао и рођаку. Обојица су се сложили.

Наредне две године, заједно смо живели отац, мајка, мој старији брат, рођаков син и ја. Брат је тек пошао у школу, а рођаков син похађао је шести или седми, разред. Отац и мајка помагали су му да савлада градиво, а, за узврат, он се играо с нама двојицом. Посебно са мном – имао сам, тада, годину-две. Мајка ми је, доцније, говорила, да је могао да ме успава за неколико секунди. Довољно је било, само да своју шаку стави на моје груди, и ја сам тонуо у сан. Много сам га заволео. Касније су ми биле посебно симпатичне познате личности (на пример, певачи или глумци), које су њему биле сличне. Почео сам, као мали, да разликујем људе, на оне који личе или не личе на рођаковог сина.

Док је завршавао осми разред, отац га је, у договору са њим и рођаком, уписао у војну школу. По жељи рођаковог сина, да оде што даље од родног дома, отац га је уписао у морнаричку средњу школу, коју је успешно завршио. Постао је морнарички подофицир.

После завршене школе, дошао је из Дубровника. Са неком прелепом девојком. Дубровчанком. И то, са тада познатом „веспом“. Након тога, ретко је долазио. Ретко се и јављао кући. Можда, зато, што је предуго момковао.

Није дошао на сахрану, ни оцу, ни мајци.

Али, сваког земљака или рођака, које је случајно сусретао у местима где је службовао, срдечно је гостио у свом дому и локалним кафанама, где је, већ, био позната личност. Водио их је у обилазак осталих места. Наравно, војним бродићем.

И нас је, једног лета, гостио, захвалан мом оцу што га није оставио у Добруши.

Отац га је корио што се, писмом, не јави брижној мајци. Разгледницом, или дописницом, макар. Једну му је дописницу, већ адресирану на његову мајку, мој отац поклонио и захтевао од њега, да је, већ сутрадан, допише и пошаље. Или да му је мој отац преда мајци кад се вратимо са мора. Рођаков син се стидео, погнуте главе, али се није љутио на мог оца. Обећао је, да ће, колико сутра, дописати и послати ту дописницу, али ...

То ме је подсетило на раније разговоре мог ђеда и његовог рођака.

Кад смо се вратили са мора, мој је отац, са ђедом и с нама двојицом, отишао до рођака, да му каже, да му је обишао сина. Да је добро. Да му је лак посао. Да га сви у месту, и на послу, воле. Да је добио службени стан. Да лепо живи. Зато се и не жени, али хоће, сигурно. Да нас је угостио, као нико пре тога.

Отац им је уручио и коверту са нешто новца у њој, који је, наводно, послао њихов син. У коверти је била и она дописница, дописана руком њиховог сина.

Рођакова жена дуго је плакала.

И љубила слова на дописници.

А рођак, муњевитим покретом руке, ставио је паре у џеп.

Да је ову слику своје мајке могао видети или замислити, сигуран сам, рођаков син, сваког би месеца слао мајци по једно писмо.

Са или без новца.

Повремено са својом фотографијом у униформи.

На броду, на мору.

Са девојком или са друговима.

Како је нечије мало за некога велико.

Огромно.

СТРИЦ

Поред стрица, рођеног брата мог оца, који је погинуо у партизанима на самом крају рата, имао сам још неколико стричева. Међутим, међу свима њима, увек сам издвајао стрица који је био истих година као и трагично ми страдали рођени стриц. Додуше, нисмо били тако крвно блиски. Ђед је говорио – "мало фали да се са њима женимо и удајемо". Радило се о четвртом или петом колелу у породичном стаблу.

По ђедовим речима, он је често долазио, на дан-два, к нама, некад и дуже, кад није било тежачких обавеза. Долазио је да другује и братује с мојим стрицем. И мој стриц одлазио је к њему. Раздаљина између наших села није била већа од десетак километара пречицама, које су они добро познавали. И наша и њихова породица су, у готово исто време прешле из Црне Горе у Метохију. Они у једном од засеока, већег села Гораждевца, а ми у Добрушу. И ми и они крчили смо мочваре и претварали их у плодно тло, говорио ми је ђед. После га и својом крвљу на-тапали током рата. А у прапостојбини Сеопштици сви смо били на истом простору. Испод Главице (камене стене). Куће у низу, једна до друге. Огњиште је било ка стени. Зидови, заједнички, паралелно постављени, били су од плетеног прућа облепљени

блатом. Како би се ко од младића женио, само су му дограђивали спољни зид, од сламе и трске положене на гране правили кров, и ето куће. И кревети су били од прућа. На зиду. Спунтали су се као мостови испред енглеских замкова, и на њима се спавало, јер би у случају кише, земљано-песковити под убрзо био влажан или однет. Тада се, уместо "ајде да спавамо", говорило – "ајде да падамо". Мислило се на тадашње обарајуће импровизоване лежаје. Претече лежаја на извлачење.

Кад су се замомчили, обојицу су обузеле левичарске идеје, због чега су се још чешће виђали и дошаптавали. И лети и зими. Доцније су, обојица, пошли у партизане. Али, у различите јединице, јер је мој стриц, због дужине скојевског и партијског стажа, по налогу Партије, пошао да дигне устанак у завичају. Ђед ми је признао, да, иако је стриц био врло вешт говорник, образован, спреман да гледа саговорнику у очи и лако га убеди у оно у шта је он веровао, није постигао посебан успех. Штавише. Тамо је, од стране неистомисљеника, и ухапшен и предат четницима, али је убрзо ослобођен, уз помоћ неког рођака, иначе, четника.

Нисам га посебно волео само због тога што је био вршњак и поуздан друг мом стрицу, кога ја нисам могао упознати.

Поштовао сам га, јер га је ђед истицао као позитиван пример брата и рођака. Брат и ја, одрастали смо с намером, да постанемо онакви какав је он био у нашој машти. У нашим дечјим главама сазрела је свест, да бити добар брат, значи бити као стриц.

Пољубио би нас при сваком сусрету. Играо се с нама. Задиркивао нас. И даривао нас, увек. Осећали смо, да нас воли.

Ђед га је хвалио, да је увек прискакао у помоћ. Није га требало звати и тражити помоћ од њега. Ако би сазнао за породични

проблем, ето га у помоћ. Иако је живео у Приштини. Радио је у полицији, годинама је био управник приштинске полиције, и отуда је знао за веће недаће које су могле задесити, и ближе и даље рођаке. Због стрица, према ћеду и нама имао је посебне обзире. Према мом оцу, понашао се као старији брат. Као прави брат. Да замени брата којег више није било.

Знао је, да помогне, а да онај коме је помогао, никада за то не сазна.

Као пример братске љубави, ћед је увек помињао стричеву неочекивану помоћ при удаји моје тетке, млађе очеве сестре. Ћед му то никада није заборавио.

Наиме, тетка је била медицинска сестра. Недавно је завршила школу и радила у пећкој болници. Не знам где и како, на некој игранци или у граду, упознала се с једним војником из пећке касарне. То је био њен будући супруг. Мој теча, кога сам много волео, јер је био нарочито пажљив према нама деци. Играо се са нама. Био је спортиста. Фудбалер. Што нам је посебно годило. Упражњавао је здрав живот. Без дувана и пића. И нас је убеђивао у то. Бољег и убедљивијег примера од његовог мишићавог тела, није могло бити.

Све је теча знао да уради својим рукама. И уз мало алата. Да поправи све што бисмо нас двојица успели да покваримо. Поцепамо, полонимо, покидамо. Знао је све занате. Туђом грешком научене. И обућарски, и кројачки, и столарски, и браварски, и електричарски, и грађевински, и молерски, и водоинсталатерски, и аутомеханичарски, чак. Теча нам је био прва помоћ у нашим несташлуцима.

Осим тога, теча је био прелеп. Са плавим очима. Висок и прав. Смећокос. Међу нама, црномањастим.

Међутим, ћед ми је причао да је њему и мом оцу доста тога било сумњиво.

Теча је био седам-осам година старији од тетке. Оца је бринуло, како то да тек сада служи војску. Шта се дешавало, у међувремену?

Знали су, да није био у партизанима, ни при крају рата, јер се партизанима боравак на ратишту признавао као служење војске. Затим, по окончању рата, све оне који нису одслужили војни рок, пре рата, одмах су упућивали у војску, чак и малолетнике. Готово да су мобилисани. Почев од Сремског фронта, па до Зиданог Моста у Словенији. А теча, који се, већ, приближио тридесетој години, тек тада започео војни рок.

Зашто и он није мобилисан, после ослобођења?

Зашто је, седам-осам година од завршетка рата теча постао војник? – размишљали су ћед и отац.

На то питање, нису имали одговор.

Нису им помогли ни официри безбедности из пећког гарнизона. Нису поседовали такве податке. Тепили су их, да је нешто важно, било би у његовом војничком досијеу.

Ни то није могло смирити ћеда и оца.

Била је ту још једна ружна чињеница. Чињеница, која је посебно погодила бабу. За бабу је удаја њене миљенице, њеног најмлађег детета, била тада равна њеном нестанку. Губитку кћерке. Теча је, заправо, живео на западу Србије. Уз Дрину, близу ушћа у Саву. Скоро петсто километара далеко од Пећи. За бабу је то била непремостива даљина. Она, додуше, никада није ни посетила кћерку за свог живота.

У кући је био хаос. Сузе. Страх од непознатог, а опет, будући зет је изгледао питоמו. Био је леп и висок човек. За царску гарду, говорио је ћед.

Једина утеха била је у томе да се војска служила скоро три године. И да тетка још није кренула у далеки свет.

Али, једног дана, хоће, знали су то сви.

Баба се све више повлачила у себе. У своју тугу, због губитка сина првенца, која се све више продубљивала страхом и бригом да не изгуби и кћерку.

А ђед, разапет. Између жене и сина, који су се противили, и кћерке, која је имала право на свој живот.

Ђедову бригу разбио је, ко би други, до стриц.

Бануо је, једне вечери код ђеда.

Нико га није очекивао, али су му се сви обрадовали.

Приликом службеног пута у Београд, стриц је организовао одлазак у станиште будућег ђедовог зета. Код колеге управника распитао се детаљно о њему. Сазнао је, да је породица мог тече, у току рата, била неутрална. Није узела учешће у рату, мада им је, претпоставља се, била дража поражена страна, што ђеду није посебно сметало, јер је он другим аршинима мерно људе. Рекли су му, да је реч о поштеној, радничкој, старој градској породици. Разлог што теча није на време одслужио војни рок, био је у некој неоснованој сумњи да је урадио нешто законом кажњиво. Био је и притворен, на кратко, али је накнадно, убрзо ослобођен, јер је доказано, да је реч о клевети, због ранијих размирица. О будућем зету, стриц није чуо ниједну ружну реч.

Стриц је ђеду донео радосне вести. И баба и мој отац морали су да се помире с удајом моје тетке. Утешила их је и разуверила стричева прича. Мада су знали – даљина је даљина.

Стриц их је замолио, да његову посету техником завичају не помену никоме. Поготово, не будућим младенцима. Што су ђед, баба и отац испоштовали.

Стриц је ђеду дао једну табакеру. Изгледала је сјајно. У најмању руку, позлађена, чинило се. Стриц је објаснио ђеду, да је неко лажно оптужио његовог будућег зета да је добио ову табакеру, од неке фолксдојчерске породице, у међувремену, одсељене, на име неке, наводно, услуге или информације. Мислило се, да је златна. Да је уникатна. Да је баснословно вредна, у сваком случају. Доводили је у везу са руском царском кућом Романових. Међутим, при накнадној провери лажне оптужбе, установило се, да таквих безвредних табакера, на пијацима, са обе обале Дрине, има на претек. Више од двадесет, потпуно истоветних табакера, запленили су и на другим тајним местима продаје антикварних предмета. Послате су на вештачење, и установљено је, да су обични и безвредни фалсификати. После детаљне истраге, као и након прикупљања других података, било је јасно, да је теча, ни крив, ни дужан, провео неко време у притвору. Да му је љубоморни школски друг подметнуо фалсификовану и јефтину табакеру, и оптужио га за сарадњу с окупатором.

Стриц је замолио ђеда, да му је некад да за успомену од њега, али и да зна, да је провераван. Нека се мало замисли, шалио се стриц.

Стриц је одувек био скроман. Прескроман. А милицајац.

Доцније, при сусретима, и будући зет им је, стидећи се, поновио доста тога, од онога што су, већ, сазнали од стрица. Не баш све детаље. Али кључне догађаје, баш онако како је било. Одуговлачио је с таквим признањем, плашећи се реакције ђеда и оца, нарочито, знајући за њихову везаност за партизански покрет, због стрица кога је убио немачки официр. Можда, баш, рођак поменутог фолксдојчерске породице.

У међувремену, почели су да га тапшу по рамену и комшије и даљи рођаци.

Сви су га разумели. И већ га све више присвајали као зета.

А теча је, очигледно заљубљен, убрзо опростио њихову пређашњу љутњу и неверицу, не знајући прави разлог за промену у њиховом понашању. Знао је, да је његова прича неубедљива. И да је прихваћена с резервом, јер је он, ипак, био велика непознаница за све њих. И то непроверљива, надао се он. Али, за љубав, логика никад није ни била важна.

Ђедовом прихватању будућег зета, овај је, у будућности, узвратио тако, што је био одличан супруг, пре свега. И зет. И теча. Да не заборавим.

Сваке године, обично током јула месеца, при одласку и при повратку са мора, боравио је код ђеда и код нас.

У неколико наврата, на теткин наговор, ђед је и летовао с њима. Улцињ је био течина омиљена дестинација.

Несебично је пружао љубав свима око себе. И неку чудну топлину, какву ја до тада нисам познавао. И културу у опхођењу и размишљању, која је карактерисала житеље бивше Аустро-угарске царевине. Границе његовог разумевања свега и свачега, није имало граница. Тачније, жеље да се разуме, чак и оно што изгледа неразумљиво. Благост и широкогрудост, биле су његов препознатљив белег.

Одједном, никога више није интересовала његова прошлост.

Сви смо је, напречац, заборавили.

Прошлост зато и служи.

Сви смо били загледани у будућност.

Уживали смо у разговору и дружењу с њим.

И ђед је, после бабине смрти, знао често да оде кћерки и зету у госте. И да остане, код њих, по неколико месеци.

И ја сам, два-трипута проводио део летњег распуста код тетке и теча. И летовао са њима.

А мало је недостајало, да ми не буде теча.

Да није било стрица.

А од њега се могло много научити.

И дан-данас. Из успомена на њега.

Стриц није дуго живео, нажалост. Умро је у педесетпетој години живота. Сахрањен је у Пећи, где им је била породична гробница.

На сахрани сам, са поносом, носио његову фотографију.

Тада сам, у поворци, идући лагано, корак по корак, управо саставио ову причу о стрицу. Касније сам је само забележио.

И теча и тетка дошли су на сахрану.

Даљина им ништа није значила. Није их омела.

Иако тетка и теча, до тада, нису знали, да је стриц заслужан за њихов брак.

Да је стриц веровао у њихову срећу.

И у њихову љубав.

И да им је он пружио шансу.

После сахране, ђед је зету дао табакеру на поклон и испричао му, коначно, стричеву причу, коју су до тада тајили од њега.

Теча је био изненађен. Није могао да поверује у оно што је видео и чуо.

Али је схватио, да и горшгаци, колико год изгледали груби и увек били намрштени, нису баш увек такви.

И у њима су се запатиле нежност и болећивост, само је они другачије испољавају. Готово да се стиде од њих.

Ову сам причу испричао и стричевој кћерки и њеном супругу
на сахрани мог оца.

Није знала за њу.

Била је поносна на свог оца.

Обоје смо се запитали, шта је било са људима попут њеног
оца, а мог стрица?

Где су се изгубили?

Или су ту, само их ми, не видимо.

И не препознајемо их.

МАЛИ

У мојој породици постојала је још једна особа коју нисмо
спомињали.

Био је то Мали.

По очевом казивању, ђед га је, једног дана, довео кући у село.
Неочекивано и ненајављено.

Мали је имао око десет година. Запуштен. Мањег раста. Су-
воњав. Бистроок. Неповерљив. Свадљив.

Ђед је био на годишњем парастосу даљем рођаку. Оцу Малога.

Мајка му је умрла на порођају. Он је једва претекао.

Отац је пио. Није марио за Малога. Није се ни женио.

Подигла га је баба, мајчина мајка.

Али умрла је и она, када је Мали пошао у школу.

Од бабине смрти, Мали је живео од тетке до тетке. Од стрине
до ујне. Ретко код оца.

Нигде нико није био задовољан.

Ни Мали. Ни његови привремени старатељи.

Ђед је питао његове стричеве, да о Маломе он покуша да
води рачуна.

Сами су баба и он у селу.

Додуше, син и кћерке их посећују са породицама редовно.

Наћи ће се Мали њима, а и они ће помоћи њему.

Макар да време између долазака своје деце, прекрате у дружењу са Малим.

Стричеви су то, наводно, невољно учинили. Као, има ко да брине о њему. Као и досад.

Али, ето, пристаће на такву понуду, више да помогну мом ћеду кога, иначе, поштују, него ли што је то потребно Маломе. Тобож.

Ћед је оћутао. Морао је.

Мали му је био врло драг, иако је увек био некако љут.

Такав је и остао.

Сви смо га волели. Волео је и он нас. Нарочито ћеда и бабу. Али то никада није признао. Трудно се и да прикрије оно што смо сви примећивали.

И што нас је чинило задовољним.

Поготово се противио и опирао било каквој нежности и мажењу. Знао је, и непријатан да буде у тим тренуцима.

Ниси смео ни да га помилујеш по коси. То право и привилегију, имао је само ћед. Нико други.

А тек да га, случајно, пољубиш у главу, што су у почетку чинили старији посетиоци за неку благодот коју би им Мали учинио...

Уживали смо, ћутке, и правили се да не видимо, како би Мали, у таквим тренуцима, желео да пропадне у земљу, и једва се суздржавао да не прасне и увреди ћедове госте.

Било нам је то смешно и пријатно, иако смо знали, да Мали, у свом дотадашњем животу није навикао на нежности, али смо очекивали, да ће се, временом прилагодити.

На увреди је бурно реаговао, нарочито међу децом, па је ћед, често, морао да се извињава комшијама и учитељу, али и да га брани, при том.

У школи га је учитељ, ненамерно, „прекрстио“. Знао му је име, али не и презиме, па га је привремено уписао под нашим презименом.

Знао је он, како му је право презиме, али се није противио новом.

На крају школске године, кад је ћед хтео да исправи учитељевоу ненамерну грешку, за коју је он тек тада сазнао, Мали га је замолио, да то не ради. Нека остане како је учитељ записао.

Тако је и остало.

Ни касније није променио презиме.

Сигуран сам, да би се наљутио, да смо га на то подсећали.

Кад је започео свој нови живот код ћеда и бабе, почео је и редовно у школу да иде. Мада се није много трудно да учи. Више је волео, да помаже ћеду око сеоских послова. Нарочито, око стоке. Иако га је ћед убеђивао и молио да учи, јер ћед није планирао да Мали остане сељак, већ да га ишкољује и, уз помоћ сина, запосли у граду.

И баба га је много волела. Као да јој је био син. Можда, онај изгубљени.

Никада њих двоје нису измењали много речи, а увек су знали, шта оно друго планира и шта му треба. Као да су се погледима тајанствено договарали. И волели. Баш као син и мајка.

У тренуцима када јој се погоршавала болест, баба је често заветовала оца и ћеда да не дозволе Том Жари да јој, и овог сина, узме.

Иако на те бабине речи нисмо обраћали пажњу, временом се испоставило, да је баба, можда, била у праву.

Због лоших оцена у школи, долазио је к нама у град, на неколико дана. Отац и мајка обнављали су школско градиво с

њим. Преко викенда, сви смо одлазили у село, код ђеда, и тамо настављали учење.

Једино је лепо цртао.

Све нас је кришом портретисао, али нам није давао цртеже за успомену.

Наводно, да их доради, јер је увек нечим незадовољан. И тако стално. Тако да смо остали без тих цртежа.

Отац је хвалио Малога, да све брзо памти.

Подгрејавао је ђедове планове с Малим.

Међутим, Мали се није слагао с ђедовим жељама.

Кад је завршио основну школу и започео средњу пољопривредну школу, да би касније уписао и факултет, о чему су ђед и отац маштали, Мали је, тек што је напунио осамнаест година, одлучио да оде у војску.

Отац и ђед, узалуд су га одвраћали.

Одбио је и очев предлог да војску служи у ауто-јединици. Да добије возачку дозволу са којом се тада могао запослити, ако већ неће даље да учи.

Отац му је, пошто се распитао, предлагао да, ако није задовољан пољопривредном школом, може да га препише у уметничку, под условом да положи допунске предмете. А доцније, ако положи пријемни, може да студира и Ликовну академију.

Мали је све то одбијао, не дајући им повода да помисле како је он нечим незадовољан. И у таквој необично непријатној ситуацији, Мали није испољавао љутњу, већ љубав, мада невешто и кришом.

Ђед му је, на крају, немоћан да ништа промени, а и због искуства са најстаријим сином, којем није дао благослов да оде у партизане, и који је у рату погинуо, дао благослов.

И њега и бабу, то је много погодило.

Преиспитивали су се, где су погрешили у васпитању Малог, мада смо сви знали, да нигде нису погрешили.

Јавио се два-трипут писмом из Марибора, где је служио војску.

Након тога, престао је да се јавља, што је ђеда посебно забринуло.

Отац се распитао у Војном одсеку зашто се Мали не јавља.

Одговорили су му, у поверењу, да је Мали, наводно, самоиницијативно напустио јединицу. Три месеца после одласка у војску.

Оцу није било јасно, зашто ђед и он нису били обавештени о томе. Можда се, Мали, уплашен и гладан, скрива у околини?

По информацијама војне обавештајне службе, он је, наводно, са још једним старијим војником – активним официром, побегао у иностранство.

Никада се више није јављао никоме од нас.

Неки су га наши сељани виђали у Француској. У различитим градовима.

Кажу, да је увек изгледао као господин.

Многима је тамо помагао.

Нико није знао, где ради.

Пошто је баба умрла, једног лета, отац и ђед, замолили су Том Жару, да се распита, преко својих сабораца, где је Мали и шта ради.

Одговорио је, да га никад више не питају за њега. Али, због поштовања према породици свог ратног друга, није могао, а да им не каже основне податке о њему, иако је то била поверљива информација. Војна тајна.

– Добро је. Поштен је то момак – одговорио им је Том Жара.

– Немате разлога да бринете. Вратиће се он и сви ћете бити поносни на њега – додао је.

Никада више, нису га ни питали за Малог.

Сумњали су да је све баш тако како им је Том Жара испричао.

Ћед је гласно размишљао:

– Не ради нигде, а лепо се облачи. Значи има пара. Добро да није гладан.

– А који су то послови, да не радиш, а имаш пара? – питао је ћед, самога себе.

– Тако је само са лоповима и шпијунима. Али, било шта да је, ни једно, ни друго, није за понос. Далеко било – вртео је ћед главом, озбиљно забринут.

Једном је ћед шапатом рекао оцу, мислећи да га нико од укућана не чује:

– Чуо сам, да наша обавештајна служба по иностранству има младе људе, обично ситније криминалце, који ликвидирају непријатеље државе.

А онда је гласно упитао:

– Да Мали то не ради по белом свету?

Нису помагала очева разуверавања.

– Малог су, жељног љубави, који се од те исте љубави плашио, мислећи да је то слабост људска, заврбовали у војсци за то.

Њега. Сироче. Са туђим презименом.

Њега. Онако дрчног и неповерљивог.

Њега. Пуног нежности које се стидео.

Па где ће им душа, сине, ако је уопште имају ти бранитељи државе – питао се ћед.

– Од кога је бране, распала им се, таква, када је наш Мали, на такав начин, брани. Кад наш Мали, несвестан шта чини, убија за њу.

Мисли, да нас спасава, а он сеје смрт. И тако, себе убија – дубоко уздишући, ћед је готово јектао.

Онда је знао да љутито подигне главу, и некако љуто-жалосно, каже оцу:

– Брат ти није за ово погинуо, за овакво друштво сигурно није. Знаш ја то – скоро је кроз сузе, ћед окончавао монолог.

Сви смо то у кући одавно већ знали, али, због покојног стрица нисмо то смели себи да признамо.

Нисмо смели да признамо узалудност жртвовања оних који су веровали у бољу будућност за све нас.

Нисмо смели стрица, и његове прекинуте снове, да изневеримо.

Да можда и Мали не чини то исто?

Можда Мали брани нашег стрица, не знајући, да ради супротно.

Стриц, тако нешто, не би никад учинио.

Убити непознатог човека, за кога ти претпостављени каже, да он представља велику опасност за тадашњу Југославију.

Нико од нас није рекао, али смо сви знали, ко би то учинио – Том Жара. И не би му ни било први пут.

Нисмо могли да верујемо да се наш Мали претметнуо у таквог убицу.

Видео сам га само још једном.

На ћедовој сахрани.

Таман кад је било "последње целованије", непосредно, пре затварања ковчега.

Изненада се појавио поред мене.

Препознао сам га, одмах.

И он мене.

Ставио ми руку на раме и климањем главе, затварањем очију, и са прстом на уснама, саопштио ми да ћутим.

Пришао је ђеду.
 Пољубио га у чело.
 Очи су му засузиле.
 И спустио је у ковчег нешто што је имао у десној руци.
 И отац и брат су приметили тај његов потез.
 Нисмо знали, шта је Мали спустио у ђедов ковчег.
 Је ли вратио нешто што је понео из ђедове куће као заштиту.
 Или је донео ђеду нешто што је, за живота, овај волео да има.
 Или нешто чиме је, и мртвом ђеду, ставио до знања, да је успео у животу, не знајући да су живот и успех само привид и релативна ствар.

Пољубили смо се, обојица уплакани, пошто су ђедов ковчег, у међувремену, већ спустили у раку.

На исти начин поздравио се и с мојом мајком, оцем и мојим старијим братом.

Све нас је заједно снажно загрлио.

Чуо сам његов јецај.

Сузе више није могао да сакрије.

Отац га је замолио, да се, заједно, захвале свима који су присуствовали сахрани и да их позову кући на пиће и јело за ђедову душу, какав је и био обичај.

Прихватио је очев позив, и њих двојица руковали су се са свима присутним и захвалили се што су дошли, да ублаже бол, а ови су се од њих двојице растајали са жељама да се, други пут, сретну на неком радоснијем месту.

Интересантно је, да га многи, од Добрушана, чак, и његови рођаци, нису препознали, што смо закључили по накнадним питањима – ко је онај наш рођак којег до тада, нису виђали код нас. Рекли смо, из Црне Горе, од неке наше ближе одиве.

После сахране, није свратио кући. Није имао времена.

Замолио је, да му опростимо, што и баби није дошао на сахрану. Није могао. Био је спречен.

Још једном нас је, све заједно, загрлио и изљубио.

Рекао је, да не брине за нас. Зна, да смо добро. Такве му вести стижу о нама. Знао је и за неке појединости из наших живота. Знао је, да мој старији брат добро игра фудбал, који ће, неку годину касније, служити војску у оној истој касарни у Марибору. У којој нико за Малог није чуо, нити знао, да је био ту.

Замолио нас је, да и ми не бринемо за њега, јер сада, заиста, нема потребе. Напредовао је у свом послу. Успео је и испунио своје жеље.

Још је рекао, да не ради оно што ми мислимо, и да ће нас у то брзо уверити.

И ни реч више. Да ли је ожењен? Има ли деце? Имамо ли браће и сестара? Вероватно, да се није женио.

За његове није ни питао. Нити је слушао кад је отац хтео нешто да му каже и покаже једног од стричева који су били на сахрани.

Правио се, да га не чује.

И нестао је, заувек.

Као што се и појавио на сахрани.

Никада га више нисмо видели. Ни чули.

Можда и јесмо, али га нисмо препознали.

Никада се више није јавио. Ни разгледницом. Ни честитком за Нову годину.

Опет смо о њему почели да причамо, само ми укућани, и то када смо сами.

Опет нас је обузео бол због Малога. Преузели смо, ону неу-тажену ђедову бригу за Малога.

Због љубави, пре свега, коју Мали никад није могао да испољи, осим кроз жалост, као оно на сахрани. И због тога што ју је, ненавикнут, нерадо, и са отпором прихватао.

Неко, или нешто, и у томе га је спречавало. Очигледно, читавог његовог живота.

Ђед је, сећам се, једном рекао да смо можда претеривали са љубављу према њему. Као да смо хтели што пре да надокнадимо све оно што раније није доживео. Можда, нисмо имали мере у томе.

Али, шта смо могли. Мали је заслуживао нашу љубав.

Касније, Малога смо само узгред спомињали.

Нешто чешће, чинили смо то док ми је брат био у Марибору у војсци.

Сетио сам га се, и кад су ми родитељи умрли.

Када смо се, брат и ја, преслишавали, кога све још нисмо обавестили од родбине са стране. Знали смо, да њега нисмо обавестили. Али нисмо знали, ни број телефона, ни кућну адресу, да бисмо му јавили.

Надао сам се, да ће, можда, доћи. Онако, изненада.

Али, није дошао.

Знам, био је спречен.

Међутим, није прошло ни месец дана од очеве смрти, а делимично нам се разјаснила мистерија у вези са Малим.

Стигло нам је писмо из Француске.

Без адресе поштиљаоца.

Без пропратног обавештења, од кога је писмо.

Надали смо се, да је од Малога.

У писму су били цртежи на папиру, исечак из неких француских новина и ликовни каталог.

У питању су били наши портрети. По један портрет, ђеда, бабе, оца, мајке, брата и мене. Перфектни цртежи. Цртежи пуни љубави.

Испунила ме је жалост, што ове његове цртеже нису видели за живота отац и мајка.

Исечак из француских новина садржао је новинску вест да је, у саобраћајној несрећи, страдао познати француски сликар Лаков Р. Мали. Наше презиме, скратио је у име, а почетно слово ђедовог имена, сачувао је као своје средње слово.

И брату и мени, очи су биле пуна суза.

А каталог, тачније, мању књигу, чиниле су слике Малога.

Колоритне, какав је и наш заједнички завичај. Са доста воде и планина. Са брдима и долинама. Са црквеним куполама. Са људима са села.

Одавно нисам видео такве слике.

Морао сам да седнем.

Брат и ја, гледали смо у слике, окретали странице каталога, а у међувремену, гледали смо један у другог.

Изненађени, дивили смо се сликарству Малога.

Били смо поносни на њега.

Поново смо гледали слике.

Брат је приметио, да на једној слици, тачније, у њеној позадини, постоји ђедов портрет, мада теже уочљив. Представа ђеда, као балканског заштитника. С обиљем нежности иза општрог лика.

На истој слици, приметио сам и бабин лик. Забраћена, са тугом на лицу. Као скривена на слици, а утиснута у неки пејзаж...

Ликови ђеда и бабе били су идентични њиховим портретима на цртежима.

Када смо, сутрадан, поново гледали слике Малога, доживели смо још једно изненађење.

Ђедов и бабин лик, били су на, готово, свакој његовој слици.

У позадини, или макар, у углу сваке слике.

Брат и ја, тек тада смо почели да га упознајемо.

И томе није било краја.

Две недеље, касније, стигао нам је још један пакет из Француске.

Опет без имена и адресе пошљаоца.

У њему су били медаљони. Њих пет.

Радови Малога.

У гипсу. У плитком рељафу.

У теракоти.

У пречнику, око двадесет центиметара.

Били су то ликови бабе, оца, мајке, брата и мене.

Из времена, док је Мали живео са нама.

Баш као они на цртежима, које смо, недавно, добили, захваљујући некој непознатој особи.

Недостајао је само ђедов медаљон.

Тек тада, претпоставили смо шта је Мали, кришом, спустио у ђедов ковчег.

КЛЕТВА

1.

На селу, код бабе и ђеда, повремено, живела је и тетка.

Тетка – млађа бабина сестра. Мршава, нижег раста, тиха, болешљива од детињства. У Метохији, после рата, прележала је и сушицу. Једва је преживела.

Дуго се није удавала. Најпријатније се осећала, код бабе и деде.

Много је волела бабу. Као мајку.

Била је посебно везана за њу.

Кад је, дубоко, већ, ушла у педесете године, "испросили" су је (тако је ђед, шалећи се, говорио), фиктивно, за неговање старијег и болесног војног пензионера, чија су се деца, већ, одселила у Београд.

За узврат, тетка је, након, чини ми се, петогодишње бриге, колико је поживео њен супруг, добила његову пензију, али и стан у Пећи, на коришћење, у знак захвалности, од наследника њеног супруга.

Ипак, опет је прешла да живи, у селу, код бабе и деде.

Као члан породице.

Брата и мене је присвајала као њене праве унуче.

Била је добра и пажљива према нама.

Много нас је волела.

И ми њу.

Нисмо је, уопште, раздвајали од осталих укућана.

Отац и мајка су је много волели и поштовали. И нудили јој помоћ сваке врсте.

Пошто је баба умрла, отац је бивао, некако, осетљивији према њој. Све јој је опраштао. Сваку њену наивност и глупост, разумевао је и правдао. И оне које је тешко било схватити.

И ђед ју је волео, мада јој је замерао што се, поред народне медицине, бавила и бајањем. Враџбином – говорио је ђед.

После бабине смрти, вратила се у мужевљевоу кућу, у Пећ. У нашем комшилуку.

Посећивала нас је, често, и пре, и после, бабине смрти.

Међутим, оно што сам, једног дана, видео, на улици, нисам могао рећи да је реч о посети.

2.

Био сам мали.

Можда, други-трећи разред основне школе.

Ђед, отац, мајка и брат, сви стојећи, кроз прозор из дневне собе нетремице су, гледали на улицу.

Нисам сигуран, да се неко није и прекрстио, уз шапат.

Чуо сам очев глас: "Обрукаће нас, луда жена!"

Провирио сам и ја.

Учинио ми се, да је тетка на улици.

Тетка – бабина сестра је била у црнини.

Рапчупане косе.

Показивала је нешто ка нашој кући.

Држала је два камена у шакама и ударала их један о други, повремено. А затим, не испуштајући камење, песницама ударала себе у раздрљене груди.

Убедили су ме, да то није тетка, него нека непозната жена, која много личи на бабину сестру.

Искористио сам збуњеност мојих укућана и, кришом, из собе изашао на терасу, да боље видим и чујем дешавања на улици.

Нисам разумео ништа.

Помињала је камен. И неке речи, кратке речи, са словом "ж", тако да је, повремено, глас те жене личио на неко чудно звиждање и шиштање.

Око врата, носила је црн конац. Често га је стављала у уста. Па се ударала песницама, у главу, опет не испуштајући камење из руку.

Чинило ми се све то, као права позоришна представа.

И ми деца из улице, организовали смо сличне представе за родитеље и комшије у дворишту. Углавном, рецитале и шаљиве дијалоге из наше школске лектире. Али, не и овако нешто.

Баш сам се забављао. Једини ја у породици.

Понашање те жене, накнадно ми је, личило, на стање трансa. Само што није пала у несвест.

Све је то ђед прекинуо. Отишао је до те жене. И врло строго јој наредио, да покупи све те своје бајаличке глупости и врачарске реквизите. Од конца до камења. И да одмах оде.

На моје изненађење, жена га је послушала.

Покупала је да ђеду нешто каже, али је овај одбио да је саслуша.

Никад, до тада, нисам видео тако љутог ђеда.

Нисам ни претпостављао, да ђед може бити толико љут. Бесан.

После тога, у нашој кући, потрајао је неки непријатан мук, као кад смо, недавно, присуствовали бабиној смрти. Мајка ми је дала знак, да се умирим и да никога ништа не питам.

Тог дана, нико нам у кућу није ушао.

Ни ми ни код кога нисмо ишли у госте.

Седали смо и ћутали.

3.

Доцније, све што ми је тада било нејасно – разјаснило се.

Та жена, ипак је била моја тетка. Бабина млађа сестра.

Непосредно после бабине смрти, тетка је чула да, наводно неко од злонамерних рођака покушава да ожени ђеда, чему се она противила. Поверовала је, да су се и мој отац, и обе очеве сестре, сагласили са тим, што, уопште, није било тачно.

Црна тетка, превидела је неколико чињеница. Наиме, заборавила је како се наш ђед оженио њеном сестром. А о томе је све знала. До детаља.

Наиме, када се ђед већ замомчио, његов отац, довео је Вишњу, лепу девојку из часне и богате породице. Ћерку његовог пријатеља.

Иако су мог прађеда сви у ближој и даљој породици, беспоговорно слушали, ђед је одбио да се повинује очевој одлуци. Рекао му је, којом ће девојком да се жени. Ни једном другом. И ђед је побегао од куће.

Прађед је мислио, да ће се узјогуњени младић вратити кући кад наиђу хладни и кишни дани. Али, преварио се. Ћед је боравио у некој пећини. Кришом, ближи рођаци, додавали су му храну и оружје да улови ретку дивљач.

После неколико месеци, прађед је морао да попусти. Вратио је Вишњу њеним родитељима, уз велико извињење, а довео је девојку – њену сестру, по избору свог сина.

Тек тада, ђед се вратио кући.

Љутња мог оца, и ђеда, поводом овог бацања чини, није дуго трајала.

Убрзо јој је отац опростио, правдајући је самоћом, лакомислености, годинама, везаношћу за бабу, која јој је била читав живот.

Ипак, прави разлог за очев опрост био је и у томе, да је у тетки проналазио лик своје мајке. И бројне сличности.

4.

Већ сам био студент, кад је тетка због болова у трбуху, испитивана и лечена у београдском Клиничком центру.

Редовно су је обилазили мој отац, мајка и брат.

Осим нас, друге блиске родбине, није ни имала.

Отац и мајка, долазили су сваки други дан, из Аранђеловца колима у Београд, а брат је сваког дана, ујутру или навече обилазио тетку. Пошто је било топло пролеће на измаку, брат је, сваке вечери, влажним марамицама, "купао" тетку, чему су се дивиле остале болеснице из собе.

Урађени су додатни прегледи и није уочено никакво опасно обољење.

Очеве и братовљеве посете нису престајале.

Десетак дана касније, после положеног испита из хирургије, ја сам из Приштине, прво отишао у Аранђеловац, родитељима, а затим, у Београд, код брата.

Већ, сутрадан, брат и ја, отишли смо да обиђемо тетку.

Међутим, тетка је спавала дубоким сном, што ме је забринуло. Дежурна сестра ми је саопштила да је тетка, у току ноћи, имала неко, из њима непознатог разлога, погоршање. Није се могло довести у везу са ранијим њеним тегобама. Ни за варирање шећера у крви. Нису то ни неки психички и неуролошки испади. Све битно искључили су. Консултован је и психијатар, који је лековима изазвао продубљење сна, ради бржег опоравка и опуштања читавог организма.

Срећом, тог дана, отац није могао да дође због обавеза у школи, иначе, би се забринуо за своју тетку.

Болесница у углу собе, иначе наша земљакиња из околине Призрена, оперисана пре две недеље, хтела је да нам опише, како се тетка јуче осећала.

– Јуче је била баш лепо расположена. Причали смо како има доброг и пажљивог сестрића, али и унука, који је, готово, сваки дан посећују и све чине да јој угодје. Она нам је причала и за Вас, њеног млађег унука. Ускоро доктора – тихо је говорила, да, евентуално, не би пробудила неку од болесница.

Питао сам је, шта се то синоћ, тачно, десило.

– Она је заспала, пошто је Ваш старији брат отишао. Два сата касније, почела је да бунца, да се презнојава. Причала је нешто неповезано и нелогично. Нешто као кажи-раскажи – присећала се.

Тада нам се и брат приближио, да боље чује тетчину "цимерку." Био је, видно, збуњен оним што је чуо.

– Мало-мало, па је Вас двојицу помињала – рекла је земљакиња.

– И прстима је чинила покрете као да су јој игле за плетење, у шакама – додала је.

– Одмах смо звали сестру и доктора. Одвели су је у рентген-кабинет да је сликају. Урадили су анализе крви. Неколико лекара, са других одељења, дошло је да је прегледају. Нису открили никакво погоршање, па су позвали и психијатра, који се највише заинтересовао за понашање Ваше тетке. Он је тетку дуго прегледао. И данас ју је обишао. Двапут.

Покушао сам да је смирим, говорећи, да су то неке наше архаичне народне умотворине – бајања, чарања, гонетања, које је тетка волела да изговара, забављајући нас још као децу.

– Што је бивала старија, све се више, сећала и тих бајалица. Нарочито оних, које је, још као мало дете, чула у Црној Гори. Неке је чак и измишљала. Уживала је у томе – измишљао сам и ја. Шта сам друго могао, тог трена.

– И мени је синоћ изгледало, да она, све време, хоће да Вас заштити, од некога и нечега, и, покушава, да се жртвује због Вас двојице – закључила је теткина „цимерка“.

– То је била та њена омиљена и прастара игра речима, којом нас је успављивала, док смо брат и ја, проводили ћачке распусте на селу – лагао сам. Морао сам.

– Тек сада разумем све те игре Ваше тетке, и зашто је онда све то бунцала – закључила је наша саговорница.

– Мораћу да запишем све то, па да и ја браним од урока моје унуке, братанце и сестриће – изненадила ме својим закључком, који је указивао да јој више нисмо изгледали онако чудни, тачније.

– Не брините, тетке је сасвим добро. Ујутру ће она бити потпуно свежа и расположена – наставио сам бранећи све нас. И тетку.

(Тако је и било.)

– И неће се сећати свог бунцања. Можда је боље и да је не подсећате на то. Да јој не буде непријатно – покушавао сам да ублажим последице свега реченога.

– Помињала је још неке речи од којих сам се плашила.

– Да није, можда, ове речи: босиљак, кокошије јаје, кртица, усековани, неначета вода, белутак, угљевље, машице? – присећао сам се.

– Јесте. Мислим, баш те. И неке друге, и сличне, али нисам тачно чула, које све.

– То је кад треба преварити демонско биће, па му се, по предању, нуде босиљак, црвено вино, бела погача, неначета вода, белутак, поток, како би га преварили и послали у не-свет и анти-свет, где су кртице, усековани, кокошије јаје, угаљ, машице и слично – одговорио сам.

– Мислим, да сам добро запамтио теткине успаванке – лажно радостан, готово сам ускликнуо, мада сам се, у ствари, тиме бавио тумачећи поезију српских савремених песника, од којих је један записао речи и праречи које је, иако их, никад раније није чуо (тако је, бар, мислио), изговарао током високе температуре, лечећи се од шпанске грознице. После Другог рата. И од тих, изнебуха покуљалих праречи, написао одличну књигу песама. Изврсну.

Уз поздрав, брат и ја, изашли смо из болесничке собе.

Брат није издржао, а да ме одмах не упита о чему се ради, какве су то глупости о бајањима.

Одговорио сам му:

– Ово што сам проверио с овом болесницом, јесте оно што је тетка, давно, у Пећи, наспрам наше куће, клела и говорила, онда, кад си ме ти убеђивао, да то није тетка, него нека друга жена.

Брат је ћутао.

Присетио се тог дана.

Наставио сам:

– Ове је речи тетка говорила, док је бацала чини на ђеда, оца и нас двојицу. Док нас је у камен затуцала. А ово синоћ, јесте њен несвестан покушај, да се чини скину са нас. Њено покајање, за које она не зна.

Брат је био још више изненађен.

Договорили смо се, да оцу ништа не говоримо.

Брат се забринуо да ли ће се тетке ово поновити.

Утешио сам га одречним одговором.

Брат се запитао, да ли да о овоме обавестимо теткиног лекара.

И убрзо, одустао.

Знао је, да се необјашњиво не да објаснити.

Осећао сам потребу да се напалим, па сам брата подсетио, како ће му теткино покајање помоћи, да, после неколико година брака, добије дете.

Слатко смо се насмејали.

Не знајући да ћу и ја бити бездетан.

Бабина сестра вратила се у Пећ.

Одбила је, позив мојих родитеља, да остатак старости проведе код њих, у Аранђеловцу.

Није дуго ни живела.

Ни годину дана, после лечења у Београду.

Умрла је, од излива крви у мозак.

Сахранили смо је на гробљу, у Пећи.

Поред њене старије сестре, у нашој породичној гробници.

Никако нисмо могли да је заборавимо.

Њене речи, какве год, заувек су остале у нашем сећању.

КУМ

После пресељења из Црне Горе у Метохију, у мочварно село по имену Добруша, ступали смо у кумовске односе са неколико, углавном досељеничких црногорских породица.

Њихов се број, временом, смањивао, јер, Метохија је одувек била синоним за смрт и нове муњевите сеобе.

Умирало се, не само у рату, већ и од последица исушивања мочваре, од маларије.

Само једно кумство пренели смо из Црне Горе.

А везано је за праћеда.

Праћед је, наиме, у својој младости, посебно друговао с једним својим вршњаком. Побратимили су се. И договорили, да се окуме. Први, који се буде женио, позваће за кума овог другог.

Тако је и било.

Ћед се први оженио.

Обојица су, касније, са породицама, из Црне Горе (двадесетих година прошлог века) дошла у Добрушу.

Кум је, једном месечно, долазио у посету праћеду. Да се увери, да нема проблема. Љутио се, ако би се праћед некоме од комшија обратио за помоћ, а не њему. Радовао се сваком напретку ћедовог домаћинства.

И праћед је редовно одлазио куму.

И после праћедове смрти, кум нас је редовно обилазио.

Ништа се није променило.

Ни кад се кум преселио у Пећ, одмах после рата.

Кум је био школован, а то се, после рата, посебно ценило.

Кум је био поштован, и он је нас поштовао.

Приликом једне од његових посета, ћед је тренутно био одсутан, па је баба, грешком, понудила кума чашом гаса уместо чашом ћедове домаће шљивове ракије. Неко је од деце, нехотице, баш тог јутра, променио уобичајени распоред те две флаше на врху крденца.

Кум је, не рекавши ни реч, попио чашу гаса. Без приговора. Ни око да му се намргоди. Само, због поштовања кумова.

Другу је чашу одбио.

Баба је наваљивала, а кум је одбијао.

– Куме, увек код нас попијеш по две-три ракије – била је баба упорна.

– Данас, нешто, не могу – правдао се кум.

Кад се баба, уз помоћ укућана, докопала кумове чаше, он је, пре него му је напунила чашу, успео да изусте:

– Хоћу, кумо, и другу чашу да попијем, али, молим те, наспи ми у чашу кумову ракију, а не гас.

Баба се извињавала. Молила за опроштај.

Било јој је много непријатно. Децу је хтела да побије.

Кум се шалио. Није се наљутио.

Знао је, да је то ненамерна грешка.

И кад му се ћед накнадно извињавао због те грешке, он се правило, како се тога уопште не сећа.

Баби то никад није поменуо. Ни у шали.

Такав је био наш кум.

Поносан и тих човек. Поуздан и пожртвован. Паметан и правичан – тако га је ђед увек описивао.

– Отров њему намењен, попио бих без размишљања – говорио је ђед.

Имао је двоје деце.

Обоје су завршили медицину и вратили се у Пећ да раде, иако су могли, као одлични студенти, да остану да раде у Београду. На Медицинском факултету. Као асистенти.

Син је убрзо упућен на специјализацију неурохирургије у Сарајеву, јер му је жена била из Сарајева. Из чувене беговске породице. Њени нису били баш задовољни тим браком, али су ћутали. Били су фини и културни људи. Права господа. Таква је била и снајка. Лепа и бела. Нечујна. Увек насмејана. Ненаметљива. Много су је волели сви у кумовој породици. И у целој улици у Пећи. Много је тога променила у породици. Набоље, свакако. И око гардеробе укућана. И у башти. И око распореда у кући. И у вези са постељином. И око исхране. Она је била још један прозор у свет у кумовој кући.

Са заовом се слагала као да су сестре. Увек се с њом договарала. До њеног је мишљења држала.

Међутим, током завршне године специјализације, кумов син, сазнао је, да има тумор мозга. Било је касно за операцију. Ефикасних лекова за ту болест тада није било. И убрзо је умро.

Била је то превелика туга.

Ни ђед није могао да прежали младог кума. Крстио га је.

Све чешће, одлазио је у Пећ куму. Да га теши. Враћао се касно у ноћ. И дубоко уздисао. Ујутру је бивао нерасположен. Знао је, и

да не оде на посао. Са бабом је нешто шапутао. Ђед је забринуто вртео главом, а баба је дуго и тихо плакала.

Годину дана након смрти младог кума, кум је позвао и пријатеље из Сарајева. Наиме, млади кум и лепа Сарајка нису имали порода. Иако јој је супруг умро, она је решила да остатак живота, а тек је почела да живи, проведе у Пећи. Кум ју је убеђивао, да то није pamетно. Да је она још млада. Да је живот тек пред њом. Говорио јој, како би и њен супруг то исто тражио од ње. Ништа није помагало. Зато се кум обратио пријатељима за помоћ.

Из превелике љубави, захвалности и поштовања према снајки, кум је био принуђен, да је одвоји од те куће жалости.

И то му је тешко пало.

Кућа је тек сада постала празна, знао је, кум да каже.

Ђед је и даље често одлазио у Пећ код кума. Повремено, и са бабом.

Долазили су кући забринути. Све забринутији.

Остали укућани нису знали за све муке које су кума спопале.

Радило се о кћерки.

Иако лепа, pamетна и добра, љубазна и насмејана, несебична и осетљива, већ је у два наврата покушавала да себи одузме живот. Једном, током студија. Други пут, после смрти брата. Лекари су признавали своју немоћ. Ни лекови нису помагали.

Сенка самоубиства завладала је кумовом кућом.

Мајка је стално била уз њу. Одлазиле су и на море. И у бање. И у Београд, код њеног професора. Све је било узалуд.

И преселиле су се обе у Београд, да би биле близу професора који ју је лечио.

Њено понашање, рекло би се, било је потпуно нормално. Нико не би ни помислио, да се од било чега лечи, мада је избегавала

сусрете с људима. Нарочито, са непознатим особама. Никада саговорнику није гледала у очи. Увек је поглед спуштала ка поду.

Оправдан страх од самоубиства разједао је кума и куму.

Кума је преклињала кћерку, да то не учини.

Иако је знала, да то ни кћерка није својевољно хтела, већ је неко чудо на то приморава у одређеним тренуцима.

Мајка јој је стално говорила, да ће, убијањем себе, убити и родитеље. И сећање на брата.

Покушавала је све што је знала, да би одвратила кћерку од наума који се могао само привремено одложити.

И, на крају, скрхана страхом од смрти, с којим је живела, кума ју је замолила да, ако она то баш мора, онда обе оду у смрт. Неће јој бити жао.

Свеједно, раније или касније.

Нико није знао, за тај разговор.

Једног јутра, после неколико кошмарних дана и ноћи, кума је, у очима кћерке препознала смрт.

Знала је, да су даља убеђивања узалудна.

Док је кћерка, одсутна и расејана, шаптала да мора, да не може више, кума је извукла из џепа малу папирну кесицу, којом је кћерка претходни пут, покушала да се отрује, и попила је читав прах.

– И онако не бих преживела и твоју смрт – било је последње што је рекла.

А последње што је видела, била је њена кћерка.

Можда се кума нада, да ће њено самоубиство одложити кћеркин одлазак у смрт. Макар, годину-две.

А за то је вредело умрети.

Међутим, преварила се.

Пет минута после мајке, и кћерка је попила кесицу отрова.

Пре тога, рекла је мајци:

– Написала сам оцу опроштајно писмо: Опростите за све што сам Вам приредила.

Нико не зна да ли ју је мајка чула.

Обе су отишле у смрт, са којом су већ дуго живеле.

Кум је остао сам.

Немоћан, болан и безвољан.

Изгубљен.

Без снаге да се врати животу.

*

У то време, у Метохији, самоубиство се обично извршавало вешањем. Ретко ко је пуцао у себе. Понеки озлојеђени официр, ратник, евентуално. У бунар, нико не памти, да се неко бацио. Нож и слични предмети само су у афекту коришћени. Скок са зграде, ретко се дешавао у градовима. Под воз се нико никада није бацио. Таблете и друга хемијска средства, одскора се користе.

Зато ме не питајте како је Кум окончао свој живот.

Није дао никоме да испије његову чашу кукуте.

*

После више од двадесет година, био сам на неком усавршавању лекара у Љубљани. Том приликом, упознао сам колегу из Сарајева, који је носио презиме, као и млада кума. Био је симпатичан, одмерен и склон хумору. Друштвен и непосредан.

Пошто смо се, током саветовања, зближили, морао сам да га питам за њу.

Изненадио се.

Превидео је, одакле долазим.

Знао је, за њен први брак.

Млада се кума, неколико година после смрти првог супруга, удала. Родила је сина. Дала му је име Сабахудин. По зори – по-носно ми је објаснио колега значење тог имена.

И други супруг, јој је страдао. У саобраћајном удесу. Два-три месеца пре њеног порођаја.

Овога пута, после порођаја, сама се вратила у родитељски дом.

И даље је у присним односима са породицом њеног другог супруга.

Додао је, да она више није она иста особа. Осмех је давно нестао с њеног лица. Лепота се још назире, али је она скрива и потискује.

Син јој је једина преокупација.

Нисам му рекао, да је име њеног првог супруга – Зоран.

А ни вести о њој, нисам више имао коме да пренесем.

ДУГ

Ово је очева прича.

Почетком зиме 1944. године, Пећ је већ била ослобођена. И околна и удаљена села, такође.

Италијана одавно није било – више од годину дана, а ни Немаца, који су током ноћи нестали. Једино је по удаљеним планинским селима још било више балиста и мање четника, код јатака или по пећинама и земуницама. Балиста је било највише у околини Дренице, чак, и у старим каменим кућама-утврђењима одакле су пружали жесток отпор. Ипак, партизанске јединице су их окруживале и хапсиле. Касније им се судило. На војним судовима. Обично по кратком поступку.

Правда више није смела бити спора, тако се тада говорило.

Добруша је била спаљена. И напуштена, током читавог рата.

Њих петоро – ћед, баба, мој отац и његове две сестре, још увек су живели у Пећи.

Те четири ратне године, углавном су живели у приградском насељу Пувац. Близу Пећке Патријаршије.

Мала, приземна кућа, у којој су становали, скоро да се граничила са имањем Патријаршије.

Непосредно испод куће, протицала је Бистрица, а изнад куће вијугао је главни друм, који је из Пећи водио у Руговску клисуру. Ка Црној Гори.

Отац је тада, као седамнаестогодишњак, са већином својих вршњака, као члан оформљене омладинске безбедносне организација (заборавио сам тачан назив), већ био укључен у одржавање реда у граду.

Често су конспиративно позивани да држе стражу испред нечије куће. Или поред неког објекта. Некад је било довољно да буду присутни на неком тргу или у улици. На исти су начин и уклањани са страже.

Они су то поносно и задовољно чинили. Осећали су се важним.

Отац је био кандидат за пријем у СКОЈ, због чега је имао и значајније обавезе. Често је давао стражу и испред куће, у којој су, послом или приватно, боравили неки од градских партијских челника. Стражарио је и на улазима у град. Током дана. И под оружјем. Затим, испред општинске зграде. И других важних цивилних објеката.

Нису учествовали у ватреним окршајима, који су се очекивали. Штедели су их, већих и опасних искушења.

Много година доцније, причао ми је, да су често били распоређивани испред кућа девојака, које је, током рата често виђао у друштву италијанских и немачких официра. Није баш био уверен у заслуге тих девојака током ратовања.

То осећање изневерености и разочараности, потискивала је дужност и поверење које му је указивано. Нарочито, после братовљеве погибије, од које тек да је прошло месец дана. Још су ране биле свеже.

Редовно се одазивао на сваки позив.

Често се и добровољно јављао.

Временом је добијао и све одговорније и сложеније задатке, које су само скојевци и чланови партије обављали, што му је посебно годило.

То га је чинило и задовољним, иако је знао, да у њега имају више поверења, него у друге његове вршњаке и другове, пре свега, због недавне погибије старијег брата. Што је и било разумљиво, с обзиром на ауторитет који му је брат имао код тадашњих комунистичких руководиоца.

Још нешто га је, осим жеље да не изневери брата, терало да се и добровољно пријави за неке задатке. Била је то атмосфера у кући.

Туга, тешко ћутање, болни уздаси, сузе и плач.

Ништа такву ситуацију у кући није могло да промени набоље. Дуго. Ни за тренутак.

А да је погорша, могла је и најмања ситница. Укућане је било шта могло подсетити на недавну смрт.

Свака смрт и свако рођење, подсетили би бабу на убијеног сина. И још више је растуживали.

Бабу је посебно узнемирила једна изненадна посета. Касно ноћу. Већ су били легли.

Бануо је к њима бабин рођак – даљи брат од стрица.

Онај, који је њеног сина, почетком рата, кад је ухапшен у родним Братоножићима, ослободио. А уз то, дао му пропусницу (четничку, наравно) и оружје, да се врати у Метохију.

Спасао му живот.

Гост је био обучен као цивил.

Без униформе и браде. Без кокарде и машинке.

И без пратилаца, украшених реденицима са мецима. И са бомбама и ножевима за појасом.

Сви су у кући знали, да је био озлоглашени четнички официр.

Знали су, и да је тренутно на потерници. Да му је глава уцењена.

Али, знали су и то, да им је спасао живот сину, односно брату.

Тачније, одложио му је смрт за три-четири године.

И гост је знао, да они све знају о њему.

На сваки шум, трзао се.

Био је ненаоружан.

Док су пили кафу и ракију, ђед га питао, чему се нада.

– Једини ми је спас да се докопам Италије, па у Америку – одговорио је гост тихо, готово шапатом, уз стално освртање.

– Ако, за дан-два, пређем Чакор и докопам се Васојевића, имам обећања најближих сарадника да ће да ме пребаци до Котора, а одатле у Италију. Па у Америку.

Међутим, немам папире. Нешто пара имам.

Гоне ме као звера, ево већ месец дана.

Као да сам ја био једини четник у Црној Гори.

Каним да ујутру покушам да се пробијем кроз Рутовску клисуру.

Знам тај крај добро, као што га и ти знаш – обратио се ђеду.

– Преноћио бих код Вас, ако дозволите – наставио је скрушено.

– Немам куд.

Сигуран сам, да ме у партизанској кући нико неће тражити – завршио је своју исповест изненадни гост.

Ђед је ћутао.

Баба је таман заустила да му каже, да није поштено да јој он, који је лично побио десетине и десетине младих и честитих момака, угрожава породицу, али ју је ђед прекинуо, говорећи:

– Баба, ово ти је брат!

– Само сам хтела да те питам, домаћине мој, шта је ово вечерас? До јуче смо крили партизане, а од вечерас јатачимо четницима – иронично запита баба.

– Мајко, нема места за све четнике у манастирима. Толико их је, да су почели једни друге да пшијунирају...

Ђед се правио да није чуо синовљев заједљив коментар, и настави:

– За ово шта је у рату чинио, не бојте се, судиће њему ко треба. Ми, сигурно, нећемо. Ми на то немамо право.

– Оче, заборавио си на народне судове. Ено, сваки дан осуде неког крвника на смрт – добаци му син.

Ђед покуша да избегне даљу свађу, и прошапта:

– Његова злодела на његову душу, ако је још има. Него, дај нам баба да се послужимо, па на починак.

– Ево ти мој кревет, спавај у њему – обрати се ђед госту, љут и незадовољан.

– Ти, баба, спавај са ђецом, а ја ћу на стражу.

Ако је суђено, суђено је – мислио је ђед да је закључно дискусију.

Међутим, огласио се мој отац.

– Ујаче, план ти је неостварљив.

Краће време настао је тајац у кући.

– Колико год познајеш тај крај, и колико си год вешт као проверени герилац, нећеш моћи да избегнеш неку од наших стража, које имају наређење да пуцају у све што не стане на команду стој, јер је, ових неколико недеља, велики број четника и црноберзијанаца који беже ка Црној Гори, али и из Црне Горе у Метохију, ка Грчкој – убедљиво је рекао мој отац.

– И ја, повремено, стражарим горе, и знам сваку и од оних стаза којима и само дивојарци иду, а камоли оне које људи користе, ујаче. А и надређени нас подсећају да су четници искусни борци, спремни на све, што код стражара изазива посебан опрез. Страх за живот и страх од смрти, горе, у планини, лако овлада човеком. И окидач се, у таквим околностима, олако притисне. У сваком случају, убио си или прерушеног четника или ратног профитера. Тако да је свеједно. Никаква штета.

– Немам избора. Ако ме ухвате твоји, готово је са мном – тихо је рекао гост, као да је ту слику већ видео у својим мислима. Не само овде, него и раније.

– Ако ме убију – просто им било... Него, бојим се, заробиће ме – забринута је изустео себи у браду.

– Било би то поштено, крвниче – просикта очева старија сестра.

– Тишина! – викну ђед и погледом запрети кћерки.

– Нека – обраћа се гост ђеду. – У праву је. Потпуно је у праву моја сестрична – рече гост видно замишљен. И неспокојан.

– Знаш, неће бити смак света, ако ме обесе или стрељају – с прекидима, изговори гост, увлачећи главу у врат.

За тренутак заћута, па настави:

– Због породице... због деце, покушавам да се спасем.

– На њих је требало раније да мислиш. И не зови ме „сестрично моја“ – имитирајући га, одговори му очева старија сестра.

– Нит сам ти сестрична, нити сам твоја – љутито додаде и демонстративно оде у другу собу.

За њом пође и млађа сестра, сва у сузама.

И ђед је био затечен оним што је чуо.

– Има право. Не грди је – рече гост, гледајући у ђеда.

– У праву је – понови, гледајући у под.

У соби је завладала тишина.

А у тишини, осећања од мржње и гађења, до сажаљења.

После краће паузе, гост је наставио, једва чујним гласом:

– Морам, преко Ругова, па шта ми Бог да.

– Не бих се ја много уздао у Бога. Тај ти неће помоћи, јер га и нема – општро је отац изрекао свој идеолошки став.

– А и да га има, а нема га, није био на страни четника, ујаче. Не заборави то. А осим тога, Ви сте клали у његово име. Где то има! Ви, лажни верници, који сте заборавили на мирбожање – смирено га је подсетио на злодела из блиске прошлости.

Опет је настао тајац.

Ђед је уписао свог сина:

– Има ли шансе да га ја изведем. Ја имам радну пропусницу.

– Привешће Вас у команду. Обрукаћеш мртвог сина – подсети га.

– Погинућете обојица, ако га неко препозна. А препознаће га неко. Многе је у црно завио – и настави вртећи главом:

– Обојица добро знате, каква је ситуација. И какве су му шансе.

– Па шта да радим – немоћно је запитао гост, и продужио:

– Шта ми је чинити? Ако се предам, знам шта ће се десити.

А оружја немам да се борим.

– Шта ми је чинити? – поновио је шапатам.

– Док сте зла чинили, ниси на то мислио – упала је баба, али је заћутала, кад ју је ђед прекорно погледао.

Ђеду је било мучно, да га гледа овако беспомоћног, и некако малог, а до јуче моћног, оног који је одлучивао о животу и смрти.

– Пошто не прихваташ да се предаш народној власти, једино је решење, да те ја, свезаног, сутра спроведем кроз Руговску

клицуру. Наводно, као ухапшеног четника, водим те ка Црној Гори, јер те њихова власт иште да ти суди за све што си тамо урадио – рече отац.

– Повероваће ови моји и неће ми тражити папире. А ја ћу се вратити касније, кад се страже промене.

– Знам све лозинке за ову недељу, по данима – покушавао је отац да буде уверљив.

– А и знам, скоро све оне који тамо стражаре. И ја тамо повремено стражарим. Надам се, да ће се све ово срећно завршити – рекао је мој отац, одједном некако важан.

И ђед је погледао у сина, као у одраслог човека, а до јуче, сматрао га је дететом.

Једино се баба кришом крстила у углу собе.

– Другог решења нема – понови отац.

– Видим и ја. Али, да размислимо мало ми старији – узврати гост, постићен.

– Дете си ти. Старији ти је брат, тек погинуо. Остао си оцу и мајци само ти – застаде на тренутак, па продужи:

– Не жртвује се момак, јединац, за овако старог и пропалог човека као што сам ја. Поготово, не за мене. Готово осуђеног – тихо и исповедно је причао гост, као сам за себе.

– Хвала теби, сестрићу, у сваком случају. А дивим се сетри и зету да имају оваквог сина. Дете, а трезвен човек. Мило ми је, што сам ово видео и чуо, па макар ми и последње било.

Окренуо се ка ђеду и рекао му да он ово не може да прихвати.

Бабу већ нико није могао зауставити да каже све што мисли. Ни ђедов поглед:

– Дошао си јединца да ми узмеш.

Мало ти је што су ми старијег сина твоји крволоци убили?

Како те није срамота?

Где су ти сада јатаци и твоји четници?

Последње ти било ово што си попио у мојој кући! – рекла је баба видно љута и узбуђена.

– Имаш право, сестро. За све што ми кажеш.

Али, чула си ме, одбио сам предлог овог златног момка – посрамљено је одговорио.

И ђед није прихватао предлог мог оца.

Отац се поново огласио:

– Мој предлог, јесте оно једино могуће. Са најмање ризика, поготово, за мене.

Увек могу да испалим метак у непријатеља. И ником ништа.

Увек могу нешто да измислим зашто сам пуцао.

Нико се неће ражалостити због убиства још једног четника крвавих руку.

Можда ме још и похвале – покуша да се нашали.

– Не бојте се ви за мене – очев глас наликовао је гласу озбиљног човека, што је било велико изненађење за све укућане.

Обратио се свом оцу:

– Буди без бриге.

Веруј ми.

Ето ме сутра вече кући.

Жив и здрав.

Него, да питам ујака:

– Имаш ли ти, ујаче, поверења у мене. Да те ја сутра ујутру, првој стражи, везаног, не предам.

Гост је одговорио:

– Имам поверења, али не могу да прихватам твој предлог. Сам ћу ја уз Ругово. Није ми први пут. Зна твој отац, колико смо пута пешке ишли од Сеопштице до Добруше, и назад.

Ђед је предложио, да сви легну, па ће их он зором пробудити да се договоре.

Ипак, отац је хтео да заврши разговор.

Иако нико то вече није поменуо његовог брата, сви су мислили на њега. Он је, и мртав, лебдео изнад свих њих. И између њих.

Гост је рачунао на ђедову помоћ, због његове услуге сину му, учињене пре више од три године.

Зато га је ђед и примио на конак.

Иначе, да није тога, не би ризиковао живот своје породице.

Отац је пришао ђеду и обратио му се молећивим гласом, који је прерастао и у неочекиван пркос:

– Оче, молим те, допусти ми да одужим братов дуг.

Зар да, оваквима, останемо дужни?

Време је.

Сутра или никада.

И још нешто.

Вечерас да се договоримо.

Сутра, кад га одвежем, на оружје нека не рачуна.

То никако – одлучан је био мој отац.

– Само метак у чело може да добије од мене – наставио је истим тоном.

Више нису изустили ни реч. Само је бабин плач, читаву ноћ уједао сваког од присутних.

Ђед је, сву ноћ, био поред прозора.

Пушио је. Уздисао.

Шетао двориштем.

Размишљао.

И што је више размишљао, све му је разумнији био синовљев предлог.

Био је поносан на њега, као никада до тада. Тачније, по први пут осећа, да је стасао у зрелог човека. И одговорног. И разумног. И храброг. Од чега су се ђеду надимале груди. Можда су му и очи засузиле.

А с друге стране, страх га је све више нагризао.

Себе, не би жалио. Али, ако се шта деси сину, никада себи неће опростити.

И бабу би убила још једна несрећа.

Ујутро, он се одлучио за синовљев предлог.

А у току ноћи, помишљао је, да шурака удави и баци у Бистрицу, јер није могао да га пријави новој власти, да не би обрукао читаву породицу.

До тада је, међу нама, било свакаких, али, шпијуна и издајника, још није.

Ђед је ујутру дао сину благослов, да учини оно што је наумио.

Баба је почела да плаче, да вришти.

Али, ђед је био неумољив.

Само је тихо понављао:

– Баба, ако је суђено, суђено је.

Може нам ујутру син погинути од неке неексплодиране мине или од балистичког метка – рече, гледајући у бабу.

– Од било чега може страдати. Ако је суђено.

Готово је.

Нема више приче.

Немој данас у кући да чујем плач, и видим сузу, док ми се син врати. И одужи братов дуг – са поносом изговори, тапшући сина по рамену.

– Немој да је неко призвао несрећу.

А ти, шураче, оди овамо, да те ја завежем у мртви чвор, како те нико никад није везивао.

Ђед је хитро извукао уже испод кревета.

Везао је госта, с рукама позади.

Као правог заробљеника.

Кад је завршио везивање, само је изустио:

– Срећно вам било обојици.

Отац се вратио после подне.

Ђед га је, нестрпљив, сачекао далеко испред Патријаршије. На улазу у Руговску клисуру.

Гост-ујак стигао је у Америку.

Дуго је тамо живео.

Никада се није јавио, ни ћеду, ни баби.

Никакву им поруку није упутио.

Можда се, у почетку, плашио, да им његово писмо не донесе неко зло.

Међутим, није се јављао ни касније, кад више није било опасно водити преписку са четничком емиграцијом у Америци.

А можда га је било срамота, што је њега, великог четника, спасао голобради младић. Уз то, будући комуниста.

Ђед је увек говорио: „Далеко му лепа кућа“.

Људи не воле сведоке своје немоћи, па зато, колико год то било нелогично и неразумно, не воле своје добротинитеље и спасиоце.

*

Ипак, очева прича има – наставак.

Отац је причао да се, када је пошао, с везаним ујаком испред себе, сетио, да ће бити сумњиво, ако затвореник изгледа како је ујак до тада изгледао.

Морао је неколико пута да га снажно опшамари, како би му отекле или испуцале усне. Није му поштедео ни очне гребене и нос. Мало га средно, да личи на правог затвореника.

Међутим, отац је то урадио без претходне најаве ујаку, што је овај, на тренутак, схватио, као превару.

Али, убрзо је разумео, да пред собом има необично паметног момка, који мисли на све.

Зачудио се, како се он није сетио тога.

Отац му је, успут, објаснио да ће га, од места одакле их могу видети стражари, стално ударати пушком у леђа.

Да ће га, неки од тих удараца, и стварно заболети.

Можда ће га болети и неколико будућих дана.

Шта ће. Мора.

Врло је озбиљна ситуација за обојицу.

Друга прича, коју је отац, кад се вратио, испричао баби и ћеду, а чуо је од ујака док га је спроводио ка Црној Гори, односи се са на још једног нашег блиског рођака. Ђедовог брата од стрица. Који је био у четницима.

Он се храбро борио, али никад никог није напаствовао. Нарочито, жене или ненаоружане.

Необично је, да је он, после рата, некако врло благо кажњен. Упућен је на годину-две, на некакав *друштвено користан посао* (тако бисмо ми то, данас, рекли). И запослио се после тога.

Током рата, он је учествовао у некој бици, у којој је претпостављао, да му, са непријатељске стране, може бити синовац – мој стриц.

Пошто је он био одличан стрелац, задужили су га да уништи партизанско митраљеско гнездо, прецизном паљбом, што је он и учинио.

Међутим, када се партизан, иза тог пушкомитраљеског грудобрана, погођен, усправио и пао преко заклона, испод униформе му се видео црвени џемпер, а мој стриц је, током рата, стално носио црвене џемпере које му је баба плела.

Помисливши, да је убио синовца, овај је наш рођак почео да лелече. Нико није могао да га разувери, да није убио свог синовца. Тек кад је битка завршена, видео је убијеног и схватио, да то није његов синовац.

Стриц је још читаве две године ратовао. И погинуо на Копаонику.

Унапред ожаљен и олелекан, од свог стрица четника.

ТОМ ЖАРА

Тако су га звали Албанци из околине Пећи, што су, у међувремену, мање-више, прихватили и локални Срби и Црногорци. Прво у шали, због допадљивог албанског изговора његовог имена и презимена, а затим се та сажимајућа синтагма, тачније, симпатична сложеница, одомаћила. Знао је и он за тај надимак, и није се љутио. Чак му је то и годило. Мада су сви, кад би му се обраћали, из страха, или поштовања, користили његово право име – Томо.

Упознавао сам га годинама, при његовим дугогодишњим посетама мом ћеду. Он је био у истој јединици у партизанима с мојим стрицем. Старији скоро десет година од стрица. Био је поред њега и на дан стричеве погибије. Стрица је убио, једним метком, неки немачки официр, који, наводно, није хтео да се преда другоме ратнику – до официру. И тако, на превару, убио мог стрица, иначе, комесара јединице.

Сваке године, када би лети долазио из Београда у своје село (граничи се са нашим селом), обавезно је свраћао код нас. Тачније, код ћеда и оца. Прво је свраћао код ћеда у село, а касније у Пећ, када је ћед, после бабине смрти, прешао да живи с нама. Редовно је доносио килограм шећера у коцкама и сто грама

кафе. Упаковане, као да су купљене у некој забаченој сеоској продавници.

Обично нас је посећивао суботом, ређе петком.

Између посета, готово да се никада није јављао. Ни телефоном. Ни разгледницом или дописницом. Ни честитком за Нову годину.

Обраћао се само ђеду и оцу. Мајку је звао млада. А брату и мени се кратко обраћао са – "ти си онај млађи", односно – "ти си онај старији." Ретко би нас помиловао по коси, док смо били мали. И то онако, незаинтересовано. Његовог сам се погледа плашио. Увек ми је било непријатно при сусрету са њим. Посебно кад би нам се погледи срели.

Не памтим, да је брата и мене, икад, пољубио у главу.

Никад нам није донео никакав слаткиш.

Ни бомбону из џепа да извади и изненади нас.

Ни брату, као старијем, никад никакав поклон.

О новцу, и да не причам.

Мајци, која се трудила да увек на сто изнесе нешто посебно, почев од салате до домаће кобасице и димљене пршуте с тавана, никад није рекао хвала. Нити је нешто од хране похвалио.

Брат и ја, морали смо да будемо љубазни према њему, јер је он био ђедов важан гост. Ратни друг нашег погинулог стрица. Нико нас није приморавао на то, али, осећали смо потребу да се тако понашамо.

Сваки његов долазак, завршавао се касно у ноћ. Обично су, на крају, сва тројица били пијани. Често се посета завршавала и са два-три пуцња у таван. (Гада, и тамо, за то није долазила полиција. А и да су знали ко је пуцао, сигурно не би дошли.) На крају посете, Том Жара, би се наножиио, и онако усправан

и мршав, отишао сам до свог братанца у нашем комшилуку, да преноћи, док су отац и ђед остајали видно пијани и занемоћали. Сутрадан су и физички патили. Мамурни и исцрпљени. Оца је, и читавог дана болела глава. Брат и ја, морали смо да мирујемо, да га не бисмо, случајно пробудили. И ђед је бивао болестан. Ни у пензионерски клуб није могао да оде. Устајали су из кревета једино уколико је претила киша, јер је требало заменити цреп-два на крову, а и замалтерисати рупе на тавану од трске, од синоћњег пенлаучења Том Жаре.

Дуго нисам могао да протумачим мистерију тих сусрета. Поштовао сам је и ја, као и сви, али ми ту нешто није било јасно. Нешто је било нелогично. А што није био обичај у понашању мог ђеда и мог оца.

Наиме, Том Жара је имао потребу, да обиђе оца и брата свог најближег ратног друга. Осећао се и помало важним, можда, и одговорним. Као да је испуњавао завет или неку мистичну обавезу према свом млађем другу из рата.

Али, однос мог оца и ђеда према њему, у почетку, није ми био прихватљив, а касније, схватио сам, да су се ђед и отац понашали љубазно према њему, зато што су то били тренуци кад су одавали поштовање, пре свега, свом сину, односно брату. Најмање су, такво осећање гајили према Том Жари. Он их је уједињавао у њиховом непреболу. У њиховој, узалуд потискиваној патњи. У неизговореним речима. У само њима познатим тајнама. А управо, у том свету неискazanог, сакривеног и тајанственог, смештена је и суштина и душа и карактерна црта, сваког појединца.

Посете Том Жаре, по његовом наравоученију, подсећале су ђеда и оца, да њихове живе ране не могу и не смеју, ни зарастати,

ни застарети. Да је бол њихова вечита реакција. И да ту има неког поноса. Да је туга прошлости њихов бесцен. Макар и једном годишње.

Као да ћеда и оца није пратила туга целог њиховог живота.

Покушавао је Том Жара да их учини зависницима од бола и смрти, а што су они већ били. Али, и настојали, да живе живот са свим ранама и ожиљцима. Па и са свим казнама, које је требало уклопити у живот, а не живети искључиво казну.

Међутим, ћед и отац, пре свега, због љубави према свом сину, односно брату, пристајали су да учествују у илузији и заблуди Том Жаре, да је он чувар и повратник жртава. Он, који је младост повео у борбу за лепшу и праведнију будућност, коју многи, као мој стриц, нису дочекали. Додуше, нису је никад доживели ни многи који су рат преживели. Само су изабрани појединци, уживали неколико деценија после четворогодишњег рата.

Једну од ћедових тајни, када је реч о његовом погинулом старијем сину, још као мали, сазнао сам од самог ћеда.

Ћед ми је причао о стрицу. Био је одличан ђак. Иако је гимназију (малу матуру) учио у Пећи. Они тада нису имали пара да му изнајме собу у граду, па је стриц сваког дана прелазно близу двадесет километара, углавном пешке, уколико се не би снашао за превоз неком запрегом, ретко камионом, којих тада готово да и није било. Уз то, није се имало пара ни за топлију обућу и одећу. Ни струје у селу тада није било, те је стриц учио уз „фитиљушу“. Стрицу све то није сметало да буде један од најбољих ученика. Током велике матуре, од пете године гимназије, становао је у Пећи, али је, за узврат, помагао тој породици у продавници. Ништа му није било тешко. Био је много вредан.

На мајку. Говорио је ћед, који није баш волео сеоске послове. Једне сушне године, пре Другог рата, запретила је глад, и стриц је отишао у Албанију, у град Кукс, за време летњег распуста, да ради у руднику неколико месеци, како би ублажио немаштину, пошто је ћед и тада био сипљив, и то није могао да уради.

Вајкао се ћед, да му је син рано почео да се залаже за социјалну правду и за једнакост међу људима. И за личну слободу. Слободу говора и мишљења. Против чега ћед није имао ништа.

Није му бранио, мада га је упозоравао, да то не може урадити младост једне мале земље, каква је тада била Југославија, већ да то треба, и морају да ураде велике силе. Руси су то већ били, неуко, започели. Нека им се придруже Британци и Американци и све ће бити како треба. Али није могао да натприча свог сина, који је знао бројне политичке пароле и вешто их користио. Био је вешт говорник мој стриц.

Знао је ћед, да му је син близак комунистима. Није му сметало то што је све ближи њиховим редовима. Ћеду је сметало то што он више није могао да утиче на планове свог сина. Више је стриц, и тако млад, слушао Партију, него оца. Тако је било и кад је завршио велику матуру. Ћед је планирао, да га запосли у сеоској општини. И да заједно обрађују земљу. Међутим, стриц је инсистирао да упише Војну академију. И уписао је. Имао је одличан успех. Пре краја прве године, отпустили су га из војне школе, јер су утврдили да је члан СКОЈ-а. Само је отпуштен из школе. Није хапшен. Није му ни суђено. Ћед је тек касније сазнао, да то није била жеља његовог сина, већ је Партија предвиђала рат и упућивала је своје чланове у војне школе, како би, евентуални рат, дочекала са обученим и оспособљеним официрима.

Велика ђедова „тајна“, која се код нас у кући није помињала, али смо је сви знали, тиче се стрицевог одласка у партизане. Наиме, јуна 1941. године, стрица је Партија упутила у Сеопштицу, место у Црној Гори одакле потиче наша породица, где је и он, као и ђед и мој отац, рођен, да агитује за партизане и будући устанак. Хтео је да оде уз благослов свога оца, какав је и био ред. Те јунске ноћи, ђед га је одвраћао. Питао га за људе са којима иде. Када је ђед чуо, са каквим ће особама његов првенац у рат, није могао да му да благослов. Међу именима која је ђед те вечери чуо, било је и име Том Жаре. Ђед је стрицу пожелео срећу, али му није дао благослов, рекавши му, да би и он пошао с њим, да су то прави и поштени домаћински синови, а не сиротиња, особењаци, сумњивци и авантуристи.

Ђеда је то разједало. Био је сигуран, да није погрешно, те вечери. Није могао другачије. Али је, са тим, морао да живи. И да се сам бори са својом највећом тајном. Стриц је током рата често свраћао у родну кућу. И није био љут због ускраћеног му благослова. Неко се време, приликом бекства из затвора, док не успостави везу са својом ратном јединицом, и крио у родној кући. Никад ђеду није поменуо тражени благослов. Ни онда, кад је његова бригада започела ослобађање Пећи, почетком октобра па до средине новембра 1944. године. Стриц није ушао с партизанима у Пећ (17. новембра) јер је, са јединицом хитно упућен на разбијање немачких снага на Копаонику, где је, рано ујутру, и погинуо, 13. новембра, уочи Врачева. Три дана уочи ослобођења Пећи. Био је то његов последњи задатак, и његова се јединица, током ноћи, вратила и укључила у коначно ослобађање Пећи. Зато стрицево тело нису пренели у село код ђеда, али су му гроб,

након сахране, видно обележили. Ђед је, одмах по ослобођењу Пећи, пренео синовљеве мошти, иако су га упозоравали, да још није безбедно.

Сигуран сам да је ђеда присуство Том Жаре увелико повређивало, али је он то прихватио, јер је једино у тим тренуцима, нескривено и гласно оживљавао свог првенца.

Живети у прошлости, повремено, може бити и лековито. Али, не задуго.

Две-три године, Том Жара није долазио у Пећ – био је болестан. Кажу, оперисан је, а и сметао му, неко време, општар ваздух са Проклетија.

У том периоду, ђед је умро од последица грипа.

Откад је ђед умро, Том Жара је престао да нас посећује.

Једном је, пре ђедове смрти, из Београда поручио оцу да га, као биолога, чека посао код њега у Пољопривредном комбинату Београд, где је био један од директора. И двособан стан је обећао за три-четири месеца. Наводно, јер смо брат и ја стасали за студије, и да је то најбоље решење за све нас. Међутим, отац га је одбио, правдајући се жељом да се вратимо у Црну Гору. Тамо, одакле смо и дошли у Метохију. Тамо, у Титограду, и започели смо градњу куће. Што је и било истина. Али, не и једини разлог одбијања предлога Том Жаре.

Ни ђед не би прихватио селидбу у Београд. Ни у Титоград. Ђед је хтео, да умре у Пећи, и да га сахране поред свог оца, мајке, жене, сина и брата. А нисмо га, старог и немоћног, могли оставити самог у Пећи.

Том Жару, касније сам често виђао, јер су нам породичне гробнице на пећком гробљу биле скоро једна до друге. Некако у

исто време смо их градили, преносили мошти из сеоских гробља и постављали споменична обележја.

На гробљу смо настављали прекинуте разговоре.

Готово редовно, суботом после подне. Више предвече.

Већ сам био студент. Активно сам се бавио и књижевношћу. Објављивао сам песме и приче у приштинским дневним новинама „Јединству“. Био сам и члан редакције студентског листа „Нови свет“, где сам се оглашавао и репортажама, коментарима и другим новинским текстовима.

То је и био разлог, да ми, једном приликом, на гробљу, приђе Том Жара. И даље ме звао – мали. Рекао ми је да има своје ратне и затворске дневнике и да би то желео да одштампа. Да се коначно сазна његова истина. Новац није битан. Платиће он. Том Жара. Тражио је од мене да му, евентуално, пронађем коректног издавача, мада ни то није неопходно, и да му обезбедим штампарију, у коју ја имам поверења, како би безбедно одштампали његове записе, онако како је то он замислио. Прихватио сам, највише из радозналости, да бих што боље упознао ратно време у којем ми је стриц живео. Да боље упознам свог стрица. Међутим, саветовао сам му, да ја прво прочитам читав дневник, да му саопштим моје мишљење и сугестије за даљу судбину рукописа. Поменуо сам му, да су и велики писци, попут Црњанског и Ћосића имали своје пријатеље – прве читаче-цензоре, о чијим су предлозима озбиљно размишљали. Нисам заборавио да му кажем и то, да можда, неће ни требати рукопис да се мења. Подсетио сам га, да му ово причам, само зарад искрене жеље да књига буде што боља. И да његова истина буде што прихватљивија. И да оживи.

На гробљу смо се договорили о даљим поступцима. Руковали смо се, по први пут. И то изнад моштију, његових и мојих, не-

посредних предака. Изнад моштију његовог ратног друга и мог стрица. Међутим, никад ми свој дневник није доставио. Две-три године касније, читао сам тај рукопис у поменутом "Јединству", а касније, и у подгоричкој "Побједи", као фелтоне, које је уредио тада познати локални новинар из Пећи, који се накнадно преселио у Подгорицу. Није ми се допало како је изломљено, исецкано, масакрирано то рукописно ткиво (тако сам осећао приликом читања). Било је јасно само људима добро упућеним, односно само сведоцима поменутих догађаја (од којих већина није била жива). Нарочито борба Том Жаре да се измени датум устанка у Србији. Вероватно је тај новинар само прештампао рукопис Том Жаре. Скратио или избацио део текста, којег се, евентуално, плашио или што није разумео. Узео хонорар без икаквог труда. Рукопис му није ни био битан. Поготово стил и разветност текста. А истина Том Жаре се изгубила негде у недоречености, недоступности и конфузности рукописа.

Било ми је искрено жао, што то нисам ја приредио. Мислио сам да сам могао натерати Том Жару да додатно учествује у раду на књизи, али, је очито, да сам погрешно. Нисам размишљао као „мали“, како ме је он и даље звао, већ сам се осетио уредником и неким вајним књижевником у успону.

Нисам то очекивао. Био сам спреман, да се потрудим. Да се консултујем са позванијим и стручнијим од мене. Коначно сам мислио, да нешто и ја учиним за свог стрица. За стрица којег нисам упознао. За његово време. И за сведоке и активне учеснике тог времена.

После тога, само сам још једном видео Том Жару. Случајно. Неког викенда. У Пећи. У подне. На корзоу. Приметио сам оца

испред хотела „Корзо“ и пошао к њему. Био је у друштву Том Жаре. Поздравио сам их. Нисам више био „мали“. Руковали смо се. Други пут, при нашим сусретима. И последњи. Гледао је кроз мене некако хладно, по навици. Опет ми је било непријатно. Срећом, журно је отишао. Отац и ја, намеравали смо да кренемо кући. Било је време ручка.

Уто нам је пришао професор из очеве школе. Албанац. Преплашен од сусрета са Том Жаром.

Тражио сам од оца објашњење за ову чудну ситуацију. За престрављеност његовог колеге.

Отац је обећао, да ће ми све појаснити после ручка. Тада сам, коначно, сазнао тајну, о којој ми ни ћед никада није причао. Није ни наговестио. Можда су мислили, да сам још млад за такву причу.

Наше село и село Том Жаре, балисти из околних села, у три наврата су нападали, током пролећа, лета и дубоке јесени 1941. године. Било је и мртвих и тешко рањених на обе стране. У три су наврата, бројнији и наоружанији балисти, успевали и да нам запале оба села. До последње куће. Да побију верне псе. Растерају и покраду стоку и живину. Побијену живину бацали су у бунаре. Бранитеље села предводили су комунисти. Том Жара пре свих. Међу њима и мој стриц. Уз њега је био и ћед. Отац је још био мали. Због такве здружене одбране у та два села, као и у околним селима и засеоцима у Метохији, није ни било четника, изузев неколико италијанских доушника.

Када су Пећ и околина, после четири године рата, ослобађани, Том Жара је имао чин капетана или мајора у партизанима, и био близу чела колоне. Био је уважаван. Изазивао је страхопоштовање где се год појавио. Потрудио се, нетом после ослобођења, да

све преживеле нападаче, који су палили наша два села, похапси и стреља. По причању, Том Жара је хапсио и њихову децу. И малолетну. И сам их убијао. Нарочито јединце. И то метком у потиљак, на његовом колону². Као што то чине официри. Кажу да је многе албанске породице завио у црно, оставивши их без мушког наследника.

За то није одговарао. Ни тада, ни касније.

Нисам могао да верујем.

Како се то могло прећутати?

Тада ми је било јасно понашање очевог колеге и његов страх од бившег власника живота и смрти.

Отац ми је објаснио да за те злочине није кажњен, али је политички страдао и склоњен из партијског чланства током педесетих. Није то било у време информбироа. Него касније. Том Жара је хтео, да се, као дан устанка у Србији, уведе дан када су први пут запаљена наша два-три села од стране балиста, уместо већ промовисаног седмог јула, када је Србин пуцао на Србина³. Био је упоран. Стигло је то много високо и далеко. Користио је своје заслуге из рата. Партија је била приморана, да га санкционише. Искључила га је из својих редова. Провео је неколико година у

² Можда зато, мог брата и мене, као мале, никада није пољубио, макар, у главу.

³ Зарад истине, треба рећи да историјске чињенице указују на то да је четвртог јула 1941. године, у вили на Дедињу, сам партијски врх осмислио проглас на устанак, који се тек осмог јула почео умножавати на једном гештетнеру, што значи да Жикица Јовановић Шпанац, тог седмог јула, кад је пуцао у српског жандарма, као класног непријатеља, није ни могао знати за поменути проглас.

затвору. Ни на суђењу, причао ми је отац, нико није помињао освету Том Жаре⁴ над Албанцима из околине. После издржане казне, одмах се запослио као директор јер је био школован – предратни правник, а партија је то одобрила, односно, није се противила његовом запошљавању по изласку из затвора, што је било необично. Невероватно, чак.

На питање колико је било деце коју је Том Жара убио, отац није знао тачан број. Међутим, макар неколико породица у два села је затрто Том Жарином осветом⁵.

Отац је наставио са причом.

Пре десетак година, неко је поштом анонимно упутио претњу Том Жари. Наводно, убиће га када се појави у завичају. Он је претпоставио, да је то био потомак неког од балиста из околине Пећи, који су стрељани његовом руком, или по његовој команди.

– Шта је урадио? – питао сам знатижељно.

– Шта је урадио, луди и неустрашиви старац? – поновио је и допунно отац моје питање, вртећи главом, уз нејасан осмех.

– Да би доказао како се не плаши, истог лета је направио мању викендицу на свом породичном имању, на мање од сто метара од пута Пећ–Косовска Митровица. Стара породична кућа није била баш близу пута. И сваког лета, пошто је, у међувремену, постао пензионер, до касно у ноћ, седео је заваљен у столицу,

⁴ Не могу са сигурношћу да тврдим колико је овај чин Том Жаре утицао на судбину појединаца у оквиру догађаја из 1999. године и каснијих погрома, до наших дана.

⁵ Том Жара је причао мом ђеду, да је лично руководио смакнућем убице његовог сина. И да га је, у потпуности, осветио. Иако је јединица журила да се врати у Пећ, немачки официр није умро тако брзо. Зажалио је, сигурно, што је пожелио да убије партизанског официра.

на тераси, испод упаљене сијалице, да га сви са пута виде, како чита новине и слуша радио. Пркосећи свима и свакоме. И, за тих неколико година, нико му никад ни добадио није ништа ружно, а камоли да га опсује, да му запрети или да пуца у њега. Ни камен да баца ка његовој кући.

Страх од Том Жаре, био је несхватљиво велик. И паралишући. Том Жара је умро природном смрћу, у дубокој старости. У Београду.

Ближи детаљи његове смрти нису познати писцу овог текста, али могу, тачније заслужују, да буду романескни.

И свако их може замислити, по свом избору.

МОТРЕЋИ НА НАС ИЗ ДАЉИНЕ
КОЈА ЈЕ ОДАВНО У НАМА
(Драган Јовановић Данилов)

МАЛАРИЈА

Повремено је ђеда, обично, када би се густа магла спустила на Пећ, савладавала сипња, уз нерасположење. Тада ми је, уз промукао кашаљ и отежано дисање, увек причао једну те исту причу.

Само њу.

О томе, како насељавање, од стране сиромашних горшатака, углавном из Црне Горе, данас питоме и плодне Добруше, и уопште Метохије, није било нимало лако. Напротив.

И о томе, како је свако обећање о брзом бекству из немаштине, само још једна превара. Која скупо кошта.

Наиме, при претварању мочварних простора у зиратно земљиште, бројни сиромашни досељеници, током двадесетих година прошлог века, оболевали су од болести, за које, до тада, нису ни чули, ни знали.

Пре свега, од маларије. Па, од сушице, која је нападала плућа.

Плућа брђана нису била навикла на толику влагу.

По ђедовим речима, маларија је однела више младића, него што их је погинуло у рату.

Грозница, обилно презнојавање и бунцање одузимали су им снагу живота.

Говорио ми је ђед, да је помрло толико младих досељеника, да ни суза ни гласа, новодосељени Добрушани, више нису има-

ли, да их ожале и оплачу. Неке није имао ко ни да ожали. Ни да их укопа.

Ипак, од маларије, нису умирали сви. Неки су и преживели.

Ређе је досељенике сушица обузимала. Али, од болесних, готово нико није умакао смрти.

Многи су, уз крв, и душу из груди искашљали.

Осим тога, сушица се ширила и међу укућанима, па је знала и читаве породице да однесе.

Ђед је причао, да је било мучно и жалосно гледати те младе и јаке младиће, како нестају, из дана у дан, пред очима укућана, немоћних, да им помогну.

Тада, лекова није било ни за једну, ни за другу болест.

Антибиотици који су били врло успешни у лечењу сушице, појавили су се, у свету, тек после Другог рата. Док нису стигли у Србију, поједини домаћини, причао ми је ђед, продавали су кућу за два-три грама антибиотика, које су поручивали и добављали из иностранства, преко рођака, да би излечили сина.

Готово да није било досељеничке породице у којој неко није страдао од ових болести.

Неке су се и угасиле.

Сушица и маларија, закључале су многе куће у Добрушци.

И не само у Добрушци.

Ђед се присећао, да је, тих година, много више било свежих гробова, него саграђених кућа у селу.

А и сеоско гробље, ружно је изгледало. Као, уосталом, и смрт коју прати и сведочи.

Ни дрвене крстаче, ни слова умрлих, невешто урезана на њима, нису одолели времену.

Наша породица, имала је среће, да нико није умро од маларије, или сушице. Али, јесте неколико блиских рођака и кумова.

Разлог је, објашњавао је ђед, у томе што смо се ми, међу првима, доселили у Добрушцу.

И мочвару смо крчили, на преласку зиме у пролеће, кад, ваљда, комарци још нису стигли да се запате у већем броју.

Било је жалосно гледати ђеда док смо одлазили на гробље у селу. Прво смо палили свеће и полагали, свеже убрано цвеће на бабин и стричев гроб.

Дуго је ђед стајао изнад гроба и са својом женом разговарао ћутећи.

И са сином поред ње.

Није ми било пријатно, да гледам ђеда, тако одсутног, повијеног у телу и непомично загледаног у бабин и стричев гроб. И некако немоћног. И малог.

Као да му је било жао, што није са њима.

Стојећи пред крстачама свог оца и мајке, ђед је, углавном, ћутао. Као да је нешто ослушкивао. Повремено би само климао главом. И на крају, у знак поздрава, стављао кутију цигарета на очев гроб. Претходно би, иако, тада више није пушио због сипње, запалио једну цигарету и оставио је пободену у земљу.

Након тога, по неписаном обичају, ђед је, већ скрхан, у неком чудном, али увек истом, мимоходу, споро шетао, застајкивао и крстио се пред гробовима тих младића, изнад којих, најчешће, ни крстача више није било.

Нечије су кости, у међувремену, већ биле пренете из Вучарева – нашег сеоског гробља.

Ђед их је, све редом, при свакој посети гробљу, искрено ожално.

И присутне и одсутне.

С многима од њих, разменио би и по неку реч.

Некима је преносио вести из породице. И тужне и срећне.

Са појединима, ћед је друговао још у завичају, у Црној Гори.

Често је, при повратку са гробља, дубоко уздишући, знао да каже:

– Е, каква је то лепота и снага била, кукала му мајка... Са њима си могао и у царску кућу младу да испросиш... И у Краљеву гарду војску да одслужи...

Све тишим и тишим гласом, цедио би, кроз зубе, спуштене главе, једва чујне речи из себе:

– Уместо кућама, потомцима, међама, смехом и песмом, до-сељеници су, откад је света и века, своје поседе, животима, под земљом, обележавали...

ШАМАР

За један необичан очев сан – за који је он говорио, да је био толико стваран, као да се то што је сањао, заиста, и догодило – сазнао сам годину-две, пре његове смрти. Он се, каже, дуго двоумио, да ли је то био сан, или јава, можда. А тај сан, он је, опет, тумачио на свој начин, против свих правила бројних сановника и упутстава за њихово тумачење.

Отац је то сањао на почетку рата.

У то време, он је, по читав дан био ван куће. Играо се с деча-цима из улице. Наиме, у Пећи, током рата, школе нису радиле.

Радозналост, која обузима дечаке од тринаест-четрнаест година, водила их је свуда. Између осталог, занимало их је, и шта раде италијански војници у својим касарнама и логорима. С неким су се брзо упознали. С појединима, и спријатељили. Италијани су волели децу. Нудили их слаткишима, које су, мој отац и његови другови, први пут видели и пробали. Од тада датира и очево познавање италијанског језика.

Један од очевих другова, нешто старији од њега, почео је и да поткрада италијанске војнике. Прво, метке. Касније, и експлозив.

Нико није знао, шта ради са њима. Где их складишти. Ни коме их даје.

Пратећи га, уочили су да их предаје младићу, за којег је мој отац знао да је илегалца. Комуниста.

А из хвалисања тог очевог друга, схватили су, да он метке и динамит продаје партизанима.

Исте вечери, отац је сањао, како је он покушао да прода неколико бомби.

Међутим, на договорено место није дошао онај илегалца, већ његов старији брат, који је већ био у партизанима.

Том приликом, опалио му је, пре било каквог поздрава, жесток шамар. Истог трена, отац се пробудио. Чинило му се, да му је лице било црвено и сутрадан, кад је устао.

Није знао, да ли га је више болео шамар или посрамљеност коју је осећао.

И касније, када би се присетио тог сна, чинило му се, да му забриди образ и да осети бол. И руком би, несвесно, кренуо ка образу.

Од те ноћи, мој отац и сви његови другови (и онај који је до тада продавао партизанима муницију) оном илегалцу, редовно су уручивали украдено оружје из италијанских резерви.

И то на другом, сигурнијем месту, по савету илегалца.

И без икакве надокнаде.

Касније им је илегалца предочавао, шта је партизанима још потребно.

Не само оружје и муниција, већ и завојни материјал. И лекови.

ЦИПЕЛЕ

Сваке године, када бих, преко летњег распуста, одлазио код тетке, која је живела у Мачви, између Дрине и Саве, тетка, очева млађа сестра, занављала ми је гардеробу. Ципеле или патике, увек. И када сам мислио да ми нису потребне, јер сам већ имао модерну и удобну обућу. Нико је у томе није могао спречити.

А и тада, није било лепо имати превише. Чак су се таква деца, међу њима и ја, стидела тога.

Годинама, нисам могао да разумем ту њену тадашњу опсесију – да ми купује ципеле.

После очеве смрти, у редовним недељним телефонским разговорима с тетком, успео сам да докучим разлог њеног таквог понашања.

Наиме, у једном од тих разговора, Тетка ми је испричала о томе, која су јој, током школовања, била два најсрећнија дана.

Први је био, кад се уписала у медицинску школу у Митровици.

Каже, да су је родитељи једва пустили да се упише.

Била је упорна. То јој је, тада, била једина жеља.

И брат ју је подржавао, позивајући се на ново време и на равноправност женске деце. Мада се и он плашио за њу.

Међутим, родитељи су бринули што је млада. Премлада. Тек јој је било петнаест година, а треба да се одвоји од куће. Оправ-

дано су се плашили, због свега што је, у даљини и самоћи, могло негативно да утиче на њу.

До јуче, женска деца нису се школовала више од четири разреда основне школе. А сад они, уз то, више сиромашни него имућни, да школују кћерку ван Пећи. И да буде смештена у некаквом школском интернату.

Ипак, ђед и баба, морали су, на крају, да попусте.

Други њен најсрећнији дан, десио јој се, на почетку четвртог разреда.

Тетка се, на име, уписала у медицинску школу у опанцима. И то у оним грубим, свињским, које су сељаци сами правили после свињокоља. Не у оним финијим, "Батиним" опанцима.

Додуше, многе теткине другарице у интернату, носиле су опанке. Али, нису све.

Она никако није имала среће да се докопа неких ципела, када су их, у Црвеном крсту, делили деци из сиромашних породица.

Због тога, три године, није могла отићи на игранку.

Зар у свињским опанцима на игранку?

Додуше, ни у "Батиним" опанцима није се ишло на школски матине.

Кад је уписала четврти разред, ципеле јој је купио брат. Од његове плате.

Била је срећна.

Сада је могла и на школске игранке. У правим ципелама.

Пола сата је само разгледала ципеле.

Тек после тога, захвалила се брату и загрлила га, плачући.

ЉУБИМЦИ

Ђед није наследио од свог оца ону зачудну, магијску моћ у опхођењу са животињама, нарочито у њиховим потешкоћама. Али, ђед их је, неоспорно, волео. И животиње су волеле њега.

При повратку са посла, из канцеларије Месне заједнице, ђед је прво улазио у шталу да обиђе краве и овце, па тек онда у кућу, да види своју чељад.

Неретко, при ђедовом бучнијем доласку са посла, уколико су врата штале била одшкринута, обично невезане краве, излазиле су да га поздраве гласним мукањем и досадним ударцима репа. Након поздрава са својим власником, спонтано су се враћале саме у шталу. Устаљеним поретком, регулисаним њиховом вољом.

Пре крава, ђеда је обавезно лавезом поздрављао његов пас звани Цибо. Он је редовно истрчавао да га дочека, иако је ђед, тог трена, био далеко од домета погледом. По његовом трчању ка друму, поуздано смо знали, да се ђед управо враћа са посла.

Никако нам није било јасно, како је то Цибо тачно знао, када се ђед враћа кући. А ђед се никада није враћао у исто време.

Цибо је кретао ђеду у сусрет, чак и кад се он враћао касно ноћу.

Сувишно је рећи да је ђеда сваког јутра редовно пратио до посла.

Пратио га је, уосталом, где год је ђед ишао пешке.

Штавише, пратио га је и при ђедовим одласцима пешнице у завичај. У родну Сеопштину, у Братоножиће.

Уколико би ђед остајао у Црној Гори дуже од два-три дана, Цибо се сам враћао кући. У Добрушу. Да чува бабу и децу. Док се ђед врати.

Један комшија саветовао је ђеду да Циба изнајмљује као водича до Црне Горе.

Ђед је, чим се мало занимао, купио коња.

С великим уживањем га је тимарио.

Није га често јахао.

Више је то препуштао сину – мом оцу.

Коњ је имао ману за коју ђед није знао, кад га је куповао. Наиме, са доста страха и са отпором, коњ се кретао улево, док је удесно скретао без потешкоћа. Слабије је видео на лево око. Због повећаног притиска у оку, рекао је ђеду један ветеринар из Пећи.

Тада је ђед, први пут у животу, чуо да коњ може имати повећан притисак. И то, у оку.

Ветеринар је предвидео, да ће му се вид погоршавати и на другом оку.

И то врло брзо.

И да коњ неће бити употребљив за јахање.

Пошто је ђедов коњ већ био у годинама, саветовао му је, да га прода. Написао му адресу неког месара.

Међутим, ђед је то одбио.

Коњ је угинуо од старости.

Ђед га је сахранио подаље од куће.

За Циба, пак, не знамо, где је и кад је скончао, јер је он напустио кућу оног часа када је баба умрла.

И никада се више није вратио, мада га је ђед очекивао. Да му, дружењем с њим, прекрати тугу за женом. Да му одврати пажњу од тешког бола.

И мачка, која је била бабина миљеница, нестала је истог дана када и Цибо.

Ни она се никад више није вратила.

Ђед их је тражио по селу, али их нигде није приметио.

Ни комшије их нису виделе.

И брат и ја, наследили смо од ђеда љубав према животињама. Једино нисмо превише волели мачке, опасне и погубне за голубове, које смо, нас двојица, покушавали да запатимо, у ограђеном делу дворишта, уз очеву гаражу.

Лакше је било да одустанемо од гајења голубова, него да се боримо против бројних комшијских мачака. И да гледамо перушке разбацане по дворишту.

*

Током моје мистичне болести, један братов друг, донео ми је малог псића. Неколико дана, пре тога, рођеног.

Пожелео сам, да га задржим. Родитељи се нису противили.

Неки дан касније, дао сам му име Ханибал, јер је био агресиван, поготово, кад су му расли зуби. Тада није штедео ничије чарапе. Ни гостију, ни нас укућана.

Временом, име му је скраћено у Хани, што је доносило забуну, јер су многи мислили да му име потиче од речи мед.

Хани је био обичан пас. Авлијанер.

Али ревносан пас пазикућа.

Нико од непознатих није могао да уђе у двориште, а да не буде дочекан његовим лавезом, који се све више појачавао, прет-

варајући се у режање, док се непознати приближавао кући. На некој линији, коју је он одредио, Хани је и насртао на непознатог намерника, мада никад никога није угризао. Иако се, у напади-ма, приближавао на свега неколико центиметара од намерника. Није било тако храброг човека, који је могао стићи до звона на зиду наше куће од таквог поузданог пса чувара. Истрчавали смо напоље, да би смо намерника спасли од напада љутог, али маленог пса. Неки су одустајали још на улазној капији. И када би неко од укућана изашао да дочека госта, наредивши му, при том, да престане са лајањем, Хани је, обично између ногу неког од укућана, утишано режао. Спреман за напад и скок, сваког часа.

Кад су се родитељи, из Пећи преселили у Аранђеловац, и Хани се пошао с њима. И врло брзо се снашао у новој средини. Боље од свих нас.

Хани је тачно знао докле сеже двориште мојих родитеља, иако ограда још није ни била постављена.

Ни тамо, никоме није дао да уђе у посед његових власника.

Ни касније.

Међутим, Хани није волео да буде остављен.

То, уопште, није подносио.

Ипак, отац и мајка, морали су, повремено и краткотрајно, да оду у завичај, у Метохију. Обично, на сахрану неког од рођака. Или да, због болести, посете неког од ближних чланова породице. Тада је Хани морао да борави у подруму куће. Уз потребну храну и воду. И уз обавезан надзор неке од комшиница.

Међутим, за време одсуства његових власника, Хани је одбијао храну и воду, због туге. И због непријатног изненађења. Као да је протествовао.

Хани није подносио ни очева одсуства током дана. Отац је обично колима одлазио на неке састанке у Београд. Хани је трчао за очевим аутом, због чега је отац бивао принуђен да заустави ауто и поведе га са собом.

Возећи се са оцем, стајао је ослоњен шапама на врх очевог седишта, а задње су му ноге биле на задњем седишту. Тако је, без икаквог покрета, преко очевог десног рамена, пратио саобраћај. Озбиљно и ауторитативно.

Док је отац био на састанку, Хани је боравио испод возила. Није се оглашавао и није провиривао испод аутомобила. Једино би залајао ако би се неко много приближио аутомобилу.

И Хани је имао неке склоности као Цибо, које нисмо могли разумети. Ни објаснити.

Тачно је знао, када брат долази из Београда да обиђе родитеље, и силазио је да га дочека на време. Никада није пошао ка аутобуској станици много раније. Нити је, пак, некад закаснио.

ПОПЛАВА

(о води и књигама)

Недавно сам, преко електронских књижара, наручио књигу "Титан из васионе" Ива Дермеца. Тврђ повез. Нолитово издање, из 1963. године.

Када сам је преузео од поштара, моја жена пажљиво ју је прегледала. Са извесном неверицом. Никако није могла себи да објасни, зашто сам баш ту књигу, за дечји, евентуално, школски узраст купио, јер ме, дотад, таква врста литературе није посебно интересовала.

Да бих то објаснио својој жени, морао сам да се препустим својим сећањима...

У доба кад сам имао петнаестак година, готово сви моји вршњаци, нарочито они који су живели у становима у зградама, запоседали су скучене подрумске просторије, дрвеним летвицама преграђене, обично, од десет или више квадрата. Правећи импровизовану изолацију, претварали су их у простор где је, на пример, вежбао локални бенд. Наравно, рок-бенд, јер смо тада веровали, да је рок, не само музика, него и начин живота и промишљања. Неки су, пак, подруме претварали у собе, у којима смо, уз густ дим цигарета, често слушали нове плоче, до којих се тада тешко долазило. Од рођака из иностранства, најчешће.

Дечаци, пак, посвећени спорту, од подрума су правили својеврсне теретане. Са теговима ручно израђеним. Од бетона у стакленим теглама. Федери су нам свима били доступни. Управо у теретанама, тачније у формирању других справа, највише је долазила до изражаја домишљатост, којој смо сви били склони. Неки, и дан-данас.

Неки су подруми били претворени у праве рингове. С дебелим коношцима.

Није се могло ни замислити, ни претпоставити, у шта је све подрум могао да се преобрати и да, такав, заживи.

И у мојој кући, постојале су подрумске просторије.

Дуж читаве куће.

Један метар укопане у земљу.

Бетонираног пода.

Неомалтерисаних зидова од печене цигле.

Две су просторије биле формиране као собе. Четири пута четири метра. Светле. Са прозорима.

Други, нешто ужи део ходника, чинио је једну просторију. Дужине око осам-девет метара, а ширине, нешто преко три метра. Мрачан, без прозора.

У дубљим подрумским просторијама, смештени су били – дрва за огрев, два бурета за лож-уље, затим, алат (секира, лопата, мотика, ашов, грабуље, коса, чекићи, клешта, ћускија, колица). У сунчанијем делу подрума, близу улазних врата, на полицама је била смештена зимница. У стакленим теглама и флашама. Кисели краставци, парадајз, паприке, купус, ајвар. Слатко од шљива, шумских јагода, грожђа. Џемови и пекмези. Сокови. Чак, и од парадајза.

У подрумима су постојале и сијалице, као и утичнице за коришћење електричне енергије, тако да је радно време подрума било неограничено.

Једну од подрумских просторија, запосео сам ја. Тачније, наследио сам је од старијег брата. И то ону прву, лево од улаза у подрум. Са дневним светлом. И са завесама прилагођеним величини прозора.

У опремању је учествовало читаво друштво из улице. Свако је донео оно што је могло бити од користи. Сто је био од уздужно постављених гајбица, на које смо учврстили стари дрвени кружни поклопац нечијег бунара. И мушему смо набавили као столњак. Пањеви су употребљени као столице, а две спојене даске, ослоњене на цигле, личиле су на клупу, постављену уза зид. Просењеним ћилимом, који је мајка хтела да баци, била је прекривена клупа.

Направили смо и једну полицу од летвица и дашчица. Нико није био задовољан њеним изгледом, изузев мене, јер сам знао, да се полица, кад будем сместио књиге, неће ни видети – видеће се само књиге.

У доње преграде, ради стабилности полице, сместио сам тегове и ручно прављене клизаљке (у мом крају звали су их сличуге), а изнад полице, окачио сам братове боксерске рукавице. Кожа је била огуљена, па је свако спаринговање завршавано огреботинама по лицу.

Полица је била овлаш подупрта и дрвеним кратким скијама, које смо сами правили, насилно кривећи зашиљене врхове дашчица, потоњене у топлој води.

У средњу преграду полице ставио сам књиге, које сам током основне школе добијао "на дар" као одличан ученик. Као и неке

са школских такмичења. Или као поклон за рођендан. Било их је двадесетак. Изнад њих, биле су књиге које сам узео од ђеда – народне песмарице и мемоарске књиге познатих личности. Ту сам убацио и књиге из очеве библиотеке. Не његове стручне, из биологије, већ нека популарна издања о догађајима из рата или након рата.

За горњу полицу изабрао сам књиге савремене, тада југословенске књижевности, на које сам највише био поносан. Неке су већ биле у кући, као обавезна школска литература мог старијег брата, а преостале сам купио раније, уз ђедову помоћ. Комплете и луксузно одштампане књиге, ипак сам задржао у кући, у регалу.

Већину времена, током летњег распуста проводио сам у "мојој библиотеци". Са друштвом из улице. Али, често и сам.

Ту сам читао, и путовао, читајући.

Путовао са "Титаном из васионе" Ива Дермеца, како се звала једна од књига добијених за одличан успех у школи.

Са Одисејем по морима, с посебним тајнама и мистеријама.

Али, и под водом, са јунацима Жила Верна, чијом сам књигом "Двадесет хиљада миља под морем" исто био награђен. Морам признати, да сам и тада, као и данас, више уживао у води и њеним магијским чарима, него у облацима.

Био сам поносан на моју полицу с књигама.

Свака ме књига, тада, на нешто или некога подсећала.

Међутим, тог лета, крајем августа, изнад брда Јерињак, повише моје куће зацрнео се један облак и замрачио нам видик. Изненадни летњи пљусак, није трајао ни петнаест минута.

За то време, био сам у кући. На спрату.

Кад је киша престала, изашао сам на терасу и приметно како ниво воде потока испред куће расте. Из секунде у секунду. За

минут-два, мутна вода из корита потока прелила се у нашу башту. И у наш подрум, наслутио сам. И у "моју библиотеку", дакле.

Након десетак минута, вода се повукла у своје корито. Као да се ништа није десило.

Сишао сам у подрум.

Нисам веровао својим очима.

Заостала вода у подруму била је дубока од петнаест до двадесет центиметара, али се на подрумском зиду препознавала линија до које је вода била достигла.

Око метар од пода.

И у мојој соби, била је та линија на истом нивоу.

Доњи ред књига био је потпуно уништен.

Средњи ред са књигама, тек је био захваћен. Неких десетак центиметара. Довољно, да уништи све књиге. Странице су повукле воду. Биле су прљаве, набрекле и слепљене. Док су се корице потпуно деформисале.

Ништа није помогло.

Ни сушење листова појединачно, током сунчаних поподнева. Ни фен за сушење косе.

Остале су сачуване само књиге из горњег реда полице.

Срећа, да полица није поклекла, иначе би штета била још већа.

И овако, није била мала.

Све књиге, које сам добио за одличан успех, нестале су заувек.

Био сам очајан.

Међутим, моју тадашњу жудњу за формирањем своје библиотеке та поплава није сузбила. Штавише. Већ као студент, успео сам да формирам библиотеку, на коју сам био поносан. Са завидним избором, квалитетом и бројем књига. До данас, нисам престао

да купујем и набављам књиге.

Ипак, често, сетан, помислим, како би данас посебан значај, макар за мене, имале те поплаване књиге. Посебно оне књиге-награде за мој успех у основној школи.

На неком почасном месту у мом стану.

Никад их нисам прежалио.

Иако сам куповао драгоцене ми књиге, и оне антикарне и ретке, жал за књигама из мог детињства, бивала је све већа.

За оним уобичајеним текстом: "Наставничко веће основне школе 'Иво Лола Рибар' у Пећи награђује за одличан успех ..."

Али, жалим и за нестанком једног зборника мудрости, међу којима је била и мисао Иве Андрића – свет, уметност и живот нису могући без памћења и присећања.

У шта, још увек, верујем.

У међувремену, то ми је потврдио и врстан писац Данило Николић (одрастао у околини Пећи; и његови су у Метохију доселили из Црне Горе двадесетих година прошлог века) питањем:
– Шта би човек без памћења?

ПОШТАР

Једне године, по повратку са одмора, мајка се разболела. Била је у болници скоро месец дана. Изгубила много крви. Лекарима су помишљали и на операцију, уколико се крварење не заустави. На срећу, стање се побољшало.

Тада сам већ био средњошколац и преузео сам, привремено, део послова у кући. Морао сам. Ђед и отац, свесрдно су ми помагали. Ђед, углавном, није сметао, ни погоршавао ситуацију у кући, а отац је доносио, однекуд, већ припремљене оброке, а ја сам, између посета мајци у болници и одлазака у школу, постављао ручак и вечеру, прао судове, чистио и трговао у продавници преко пута куће. Помагала ми је здушно и родбина из улице.

Једном је, иако га нисмо очекивали, свратио, наш поштар, Суљо.

Рекао је оцу, како је чуо, да ће можда требати крв за операцију моје мајке и он је јуче, заједно са својим кумом, отишао до болнице и дао крв. Обојица су, иначе, били добровољни даваоци крви.

Сви смо били изненађени овим Суљовим поступком, мада смо за његову доброту, одавно знали.

Суљо је био особа коју су волели сви житељи наше улице.

Без изузетка.

Нико се никад на њега није наљутио.

Свака је пошлица била уручена.

Био је леп човек.

Тада, већ педесетогодишњак. Можда, и нека година више.

Вишег раста. Лепо развијен.

Пријатног, готово умилног гласа.

Боја очију: небо-сива. Голубија.

Коса, бакарна, коврцава, чешљао ју је од чела ка потиљку.

Лице, увек, преплануло.

Био је изврстан планинар. На многе се врхове у Европи попео.

Културан. Разуман.

Смирен.

Причало се да, није завршио неке велике школе, али се образовао у затворима – прво, као комуниста пре рата, па после, као информбированац после рата.

И планинарење и дружење утицали су на његово понашање, а из куће је понео поштење.

На планинарењу је и упознао своју будућу жену. Словенку.

За њега нисмо ни знали да ли је Бошњак или Албанац. Турчин. Или Горанац.

Никога то није ни интересовало.

Наши родитељи, можда су то и знали, али, ми деца, нисмо.

Посебно је био пажљив према старијим особама, које су очекивале писмо, разгледницу или дописницу, обично, од своје деце.

Суљо је, потпуно познавао ситуацију у свакој кући у нашој улици. Чији син студира. Чији је у војсци. Где су им удате кћерке.

Све је наш поштар знао о нама. И ко је какав ученик. И ко је болестан. И где ко ради.

Био је радо виђена особа.

Био је много увиђаван.

И толерантан.

Увек расположен.

А у то време, још нису били уведени телефони у становима и кућама, па је Суљова торба била препуњена писмима, дописницима, разгледницама, чековима за пензије, пакетима и другим пошлицама.

Али то није утицало на поштареву спремност да се нашали. Неретко и на свој рачун.

По изразу лица, тачно је знао, ко из наше улице дуго испчекује писмо.

Зато је забринутим мајкама објашњавао, да су им деца већ написала писма, али нису стигли да их убаце у поштанско сандуче. Или већ пишу писма, само што га нису завршили, говорио је Суљо. Студенти уче до касно, а ујутру, неиспавани, иду на предавања, па забораве да понесу писмо. А војници, немају право сваки дан да излазе у град. И за раднике, имао је оправдања. И за кћерке удате по свету, које су, наводно, преоптерећене обавезама.

Суљо је, за свакога, имао лепу реч. Реч која је бригу, макар, закратко, преокретала у осмех и наду.

Нису Суља волели само старији.

И ми млађи смо га волели.

И он је поштовао нас млађе. Од деце, до момака и девојака.

Свакога је звао онако како су га звали родитељи, комшије или другови. Свачији је надимак знао. И онај од миља.

Мене је ословљавао онако како ме је ђед звао.

Многи од нас, који су већ почели да добијају писма од својих

девојака или симпатија ван Пећи, нису волели да писмо стигне до родитеља, због задиркивања, као и због откривања тајни.

Суљо је био поуздан.

Никад такво писмо није стигло у руке старијих, макар га Суљо носио у тешкој поштарској торби и по неколико дана.

Исто је било и са нарученом робом – књигама, часописима и спортским справама.

Суљо је поштовао конспирацију, чије је значење упознао још у предратном времену.

Био је чувар наших тајни.

И пријатељ свих кућа у нашој улици.

И свуда рад гост.

Знао је и да седне, да се одмори у незакључаној кући.

Негде, и да, уморан прилегне – док се укућани врате из комшилука или продавнице.

Било је то време када нисмо ни закључавали куће. Није ни било потребе, јер није било лопова.

Једном приликом, још сам био основац, мајка је, на тренутак, отишла до продавнице, док се ручак крчкао на шпорету.

Ја сам био у приземљу, у својој соби. Спремао се за одлазак у школу, по подне. Слушао музику и нисам чуо да је неко ушао у кућу.

Кад се мајка вратила и пошла уз степенице ка спрату, чула је нечији непознат глас, који је допирао одозго. Вратила се, да ме пита, да ли знам ко је то ушао у кућу. И ко горе, на спрату, с неким разговара.

Заједно смо пошли горе.

Док смо корачали уз степенице, разазнали смо, да се неко захваљује мојој мајци. И да то стално понавља.

Када смо ушли у дневну собу, видели смо нашег поштара Суља, окренутог нам леђима, који је, одложивши своју торбу на столицу поред стола, седео за столом и јео пасуљ.

Суљо се сам послужио.

Пронашао је све. И тањир, кутлачу, кашику и хлеб.

Сада смо већ разумели, да се захваљивао мојој мајци због укусног, а непланираног, ручка.

Кад смо му пожелели пријатан ручак, Суљо се мало окренуо ка нама, климнуо главом у знак поздрава и наставио да једе, хвалећи, између залогаја, моју мајку као добру домаћицу.

По завршеном оброку, још једном се искрено захвалио мојој мајци за укусан пасуљ, какав одавно није пробао.

Договорили су се, да га убудуће једном месечно позивамо на пасуљ, а не да он, како је говорио Суљо, по мирису, као незван гост, свраћа на ручак.

Тако је, задуго и било.

Мајка је била задовољна похвалним речима.

Уз то, као што би и многе друге домаћице из наше улице, по традицији урадиле, мајка је благосиљала нашег поштара Суља:

– Пријатно ти било, Суљо. У крв ти се, дабогда, претворило, све што си појео.

ТЕЛЕВИЗОР

Није прошло ни неколико недеља од смрти мог млађег брата, а отац је потпуно ненајављено, купио и у нашу кућу унео телевизор. Нишки – ЕИ. Сви смо били изненађени. А годило нам је то, јер је то био први телевизор у нашој улици. А опет, било је то противно тадашњим строго поштованим обичајима, чак и кад би умро неко старији. Тада, радио (телевизор се тек усељавао у излоге наших продавница), иако једини прозор у свет, није се укључивао до годину дана од смрти укућана. Посебно је било непримерено чути музику и песму, у кући жалости. Ни вести се нису слушале. Међутим, отац је чинио све, да жалост и бол одагна из наше куће. Нарочито, непробол наше мајке.

И ђед је био изненађен. Збуњен. Без јасног става о овој техничкој новости. Знао је он, шта бол за сином може учинити. И у какво се све чудо може, неприметно, преметнути. А опет, обичаји и питање како ће реаговати комшилук.

Ђед је убрзо пристао, на раскид са традицијом. Осим тога, није ли и он престао да слави крсну славу када му је син првенац погинуо уочи благодана. То није могао разумети ни прихватити, па ако је и од Бога.

Ипак, ђед је морао мало негодовати, како и приличи старима, иако му је посебно било мило, што је први телевизор у нашој улици, купио баш његов син.

Прво је примећивао, да је та кутија врло скупа. Скупља од два вола, чак, упоређивао је он. Срећа, да нисмо имали шта да оремо, шалио се отац.

Међутим, ђед није знао, шта све значи куповина телевизора. Тачније, није знао шта ће му све донети ова чудна и скупа кутија.

И престижна, додуше.

Пре свега, вечерње вести, гледао је цео комшилук. Свако вече. Без изостанка.

Годину-две, тако. Док други комшија није купио телевизор, па се комшилук могао распоређивати на два места.

Касније, и на више места, док телевизор није ушао у сваку кућу наше улице.

Ђеду су, упорни тв гледаоци, реметили устаљени темпо живота.

Гледали су вести, а нарочито спортске преносе. На пример, такмиче репрезентације Југославије у фудбалу. Чак, и пријатељске.

Касније су и домаће серије биле посебно гледане.

Неки су седали и на лежају на којем се ђед одмарао, током дана.

Један је комшија, његов вршњак и пријатељ, своје хладне ноге, због слабе циркулације, грејао ђедовим јастуком, уколико ђед не би, благовремено, сакрио јастук испод ћебета, на супротној страни кревета.

Сваке вечери у трпезарији и дневној соби, било је око тридесет, некад и више, одраслих људи. Већином пушача. Плус, деца. Мајка је свакога служила кафом. Соком, децу и жене, које су, обично, читаво вече плеле, везле, или хеклале. А мушки су и ракију подразумевали као обавезно послужење.

Мајка је имала пуне руке посла. Отац је то и хтео. Само, да има што мање времена за размишљање и оплакивање умрлог сина.

Срећом, тада је телевизијски програм (био је, и само један канал) трајао свега три-четири сата, али они, који су ређе долазили да гледају вести, остајали би до касно у ноћ, да попричају.

Касније, када се програм продужио, ђеду су највише сметали цртани филмови.

Није никако могао да разуме, како салве смеха изазива један миш машући репом. Ђед би тада, час гледао у нас, који се грехотом смејемо, час у миша на телевизији. Није могао чуду да се начуди. Није му било јасно чему се смејемо. Знао је и да се прекрсти, уз оно његово: "Боже ме сачувај". Жалио се оцу због тога. Не што смо му грехотним смехом сметали, него што му ништа није било јасно. Поготово, што је међу нама био и наш први комшија (друг и вршњак старијег ми брата), кога је ђед много волео и доживљавао га као озбиљног и паметног момка.

Он се, наине, највише смејао мишу.

Ђед је, на тренутке, губио поверење у нас.

Ипак, он је први осетио, како ће нова техничка достигнућа мењати свет. Највише, младе.

Почео је, из свог сећања, да призива познатог херцеговачко-црногорског пророка Мата Глушца из деветнаестог века, који је предвиђао појаву кутије кроз коју ће се гледати читав свет. Призвао је пророка, коме су се, некада, сви подручљиво смејали због таквих сањарија.

Ни ђед му, раније, није веровао, у почетку.

А и како би могао поверовати у такве измишљотине. На пример, у гвоздену змију која ће да превози људе. Тако је Мато описао потоњи воз.

Међутим, после појаве телевизора, ђед је схватио, да му, у наставку живота, не преостаје ништа друго него да ишчекује изуме које је стари Мато упорно најављивао, колико год му се савременици грубо ругали због тога.

А управо се тако и дешавало.

Зато ђед, за разлику од својих вршњака, колико год то изгледало немогуће и несхватљиво, ниједног часа није посумњао у истинитост посете првог човека Месецу, шездесетих година двадесетог века, јер је стари пророк и то наслутио, говорећи да ће се човек “успети на врх неба и звезда”.

ПРОФЕСОР

1.

Мој старији брат био је врло талентован за фудбал. Тренирао је и играо у пећкој "Будућности". Био и на "каљењу" у мањим клубовима у околини. Посвећеност фудбалу ометала га у учењу. Није се много трудио. Отац, иако просветни радник, никоме се од колега није обраћао за помоћ око братовљевих оцена у школи. У трећем разреду гимназије, брат је полагао. Пре седнице Наставничког већа имао је три јединице. Из логике, физике и нацртне геометрије. Нисмо тада знали како, али брат је, те године, полагао поправни испит само из нацртне геометрије. И положио га.

И на крају четвртог разреда гимназије, брат је имао три јединице. Из математике, физике и филозофије. Он се надао, да ће се прошлогодишњи сценарио поновити. Нажалост, није.

Исте вечери, по завршетку седнице Наставничког већа, изненада, релативно касно, зачуло се звоно.

Отац је брзо сишао у приземље. Чули смо, како позива неког, да уђе. На очево инсистирање, гост је невољно прихватио позив.

Убрзо, пред нама су се појавили отац и професор филозофије мог брата. Имер. Албанац, иначе. очев познаник. У два-три наврата, радили су у истим школама.

Сви смо били у кући, изузев брата.

И ђед је изашао из његове собе.

Био је опрезан, јер није познавао касног госта.

Отац је упознао ђеда са професором.

Мајка је већ закувала кафу и приносила ракију.

Професор је био помало збуњен. Прихватио је кафу и ракију.

Отац му се обратио:

– Којим добром, колега?

– Није добро... Ваш син је понављао ову годину – рекао је професор гледајући у под.

Мајка је уздахнула дубоко, а ђед протрљао своју проћелаву главу. Међутим, отац је био прибран и рекао је:

– Колега. Он је то и заслужио. Уопште није учио ове године.

Ни у школу није редовно ишао. Само га лопта интересује.

Ђед је вртео главом и већ се спремао да брани свог унука, али отац га је предухитрио:

– Колега, можда ће ово да га опамети. Можда ће му помоћи, и за фудбал.

– Али, провукли су се и гори од њега – рекао је професор, и погледао у оца.

– А и не знају да играју фудбал као Ваш син. Он је ватра од играча. Храбар, брз, несебичан – почео је професор да хвали мог брата.

Отац је одмахнуо руком, подигао чашицу да наздрави госту, и рекао:

– Колега, ако је то најгоре што се данас десило, онда је све у реду.

После краће тишине, зачуло се звецкање чашица.

И ђед им се придружио, попреко гледајући свог сина и вртећи главом.

– Колега, дошао сам да Вам ово кажем, јер сам и ја крив за ово што се данас десило. Можда Ви не знате, али и прошле године, Ваш син имао је три слабе оцене. На седници смо обично таквим ученицима поправљали једну слабу. Прошле године, одбијао сам да ја будем тај, а кад су одлучили да му се поправи физика, уколико се не варам, ја сам кришом уписао двојку из логике. И Ваш син је полагао само један предмет. И ове године, планирао сам да исто урадим – застао је, за тренутак, отпио гутљај кафе, и наставио:

– Као и прошле године, неколицини ученика, смо на седници, већ, поправили трећу слабу оцену, да не би изгубили годину, што сам и ја подржавао, због Вашег сина, пре свега. Међутим, када смо, овог пута, дошли до Вашег сина, и кад сам ја размишљао, како да се понашам, неко од професора, затражио је, да му се онемогући поправљање треће слабе, већ да му се врате слабе оцене са полугодишта – професор је већ гласно и брзо причао.

– Кад сам видео, да је ђаво дошао по своје, устао сам, и, пред свима, јединицу из филозофије претворио у двојку, и рекао, да ученик Лаковић нема три, већ две слабе оцене – наставио је професор.

– Међутим, надгаласали су ме, и Ваш син ће понављати, иако из филозофије, на крају, има двојку. Вратили су му још две јединице. Мада је, и из тих предмета, на полугођу, имао прелазне оцене – једва је завршио професор.

– Да сам знао, могао сам, и пре седнице, да му закључим двојку из филозофије, и он би полагао два предмета. Не би понављао – готово се професор исповедао пред свима нама.

Отац је и даље био прибран.

– Шта је то, једна година? Он је, ионако, пошао у школу са шест година – подсетио је отац и наставио са питањем-одговором:

– Колега, Ви и ја смо по три године изгубили за време рата, јер школе нису радиле. Па шта нам фали? Све смо надокнадили. Осим тога, Ви се више нервирате од мог сина због изгубљене године – почео је отац већ и са шалом.

Ђед је искористио прилику, да се повуче у своју собу. Одлазећи, обратио се оцу:

– Сине, ово је много добар човек. Свака му част. Не знам, ко је. Не чух му ни име, али му скидам капу за поштење. Ово је прави пријатељ. Чувај га...

Опет су, професор и отац, наздравили један другом.

Уто је стигао и мој брат. Изненадио се, кад је видео да се професор и отац шале и смеју, иако је он изгубио годину, што је, у међувремену, чуо на корзоу.

2.

Касније смо често помињали професора Имера.

Он је био ћутљив.

Увек сам.

Можда, и особењак.

Нижег раста.

Нежења.

Скромно обучен.

Често сам га сретао у дворишту старе градске библиотеке.

Само би климнуо главом.

Једном ме, узгред, упитао:

– Играш ли и ти фудбал, добро, као брат?

Разочарао сам га одговором.

Брат је о њему увек причао са одушевљењем. Нарочито, о смешним догађајима у школи, које је професор знао да организује, који се иначе није смејао.

Волео је спорт, нарочито фудбал.

Сам је, ноћу, шетао градом.

Одавао је утисак мало одсутног човека. Незаинтересованог.

Ни отац није могао да објасни његово понашање оне вечери.

Оцу је био драг, јер је био образован и вредан као професор, а коректан као колега. Увек је био у стању, да помогне ученицима. Волео их је.

Отац је претпостављао да, у њему тиња, можда, трачак национализма, али без икакве опасности.

У праву је био отац.

Осамдесетих година, у Пећи су многи Срби сматрали, да је он идеолог из сенке, који је утицао на незадовољне младе Албанце у Пећи и околини.

Међутим, кад су деведесетих година, мирне демонстрације заменили оружјем, професор се повукао.

Није излазио из куће.

Нико није знао, да ли је жив.

Ни моји школски другови, који често одлазе у Пећ, не знају ништа о њему.

Мало смо га знали, и кад је био поред нас.

3.

Ево још једног очевог сећања.

При неком наивном инциденту, неко је хтео професора Имера да осрамоти у школи, у којој је и отац радио. Обојица су били

млади наставници. Нису се дружили, али су се поштовали. У неким несугласицама, без резерве и без икаквог претходног договора, давали су подршку један другоме.

Тако је било и поводом те професорове случајне грешке, која се, по очевом размишљању, свакоме могла десити.

Међутим, расположење у школи било је, да се професор казни. Да се обрука.

Отац га је, у разговорима у наставничкој зборници, искрено бранио. Не само, што му је био драг, већ и што је био у праву. Пре свега.

На седници Наставничког већа, ипак, десила се несвакидашња ситуација.

Већина колега почела је да осуђује професора, измишљајући и кривотворећи неке чињенице. Почели су да помињу и реакцију и национализам. Бивало је врло озбиљно.

Професор није проговарао. Само је ћутао.

И тада се чинило да је одсутан.

И незаинтересован.

У неко време, устао је и мој отац, и јавио се за реч.

У том часу, устао је и професор, и, молећивим гласом, обратио се мом оцу:

– Молим Вас, колега, немојте да дискутујете.

– Зашто, колега? – питао је отац зачуђено.

– Ако ме и Ви окривите, помислићу да сам заиста крив, а то нећу себи никада опростити – рекао је професор.

Отац се још више зачудио и једва је изустиио:

– Па, ваљда, знате да нисте криви, и нико Вас не може окривити за нешто што нисте учинили.

– Колега, молим Вас, поготово немојте да ме браните – замолио је професор.

– Зашто? Ништа ми није јасно – рекао је отац.

– Ако ме Ви будете бранили, колега, питам се, ко ће мене и Вас да брани, у наставку седнице, и живота. Преклињем Вас, одустаните од одбране. И због мене и због Вас – завапио је професор.

Отац је још једном, иако збуњен, покушао да стане у одбрану свог недужног колеге, али га је овај, својим вапајем, онемогућио.

Међутим, професоров и очев загрцнут и зачудан дијалог, али пун емоција, изменио је ток даље дискусије, и професор, не да није кажњен, већ је искључена и било каква његова кривица.

Однос професора Имера и мог оца, ни касније се није променио.

И даље су се уважавали, али, нису се дружили.

Није ни било потребно.

Никад се један другоме нису ни јавно, ни тајно захвалили, мислећи да то није неопходно, али, учињено, никада нису забравили.

Зато се и питам, хоће ли се професор Имер и мој отац, у међувремену, сахрањени на гробљима, развојеним километрима и вером (иако ни један ни други нису баш били блиски ђамији и цркви), срести негде, некада, или ће и даље, са дистанце, подржавати један другог.

На неочекиван начин.

Само њима двојици знан.

**НА ОНО ДУБОКО ПОХРАЊЕНО
У СЕБИ НЕ МОЖЕШ УТИЦАТИ**
(Емил Сиоран)

ГЛАСОВИ СА ПЕЋКОГ ГРОБЉА

– Ни ове недеље, баш нико да нас обиђе. Нико да пролије сузу...

– А ко, и како, да дође, несрећниче? Зар не знаш, колико је то опасно...

– Тебе да ожале... А да те знају, као што те ја знам, и горе и овде, не би требало ни да те икад више посете.

– Уместо да се ти помолиш за њихове животе, или да у себи запалиш свећу за њих, а ти, кукумавчиш ли кукумавчиш, као и увек.

– Помоли се, грешниче, за спасење твојих најближијих. Не заборави, сине, док мртви пале свеће за живе, и гробље је живо... Не бој се, палиће воштанице и овде живи за мртве, какав је ред. Сигурно их пале, више него што ми можемо осетити, у црквама градова и села у које су се склонили. Привремено, надамо се.

– У праву сте, оче Станко. Али. Погледајте, какво нам је гробље. Свуда изнад нас коров, подивљало корење дрвећа прети нам под земљом. А тек онај свакојаки отпад на самом улазу у гробље.

– Шта нам фали, да ми то урадимо преко ноћи.

– Бојим се, ако нас приметете Шиптари, опет ће нам ломити надгробне плоче и скидати фотографије са њих. Остаћемо без очију. Скрнавиће нам покојишта.

– Не бој се, мучениче. И очи светитеља на фрескама, залуд су гребали вековима. И шта? Скрнавећи свеце, само су себе понизили, признајући страх и мржњу што су их прожимали.

– Страх и мржња, удружени, нису добри савезници човеку.

– Плаше се, да ми, мртви, не оживимо.

– Нека ломе. Имају шта да ломе. Нека нам ваде очи са споменика. Не могу нам вид уништити. Нека руже и гробна места. Није ми жао, кад само помислим, са каквим страхом то раде. Више са страхом, него са мржњом... Кад им само видим бледа чела без бора, разрогачене очи и ознојене дланове, срце само што им не искочи из кошуља – одмах заборавим све што ми могу наудити.

– И ја једва чекам, да ме походи онај шверцер преко пута моје гробнице, што се уселио у кућу убијеног каменоресца, који мерка моју гробницу мислећи, да у њој има породичног злата и накита. Прошли пут, на смрт сам га преплашио. Нисам знао, да човек може тако брзо да трчи. Ограду, високу близу два метра, у трку је прескочио.

– Знате већ, какво је и колико то задовољство.

– И нада, да такви неће дуго одолети, ни нама мртвима, кад устанемо. А тек живима, како мисле да се одупру

– Нису ни раније, без туђе помоћи, оче. Некад Турци, некад Италијани и Немци, а сада и Американци, уз све њих.

– Ничија свећа до зоре није горела, децо моја драга и невидљива. Доћи ће сви наши, не брините... Доћи ће, кад за то дође време. Не заборавите. Нисте ни први, ни последњи, осуђени на чекање. Осуђени на живот у чекању...

– Благословите, оче Авакуме, наш усековани великомучениче, наш врли молитвениче из манастира Светих Архангела код

Призрена. Не знам зашто, али ја Вам верујем све што кажете из груди, чак и оно што не могу, уопште, да разумем.

– Е, онда, верујте, да ће се наши вратити. И вратиће се.

– И моји су, у страху, побегли у Србију.

– Даће Бог. Бог је милостив. Опростиће свима. Многи нису знали шта раде.

– Само верујте у Бога и у себе.

– Парохијани моји, бивши и будући, обрадујте ме неким лепим догађајем или сном, који се десно вашим укућанима, у међувремену. Срце ми, староме и болноме, испуните благостима. Живот ми у смрти продужите. Не заборавите, љубав и осмеси, лек су од заборава и мржње.

– Оче Станко, хоћеш ли исповест окончати пре зоре.

– Да их питаш за умрле и болесне, несрећне и неснађене, изсебљене и обесвојене, горке и сироте, колико би ноћ требало да траје година, да их све исповедиш.

*

Постиђен, немам гласа да им се и ја, из сна, јавим неким питањем и подршком, мада сам сигуран, да то они осећају и знају. Одавно, већ.

Ни братов, да чујем, глас.

Ђедов ми се глас па и причини.

У последње време, скоро сваке ноћи, у својим сновиђењима, кад већ не могу дању и како је речено, прикрадам се пећком гробљу и кришом слушам и горке и смирене гласове неба под земљом.

Једног јутра, по повратку са пећког гробља, пробудио сам се са већ домишљеном песмом у грлу, коју ћу, дању или ноћу, какогод, исклесати на стричевој надгробној плочи:

БАЈКА, ПОСВЕТА

*стрицу Радоју
на нећком гробљу*

И

НИКО СЕ

НЕ ВРАЋА
ВИШЕ

ТИ СТОЈИШ
ПОД ЗИМЗЕЛНОМ ЗВЕЗДОМ

И РАЧУНАШ
КАКО СЕ
УДАЉАВАМО
ОД ТВОГ И СВОГ
ПАМЋЕЊА

ПОПУТ
ЊЕНЕ
МЛЕЧНЕ ПРАШИНЕ

**ПРЕ НЕГО СЕ ВАТРА
НА ОГЊИШТУ УТИША**
(Џорџ Мереди)

ЈА, ДАНАС

Одувек сам имао проблема са сећањем, тачније са заборављањем, које је завладало мојим успоменама из детињства.

Селективно сам памтио.

Мада то, можда, није права формулација за моје одоцнело и несигурно сећање. Порозно од умрежавајуће празнине.

Мораћу то да појасним.

Кад ми је баба умрла, имао сам скоро пет година, а сећам се само бабине црне мараме на глави, коју никада није скидала после синовљеве трагичне смрти. Ништа од њеног лика нисам упамтио. Чак и доцније, као младић, када сам гледао њене фотографије, никако нисам успевао да убедим себе, како се сећам њених очију, или осмеха, или бора на челу. Нисам био у стању да било шта са њених фотографија преузmem и уградим у моја сећања на њен лик, што се, обично, често дешава другим особама. Несвесно, понекад.

Склоност, да се, упамћено и накнадно доживљено, помешају или слију у један утисак из два времена, није реткост.

Још се сећам, једино, складних покрета бабиниx шака, док ми је месила и пекла мале хлебчиће. Праве, посебно укусне, лепиње. Само за мене.

Сећам се и бабе у црнини, на кућном прагу у селу, где нас је дочекивала, грлила и благосиљала.

Кад ми је млађи брат умро, имао сам пуних осам година. Завршио сам први разред основне школе, а што се тиче сећања на њега – ништа. Тачније, врло мало.

Срамота ме, да то признам.

Тешко ми пада, и само признање.

Али, заиста ништа од сећања. Колико год се трудио, накнадно.

Црна рупа. Заборав. Delete.

Слушао сам сећања укућана и других рођака и комшија, али ништа нисам препознавао, ништа нисам сам чуо или видео. Ништа од тога, што сам годинама слушао, нисам могао да искористим за сопствену мозаичну структуру сећања.

Да ли је то могуће, дуго сам питао себе; касније, и психолога и психијатра.

Свакако да није.

Знао сам то и сам.

Постоји могућност да сам, због несвесне љубоморе према млађем брату, можда и потискивао сећања на њега. Што, кажу стручњаци, то и није реткост.

Али, шта је са успоменама на бабу?

На њу, нисам могао бити љубоморан.

На њу, нисам могао бити љут, мада ми је један од психијатара покушао протумачити и такву могућност – како сам, наиме, могао потиснути бабин лик из сећања, због неразумне и неоправдане љутње малог размаженог детета, какво сам, вероватно, тада био, што ме је баба, умирући, напустила.

И подсвест је могла ту имати неку улогу, говорили су ми психолози касније.

Ипак, никад нисам поверовао у таква објашњења. Колико год она била научно утемељена. И долазила од озбиљних психијатара, психотерапеута и психолога.

Осим тога, ни друге догађаје, из тог периода, можда и из доцнијег, нисам упамтио. Чак ни она битнија збивања.

Не сећам се ни првог дана у школи. Ма, не сећам се ни читаве две-три године школе.

Срамим се пред школским друговима, који се сећају како сам изгледао првих дана школе, те шта сам урадио, тада и тада, а шта неком другом приликом. Да није заједничких фотографија са почетка школске године и током ње, тада уобичајених локалних екскурзија, искључиво четвртком, ја не бих ни знао, ко је био са мном, у одељењу у првом, другом, па и трећем разреду.

Штавише, накнадно сам дошао до изненађујућег и поражавајућег закључка да сам неке догађаје и појаве потпуно погрешно запамтио.

И није ми јасно, како се то могло десити.

Наиме, у разговору са особама, које су биле сведок истог догађаја, увиђао сам огромне разлике у доживљају једног истог догађаја, које се не могу објаснити само мојим годинама или различитим сензибилитетима сведока.

То погрешно памћење, никако нисам могао да објасним себи.

Нису то могли, ни психолог, ни психијатар.

Како то раније није било уочено?

Често, и дуго, питао сам самога себе, уколико сам уопште са собом и разговарао, или са неком другом особом, која ми се представљала као ја.

Како је таква велика грешка у памћењу могућа, још и да раније уопште није примећена?

Пре свега, био сам добар ђак. Одличан. Најбољи.

Школско градиво памтио сам поуздано. И дуго. Нешто од тога, памтим и дан-данас. Пре свега, мислим на математику.

Писао сам песме. Објављивао у дечјим и омладинским ревијама.

Затим, и тада и доцније, понашао сам се у границама очекиваног. Без нарочитих испада и претећих отклоне. Никада нисам угрожавао, ни себе, ни друге. Једноставно – ничим нисам скретао пажњу на себе. Без жеље, да се тако понашам.

Једном, погрешном реченицом казано – кад је о мени реч, све је текло нормално, ако нормалан ток уопште постоји.

Завршио сам и студије. Са високом просечном оценом. И, на време.

Одслужио сам војску. Резервни сам официр.

Запослио сам се.

И оженио.

Мада још увек сумњам, тачније, двоумим се да ли ме је моја тадашња девојка одабрала за будућег супруга, јер сам био, како се говорило, добар дечко, без порока, и уливао сигурност, или је разлог био у њеној давнашњој склоности, саосећајности и привржености, ка тумачењу и разумевању неубичајеног у човековом понашању и живљењу, чега је код мене било – свестан сам, данас, тога. Можда се одлучила за мене и због њене жеље да влада природом, или је макар коригује, а ја сам јој могао бити захвалан медицински полигон за такве експерименте. Зато је и специјализирала психијатрију. Не знам, колико су јој моја тешко неучљива одступања од нормалног, помогла у решавању психотерапеутских искушења.

За све ово време, ниједног ми трена није дала до знања да сам њен пацијент. Никад нисам уочио да је наш дијалог, у ствари, разговор лекара и пацијента. Тако то раде добри психотерапе-

ути. Ненаметљиво и смирено. Убеде болесника да је потпуно здрав. Равноправан. Чак, и надмоћан. Зависно од потребе и успостављања односа међусобног поверења.

Иначе, болест често зна бити права предност.

Понекад, и гарант за вечност. Подсетимо се само значајних личности.

Да ли су сви они били нормални.

Да ли је нормално веровати у оно у шта нико живи не верује? Поједини су и животом платили због таквих убеђења. Није их мали број. Појединци су се одрекли својих убеђења, да би остали у животу. И њих смо запамтили. Захваљујући онима, који нису били у стању, да своја уверења назову лажима.

Сва срећа, да нормално, не значи и тачно и истинито и корисно, увек.

Жена ме је посебно подржавала и усмеравала да наставим са писањем и бављењем књижевношћу.

Можда је књижевност била мој најбољи лек.

Тачније, замена за медикаментозну терапију.

Или је моја жена очекивала, да моја невидљива, а присутна, одступања, баш у књижевности, могу дати неке резултате.

То никада нисам успео докучити.

Додуше, нисам ни инсистирао на томе.

У међувремену, књижевност је постала моја велика љубав.

Међутим, било је и негативних последица. Неочекиваних.

На пример, почела је књижевност да се прелива у мој живот. Нарочито у моја сећања.

Не тражећи благослов, литература се све више уливала у моје биће. И у моја сећања, посебно. Правећи необичну микстуру од мога живота.

Стога се оправдано бојим, заправо сумњам, да моје приче преузимају и присвајају договорштине из књижевности. Или из туђих филмичних искустава.

Тако попуњавам празнине у сећањима. Заборављено и изгубљено, надомешћује литература.

Несвесно, пре свега.

Без предумишљаја.

Наиме, збивају се (не)хотичне злоупотребе. Дешава се, и да појединци, незадовољни садржајем и свежином свог сећања, измисле и преосмисле своја сведочења неког догађаја, за који знају да није истинит, али се, кроз честа понављања или под утицајем извесних трагичних или неповољних околности, временом, прихвати као поуздано сећање. Понекад погрешно, да не кажем, лажно сећање, постане и део историје, нажалост.

Ја нисам од таквих, упркос губитку својих сећања. Упркос искреном жалу, због таквог губитка.

Бар ја мислим, да нисам такав.

Стање са мозаичном композицијом моје прошлости, посебно се погоршало после изненадне смрти моје жене.

Несрећан случај. Срчани инфаркт. Баш на пешачком прелазу. Испод точкова камиона, дочекала је смрт.

Остао сам препуштен себи. А од себе, највише сам се плашио. Нарочито када је у питању сведочење о мојој прошлости.

Остао сам без контролника својих и туђих сећања.

Све сам несигурнији.

Моје приче, све више губе аутентичност. И насушну поузданост.

Све више их исправљам. Не знам, ни зашто.

Приликом сваког читања сопствених прича, више и не знам, шта се тачно збило, а шта је књижевна фикција.

Не знам, шта је слободније домишљано, а шта је украдено из литературе или из туђег живота за који сам чуо.

Није из свесне намере.

Јесте, из болести.

Дакле, ништа није измишљено.

Све особине и усуди мојих књижевних ликова постоје.

Стварни су.

У мојој прошлости или у белетристици.

Или у мојој болесној глави.

Једино што, можда, нису на свом месту. На правом месту.

У правој причи или у правој особи о којој пишем. А то и није толико значајно. Можда је и боље овако – кад је све неизвесно и непоуздано.

А и читаоци ће, уосталом, запамтити само детаље, односно појединачне удесе и њихова трајања. Сигуран сам, временом, заборавиће којем лику тачно припадају.

Као што сам и ја заборавио делове свог сопства.

У међувремену.

На путу од учесника до сведока.

На том путу, тачније, повратку у прошлост и у себе, каквог-таквог, сада ми једино помаже мој старији брат. Он се свега сећа. Поуздано и сликовито. Проверавао сам његова сећања, док су нам родитељи били живи, и уверио сам се у његово памћење.

Зато он, свако вече, улази, на неки волшебан начин, у мој компјутер, и чита, шта сам све записао или променио. Исправља све оно што погрешим на плану фактографије. У фуснотама испише тачан опис тог догађаја, наводи учеснике и сведоке, као и њихово накнадно понашање. Чак и назначава могуће асо-

цијације и домишљања моје уобразиље. Толико се едуковао, да тачно препознаје факте у служби фикције, и то не покушава да промени или преусмери.

Једноставно, не знам, шта бих без њега.

Не смем ни да помислим, на шта би све овај мој рукопис личио, да није његове помоћи.

Мада сам се, недавно, наљутио на њега. Не знам тачно, зашто, али мора да је нешто важно.

Ово ми је први пут да не говорим са братом.

Снајка ме и даље обилази, сваки дан, по неколико пута. Брат и она су у приземљу, а ја на првом спрату породичне куће. Родитељске куће, где смо сви заједно прешли да живимо.

Доноси ми сваки дан ручак и вечеру, пошто никада не до-ручкујем. И судове опере. Укључи ми и веш-машину. Испегла. Редовно ми среди стан. Она иде и у набавку. Једино што кафу себи скувам.

И њу брине, што сам љут на брата.

Питала ме је зашто, али нисам знао, да јој одговорим. Стварно не могу да се сетим, али мора да је нешто важно. Не знам, ни од када сам се на брата наљутио.

Питала ме је и да ли бих се помирио са братом. Он то очекује. Дошао би да се измиримо, одмах. Каже, да му је много тешко што не говори са мном. С јединим братом.

Одбио сам одлучно, јер сам много љут на брата, иако не знам, зашто. Али, мора да је нешто важно. Додуше, не знам, ни колико дана не говорим са братом.

Упркос томе, брат ми и даље, свако вече, помаже у писању рукописа.

Он све више учествује у писању ове књиге. Скроман је и не воли да се потпише као коаутор.

Ипак, његова помоћ ми је непроцењива.

Све више долазим до закључка, да је ова моја књига писана у четири руке.

Можда, и у више руку.

Не знам ни то, докле ћу моћи да записујем и преображавам ове моје приче.

У чекању оних црних птица-смртвесница.

Било врана, било гавранова.

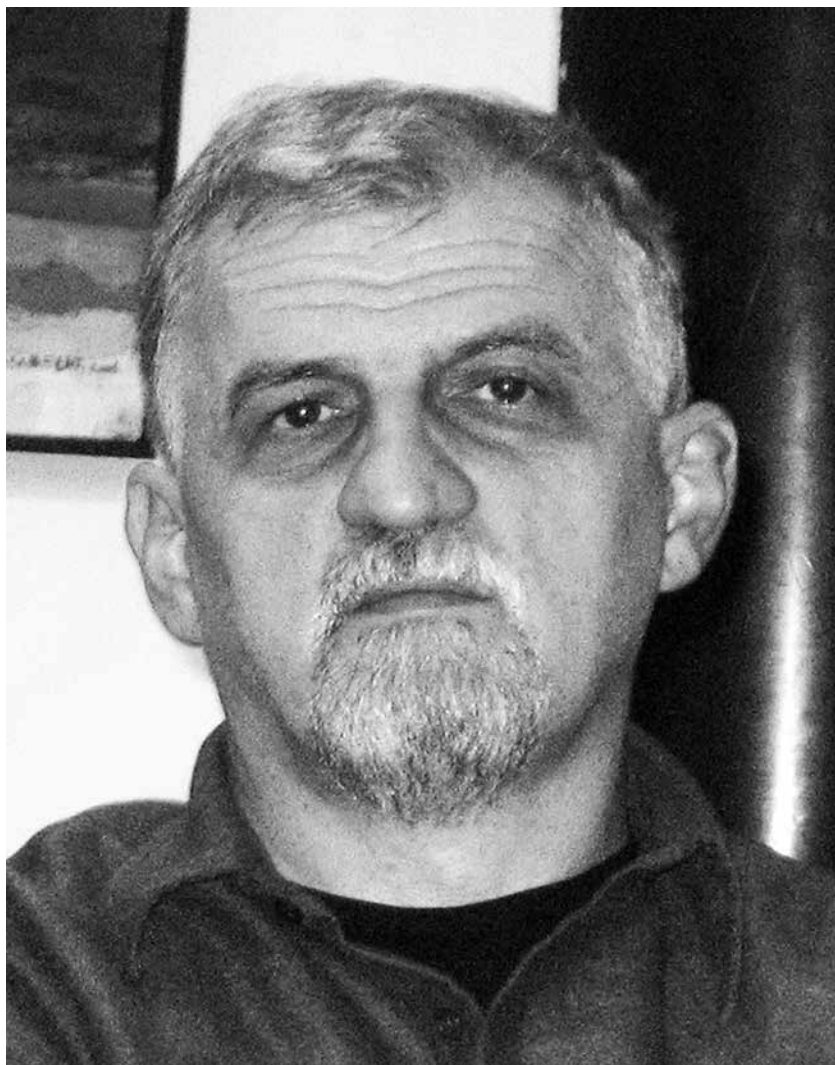
Уместо њих, жалан, чујем и видим разигране голубове на тв-антени, на тераси.

Чак, гучу и играју љубавну игру на симсу прозора.

Некад се насмејем њиховој игри и животу, а чешће наслутим, да ми се ипак, ругају, што сам жив, ако сам, уопште, још увек жив.

Ни то се, изгледа, не зна.

Као ни коначан садржај мојих и братовљевих прича, које се мењају, и дању и ноћу.

БЕЛЕШКА О ПИСЦУ

Александар Б. Лаковић (1955, Пећ) је песник, критичар, есејиста и антологичар.

Објавио је десет збирки песама, осам књига критика и есеја, као и књигу путописа *Хиландарски путокази*, у коауторству са академским вајаром Зораном Илићем Брадом, чији су цртежи приближили текст читаоцима.

Приредио је антологију песама о Хиландару од дванаестог до двадесетог века *Хиландарје: песничко ходочашће* (2004), Кодеров *Митолошки речник* (2006) Божа Вукадиновића и зборник *Велики школски час: избор из поезије и књига песама изведених 21. октобра у крагујевачким Шумарицама* (2014).

Уредио је две књиге тематских есеја: *Његош – ријеч скупља два вијека: зборник радова о стваралаштву Петра II Петровића Његоша 1813-2013* (2013) и *Бранко Миљковић – моћ речи: зборник радова о песништву Бранка Миљковића 1934-1961* (2014).

Писац је сценарија за видео-серијал *Кати живе воде* Мирослава Аксентијевића.

Аутор је неколико фељтона на тему Хиландара, Свете Горе и словенске митологије.

За песништво је награђен „Кондиром Косовке девојке“, за књижевну критику наградом „Јована Скерлића“ (2014) и „Милана Богдановића“ (2014), а за прозу наградом приштинског „Јединства“ (1979).

Две су му песничке књиге преведене и објављене на енглески и македонски језик.

Ово му је први роман.

Живи у Крагујевцу и Аутој.

САДРЖАЈ

СМРТ НИКАДА НИЈЕ ДУГО ЧЕКАЛА (7)	
Чудна посета	9
Отац	13
Време	21
Свеће моје мајке	24
Наочаре	30
Одлазак сећања	33
РАТНИК НЕ ЗНА ДА ЛИ ЋЕ ОСВОЈИТИ ГРАД НА КОЈИ ЈУРИША (39)	
Болест	41
Снови	48
Маркова пећина или о иницијацијама	52
ПРОШЛОСТ ЈЕ НАЈВЕРНИЈИ ЧОВЕКОВ ПРАТИЛАЦ (61)	
Ђед	63
Баба	72
Рођак	81

Стриц	94
Мали	103
Клетва	115
Кум	124
Дуг	131
Том Жара	145

МОТРЕЋИ НА НАС ИЗ ДАЉИНЕ
КОЈА ЈЕ ОДАВНО У НАМА (159)

Маларија	161
Шамар	165
Ципеле	167
Љубимци	169
Поплава	174
Поштар	180
Телевизор	185
Професор	189

НА ОНО ДУБОКО ПОХРАЊЕНО
У СЕБИ НЕ МОЖЕШ УТИЦАТИ (197)

Гласови са пећког гробља	199
--------------------------------	-----

ПРЕ НЕГО СЕ ВАТРА НА ОГЊИШТУ УТИЩА (203)

Ја, данас	205
-----------------	-----

Белешка о аутору	215
------------------------	-----

Edicija SENT

Aleksandar B. Laković, <i>Kad kuće nismo zaključavali</i> (2017)
Jakub Kadri Karaosmanoglu, <i>Tuđinac</i> (2016)
Enes Halilović, <i>Srednje slovo</i> , poezija (2016)
Boško Tomašević, <i>Knjiga o Reneu Šaru</i> , studija (2015)
Enes Halilović & Elma Halilović, <i>Zagonetke</i> , istraživanje (2015)
Birsena Džanković, <i>Nefs i rub</i> , poezija (2015)
Dragan Marković, <i>24</i> , poezija (2015)
Selma Hasanović, <i>Na početku bijaše stid</i> , studija o Hasanaginici (2015)
Ilhan Pačariz, <i>Oniričke pesme</i> , poezija (2015)
Sonja Šljivić, <i>Iskazi</i> , poezija (2014)
Haris Jašarević, <i>Horor i egzistencija</i> (2013)
Zehnija Bulić, <i>Očeva koža</i> , poezija (2013)
Enes Halilović, <i>Le bûcher</i> , izabrane pjesme (2012)
Živorad Nedeljković, <i>Suprématie de la métaphore</i> , izabrane pesme (2012)
Aladin Lukač, <i>Bramaputra</i> , poezija (2006)
Zoran Zelenika, <i>Vlati crne trave</i> , poezija (2006)
Zehnija Bulić, <i>Topola ni do pola</i> , poezija (2005)
Jahja Fehratović, <i>Bedova</i> , roman (2005)
Vesna Bošnjak, <i>Hronika flore</i> , poezija (2005)
Dejan Vukićević, <i>Bodilo</i> , roman (2006)
Aladin Lukač, <i>Gitare morte</i> , poezija (2004)
Jahja Fehratović, <i>Korektor sveznadar</i> , poezija (2004)

Plasman: + 381 64 15 29 225

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

edicija
SENT

Izdavač
Građanski forum
Novi Pazar

Štampa
„XXXXXXXXXX“, XXXXXXXX

Tiraž
300

ISBN 978-86-7490-033-8